

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΠΑΛΑΙΟΥ ΤΥΠΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1946

1170

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΠΑΛΑΙΟΥ ΤΥΠΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1946

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας.

Θέματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται σήμερον ἡ Ψυχολογία, εἶναι π. χ. τὰ ἐξῆς: πῶς βλέπομεν τὰ χρώματα καὶ ἀκούομεν τοὺς ἤχους, πῶς λειτουργεῖ ἡ φαντασία μας, πῶς ἐνθυμούμεθα καὶ πῶς λησμονοῦμεν ὅσα διετῆρει μέχρι τινὸς ἡ μνήμη μας, τί εἶναι προσοχή, τί εἶναι συγκίνησις, πῶς διὰ τῆς νοήσεως ἀποκτῶμεν βαθμιαίως τὰς γνώσεις, πῶς ἐνεργεῖ ἡ βούλησίς μας κ. ο. κ. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι λέγονται **φαινόμενα ψυχικά**.

Φαινόμενα γενικῶς λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον καὶ γίνονται ἀντιληπτά. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φύσει τὴν περιέργειαν νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον. Τὴν ἀκριβῆ καὶ συστηματικὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων ὀνομάζομεν Ἐπιστήμη.

Τὰ φαινόμενα διακρίνομεν εἰς **φυσικὰ καὶ ψυχικά**.

Φυσικὰ λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον ἢ καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἡμῶν σῶμα, ἀλλὰ ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν παντός, ὅστις ἔχει τὴν ἰκανότητα καὶ τὰ ἀνάλογα μέσα τῆς παρατηρήσεως. Ἡ πτώσις ἐνδὸς λίθου ἢ ἡ ἔκλειψις ἐνδὸς ἀστέρος, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἢ ἡ ἔκκρισις ἐνδὸς ἀδένοσ εἶναι φαινόμενα φυσικὰ (τὰ δύο τελευταῖα λέγονται εἰδικώτερον καὶ φυσιολογικά, διότι συμβαίνουν μόνον εἰς ζῶντας ὀργανισμούς).

Ἐκτὸς τῶν φαινομένων τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα τελοῦνται μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἄμεσον ὅμως ἀντίληψιν αὐτῶν ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποσος τὰ αἰσθάνεται καὶ οὐδεὶς ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Τοιαῦτα φαινόμενα εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά. Περὶ τῶν φαινομένων τούτων λέγομεν ὅτι διενεργοῦνται ἐν τῇ **συνειδήσει** ἡμῶν (γεγονότα τῆς συνειδήσεως). Μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συμβαίνουν τὰ γεγονότα ταῦτα, ἔχει ἄμεσον ἀντίληψιν αὐτῶν. Οἱ ἄλλοι δύνανται νὰ ἀντιληφθῶν αὐτά, ἀλλ' ἐμμέσως, διὰ τῶν διαφορῶν δηλ. ἐξωτερικῶν

τρόπων (χειρονομιῶν, μορφασμῶν, κινήσεων, λόγου κτλ.), δι' ὧν ἐκφράζομεν ὅσα αἰσθανόμεθα. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὀνομαζοῦνται **ψυχικά**.

Τὰ ψυχικά φαινόμενα ἔχουν τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα, ὅτι **ἀναφέρονται πάντοτε** εἰς ἓν ψυχικὸν ὑποκείμενον, εἰς τὸ **Ἐγώ**, ἐν τὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι προϋποθέτουν πάντοτε ἐν ἑμψυχον ὄν, ἐν ὑποκείμενον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις ἐσωτερικαί. Ἄνευ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ψυχικῆς ζωῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθοῦν. Αἱ συγκινήσεις π. χ. εἶναι πάντοτε συγκινήσεις **τινός**, καταστάσεις δηλ. ἐνὸς προσώπου, τὸ ὅποιον ζῆ με αὐτὰς τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν του ζωὴν. Ὅμοίως καὶ τὰ ἄλλα ψυχικά φαινόμενα ἀναφέρονται πάντοτε πρὸς ἓν Ἐγώ, καὶ ἀποτελοῦν τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀντιθέτως τὰ φυσικὰ φαινόμενα οὐδεμίαν τοιαύτην σχέσηιν παρουσιάζουν: εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις **ὕλικῶν ἀντικειμένων**.

Μὲ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀσχολοῦνται αἱ λεγόμεναι Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι. Τὰ ψυχικά φαινόμενα μελετᾷ καὶ ἐρμηνεύει ἡ **Ψυχολογία**.

Σκοπὸς τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν εἶναι: α) νὰ περιγράψουν μὲ ἀκρίβειαν τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν· β) ν' ἀναλύσουν τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλά καὶ νὰ κατατάξουν αὐτὰ συστηματικῶς· καὶ γ) νὰ ἐξακριβώσουν τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ των σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψουν τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποκαλοῦμεν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ τῆς Ψυχολογίας ὁ σκοπὸς εἶναι τριπλοῦς: α) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ψυχικά φαινόμενα καὶ τὴν ἰδιαίτεράν ἐνὸς ἐκάστου πορείαν· β) ν' ἀναλύσῃ τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλοῦστερα καὶ νὰ κατατάξῃ αὐτὰ εἰς διαφόρους κατηγορίας ἀναλόγως τῆς φύσεώς των· καὶ γ) ν' ἀνεύρῃ τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπακούουν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ ψυχικά φαινόμενα.

2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη.

Εἰς παλαιότερους χρόνους ἡ περὶ τὴν ψυχὴν ἔρευνα δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως, τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἄπετέλει δηλ. ἡ Ψυχολογία μέρος τῆς Φιλοσοφίας καθόλου καὶ ὄχι χωριστὴν ἐπιστήμην.

Τὰ ζητήματα ταῦτα τῆς φιλοσοφικῆς Ψυχολογίας ἐξήτασαν συστηματικῶς τὸ πρῶτον οἱ ἀρχατοὶ Ἑλληνες φιλόσοφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχὴ εἶναι ὄν αὐθυπόστατον, θείας φύσεως καὶ ἀθάνατον. Αὐτὸς πρῶτος διέκρινε τὰς ψυχικὰς λειτουργίας εἰς τρία γένη: τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι καὶ σήμερον κατατάσσονται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τρεῖς κατηγορίας. Διεξοδικώτερον ἐπραγματεύθη περὶ ψυχῆς εἰς τὸ ὁμώνυμον σύγγραμμά του ὁ Ἀριστοτέλης· ἐν αὐτῷ κάμνει λόγον περὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς, αἰσθήσεων, φαντασίας, νοήσεως, συναισθημάτων καὶ βουλήσεως.

Μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οἱ φιλόσοφοι κατεγίνοντο νὰ λύσουν διὰ τῆς σκέψεως τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φύσιν καὶ τὰς λειτουργίας τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς καὶ ἡ Ψυχολογία ἤρχισε νὰ υἱοθετῇ τὰς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, δηλ. τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα καὶ νὰ γίνεταί ἐπιστήμη αὐτοτελής. Τὰς ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς Ψυχολογίας ἔθεσαν οἱ φυσιολόγοι Ἰωάννης Μύλλερ (Müller, 1801 — 1858) καὶ Ἐρνέστος Βέμπερ (Weber, 1795 — 1878) καὶ ὁ φυσικὸς Χελμχολτς (Helmholtz, 1821 — 1895). Γενέθλιον ὅμως ἔτος τῆς ἐπιστημονικῆς Ψυχολογίας θεωρεῖται τὸ 1860. Κατ' αὐτὸ ἐδημοσιεύθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Γουσταύου Φέχνερ (Fechner, 1801 — 1887): «Στοιχεῖα τῆς Ψυχοφυσικῆς». Ὁ Φέχνερ πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ πείραμα εἰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Φέχνερ ἔκαμε τὰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας τοῦ ὁ Γουλιέλμος Βούντ (Wundt, 1832 — 1920), ὁ πρῶτος μέγας ψυχολόγος, ὅστις τῷ 1876 ἐξέδωκε τὸ θεμελιῶδες ψυχολογικὸν σύγγραμμά του: «Στοιχεῖα τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας» καὶ ἴδρυσεν τῷ 1878 τὸ πρῶτον ψυχολογικὸν ἐργαστήριον ἐν Λειψίᾳ. Ἐκτοτε ἰδρύθησαν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ πεπολιτισμένα κράτη ψυχολογικὰ ἐργαστήρια καὶ πολλοὶ διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν Ψυχολογίαν, ἥτις, ἂν καὶ νεωτάτη ἐπιστήμη, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, κατὰ τὴν μόλις τριῶν τετάρτων αἰῶνος ζωὴν τῆς, πολὺτίμα πορίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται ποικίλα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Μὲ τὰ προβλήματα τῆς

φύσεως καὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς, ἀσχολεῖται ἡ φιλοσοφικὴ Ψυχολογία, ἣτις ἀποτελεῖ μέρος τῆς Μεταφυσικῆς.

3. Αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας.

Δύο εἶναι αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης : ἡ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία καλεῖται ἐμπειρικὴ ἢ (εἰδικῶς ἀπὸ τοῦ πειράματος) πειραματικὴ.

Ἡ παρατήρησις εἶναι διττὴ: παρατήρησις ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἢ αὐτοπαρατηρησιὰ καὶ παρατήρησις ἐπὶ τῶν ἄλλων ἢ ἑτεροπαρατηρησιὰ. Κυριωτέρα καὶ σπουδαιότερα εἶναι ἡ πρώτη : ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ. Ἀφοῦ, ὡς ἐλέγμεν ἀνωτέρω (§ 1), ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ὁποίου συμβαίνουν τὰ φαινόμενα ταῦτα, μόνον ἐφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων δυνάμεθα ἀσφαλέςτερον νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νὰ μελετήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὰς ποικιλίας των. Πρῶτῃ λοιπὸν καὶ κυρίᾳ πηγῇ τῶν ψυχολογικῶν εἰδήσεων εἶναι ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ. Ὁ διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησιᾶς μελετῶν τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ ἔχη τὴν ἀπαιτουμένην ὀξυδέρκειαν, εἰλικρίνειαν καὶ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, νὰ ἔχη δηλ. ἰδιοφυῶσαν ψυχολόγου.

Τὰ πορίσματα τῆς αὐτοπαρατηρησιᾶς συμπληροῦμεν καὶ διορθοῦμεν διὰ τῆς παρατήρησεως τῶν ὁμοίων μας.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια συμβαίνουν ἐντὸς μιᾶς ἄλλης συνειδήσεως, ἀντιλαμβάνομεθα ἐμμέσως, ἦτοι διὰ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς ἐξωτερικεύσεως αὐτῶν. Ἐκ τῶν ποικίλων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον ἐξωτερικεύομεν καὶ ἡμεῖς τὰς ἰδικὰς μας ψυχικὰς καταστάσεις, ἀντιλαμβανόμεθα ὅσα συμβαίνουν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Διὰ νὰ γνωρίσῃ λοιπὸν ὁ ψυχολόγος τὰ γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ βίου, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ παρατηρεῖ καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἐξωτερικεύοντες τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ ἐνεργείας των ἀποκαλύπτουν εἰς τὸν ἐρευνητὴν διαφόρους οὐσιώδεις ποικιλίας καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς ψυχικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος συμπληρῶνει ἢ καὶ διορθῶνει τὰς ἀρχικῶς διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησιᾶς ἀποκτηθείσας γνώσεις του.

Ἐκτός τῆς παρατηρήσεως ἡ Ψυχολογία μεταχειρίζεται καὶ τὸ πείραμα. Διὰ τοῦ πειράματος (δὲν ἀναμένομεν νὰ συμβῶσιν κατὰ τύχην, ἀλλὰ) προκαλοῦμεν κατὰ βούλησιν τὰ πρὸς μελέτην ψυχικὰ φαινόμενα διὰ νὰ τὰ ἐρευνήσωμεν ἐπισταμένως καὶ νὰ προσδιορίσωμεν διὰ τῆς μετροῦσεως μὲ ἀκρίβειαν τοὺς ὅρους των. Τὸ πείραμα λοιπὸν εἶναι τελειότερα παρατήρησις. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια μεταχειρίζομεθα καὶ διάφορα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ μέτρησις καὶ ἡ μεθοδικὴ ἀνάλυσις τῶν ὄρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκτυλίσσεται τὸ ὑπὸ μελέτην φαινόμενον.

Ὁ ψυχολογικὸς πειραματισμὸς γίνεται εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀνοίγεται εὐρὺς ὄριζων εἰς τὴν αὐτοπαρατηρησίαν. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἄλλων πειραματισμὸς στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας. Βεβαίως δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῶν παντοίων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὰς στιγμὰς τοῦ πειράματος τὸ πρόσωπον ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ μέγα χάρισμα τοῦ λόγου, δύναται δὲ δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ μὲ τὰς λεπτοτέρας τῶν ἀποχρώσεων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν συνείδησίν του, διὰ τοῦτο συνήθως προκαλοῦμεν τὸ πρόσωπον, ἐφ' οὗ πειραματιζόμεθα, νὰ ἀνακρίνῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἡμᾶς μετὰ τὸ πείραμα, τί ἀκριβῶς ἐδοκίμασε ψυχικῶς. Κατὰ τὸν πειραματισμὸν λοιπὸν, εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων, στηρίζομεθα κυρίως ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Ὁ πειραματισμὸς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ βασανίζομεν καὶ συμπληροῦμεν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἢ διὰ τοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν πειραματισμοῦ. Τὰ πρόσωπα, ἐπὶ τῶν ὁποίων πειραματιζέται ὁ ψυχολόγος, ἀγνοοῦν τὰς προθέσεις καὶ τὰς προσδοκίας του διὰ τοῦτο καὶ αἱ μαρτυραὶ των εἶναι λίαν ἀξιόλογοι. Ἐπίσης διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐπὶ πολλῶν προσώπων ἐλέγχομεν τὰς γενομένας ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ ἀποφεύγομεν ν' ἀναγάγωμεν μεμονωμένας περιπτώσεις τῆς ἀτόμικῆς μας ψυχικῆς ζωῆς εἰς γενικὸν κανόνα.

4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας.

Ἡ Ψυχολογία ἐξετάζει τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὄχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν ζώων. Ὅταν δὲ ἐρευνᾷ τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ

άνθρώπου, όχι μόνον εξετάζει τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύλον καὶ εἰς ἓν ἕκαστον τῶν σταδίων τῆς ἡλικίας του χωριστά, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικὰς διαφορὰς.

Ἀντικειμένον ἐπίσης τῆς Ψυχολογίας εἶναι καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν οἱ ἄνθρωποι ἐν ὄσφ καὶ καθ' ὄσον δρῶσιν ἐντὸς ομάδων ἢ ἔχουν ὀργανωθῆ εἰς κοινωνίας, ἐπαγγελματικὰς τάξεις κτλ., ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ ὁποία προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἦτοι ἢ γλώσσα, οἱ μῦθοι, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ τοιαῦτα. Τέλος ἡ Ψυχολογία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ κανονικοῦ, δηλ. τοῦ ψυχικῶς ὑγιοῦς ἀνθρώπου, ἀλλὰ εξετάζει καὶ τὰς ψυχικὰς νόσους καὶ ἀνωμαλίας.

Ἀναλόγως τοῦ ἰδιαίτερου αντικειμένου τῶν ἐρευνῶν τῆς ἢ Ψυχολογία διαιρεῖται εἰς κλάδους. Ἐν πρώτοις διαιρεῖται: Α') εἰς **Ψυχολογίαν τοῦ κανονικοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ Β')** εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τοῦ ἀνωμάλου ψυχικοῦ βίου ἀνθρώπων καὶ ζώων (Ψυχοπαθολογίαν)**. Ἡ πρώτη, ἢ λεγομένη κανονικὴ Ψυχολογία, ἢ ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ λέγεται **ἀτομικὴ ψυχολογία** ἢ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποία παρουσιάζονται εἰς τὴν καθ' ὁμάδας ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τότε λέγεται **ὁμαδικὴ Ψυχολογία**. Ἡ ἀτομικὴ Ψυχολογία ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς κλάδους: 1) εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρώπου**, 2) εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τῶν ζώων καὶ 3)** εἰς τὴν **Συγκριτικὴν Ψυχολογίαν**, ἢ ὁποία συγκρίνει ἄνθρωπον καὶ ζῷον καὶ διερευνᾷ τὰς μεταξὺ τῶν διαφορὰς εἰς τὰς διάφορους βαθμίδας τῆς ψυχικῆς τῶν ἐξελιξέως. Ἡ Ψυχολογία πάλιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι: α) **Γενικὴ**, ἀναφέρεται δηλαδὴ εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἐνήλικος ἀνθρώπου γενικῶς· β) **Εἰδικὴ**, ὅταν εξετάζῃ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἰς τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας (ψυχολογία τοῦ παιδός, τοῦ ἐφήβου, τοῦ γέροντος) καὶ χωριστὰ εἰς ἑκάτερον τῶν φύλων (τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα) καὶ γ) **τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν**, ἀσχολεῖται δηλ. μὲ τὴν διαπίστωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων ψυχικῶν διαφορῶν.

Καὶ ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία ἄλλοτε εξετάζει τὰς ἰδιαίτερας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἄτομον ὄχι μεμονωμένον, ἀλλὰ μέσα εἰς εὐρὴ ἢ περιορισμένον πληθὸς ὁμοίων του (**Ψυχολογία τῆς ομάδος**), ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα ἕκτενα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ ὁποία προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἦτοι

εξετάζει τὴν γλῶσσαν, τοὺς μύθους, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα κτλ. (**Ψυχολογία τῶν λαῶν**) καὶ λέγεται **κοινωνική**· ἄλλοτε πάλιν διερευνᾷ τὰς μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορὰς καὶ λέγεται **ἐθνολογική**· ἄλλοτε τέλος προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὰς ψυχικὰς διαφορὰς, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους τάξεις καὶ ἐπαγγελματικούς ὁμίλους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας καὶ ὀνομάζεται **Ψυχολογία τῶν τάξεων**. Ὅθεν ἡ διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας εἰς κλάδους γίνεται κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

Α'. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

I. Ἀτομικὴ Ψυχολογία.

1. Ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου.

α) Γενικὴ Ψυχολογία.

β) Εἰδικὴ Ψυχολογία, (Ψυχολογία τοῦ παιδίου, τοῦ ἐφήβου, τοῦ γέροντος, τοῦ ἀνδρός, τῆς γυναίκος).

γ) Ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν.

2. Ψυχολογία τῶν ζώων.

Καὶ αὕτη διαίρεται εἰς γενικὴν, εἰδικὴν καὶ Ψυχολογίαν τῶν διαφορῶν.

3. Συγκριτικὴ Ψυχολογία.

Ἀσχολεῖται μὲ τὴν σύγκρισιν ἀνθρώπου καὶ ζώων.

II. Ὁμαδικὴ Ψυχολογία.

1. **Κοινωνικὴ Ψυχολογία**: Ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διαβιοῦν ἐντὸς ὀργανωμένων συνόλων, κοινωνιῶν.

2. **Ἐθνολογικὴ Ψυχολογία** ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορῶν.

3. **Ψυχολογία τῶν τάξεων** ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ ἀνθρώπων διαφορῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπαγγελμάτων ψυχικῶν διαφορῶν.

Β'. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΜΑΛΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

(ἤτοι τῶν ψυχικῶς ἀσθενῶν ἀνθρώπων)

Ἡμεῖς κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας.

Ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι χρησιμωτάτη εἰς πάντα ἀνεπτυγμένον ἄνθρωπον. Αἰσθανόμεθα περιέργειαν νὰ γνωρίσωμεν τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ νὰ μελετήσωμεν τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ζωὴν. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἡμᾶς ἀδιαφόρους ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, ἡ μελέτη τοῦ ἰδίου ἡμῶν ψυχικοῦ βίου; Διὰ τῆς Ψυχολογίας θὰ γνωρίσωμεν ἐπίσης βαθύτερον τοὺς ὁμοίους μας καὶ θὰ ρυθμίσωμεν ἐπὶ τὸ ὀρθότερον καὶ σκοπιμώτερον τὴν μετὰ τῶν συνανθρώπων κοινωνικὴν μας ζωὴν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἐξωτερικεύουσι τὸν ψυχικὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι τὰ ἐδημιούργησαν καὶ τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι εὔρον εἰς αὐτὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν πνευματικῶν των ἐπιδιώξεων, βαθύτερον θὰ εἰσδύσωμεν καὶ εἰς τὸ νόημα τῶν ἔργων τούτων, ὅταν ἐκ τῆς Ψυχολογίας διδαχθῶμεν πῶς νὰ ἀναλύωμεν καὶ νὰ ἐξηγῶμεν τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαίρεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ ψυχικός μας βίος ἀποτελεῖ ἓν ὀργανικόν σύνολον, ἔχει ἐνότητα ἀδιάσπαστον. Εἰς πᾶσαν ψυχικήν μας ἐκδήλωσιν ὄρωμεν ὡς ἓν ἐνιαῖον ὄλον. Ἡ ἐπιστημονική ὁμως ἔρευνα διὰ νά μελετήσῃ καί νά ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἀναγκάζεται νά ἀναλύσῃ τὸ ὄλον τοῦτο εἰς μικροτέρας ἐνότητας. Εἶναι μεθοδική ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως νά ἀναλύῃ τὰ σύνθετα φαινόμενα εἰς ἀπλά, διὰ νά συλλάβῃ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκ τῶν ἀπλῶν στοιχείων συντίθεται μία πολύπλοκος ἐνέργεια ἢ κατάστασις.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ψυχικός μας βίος ἀποτελεῖται πάντοτε ἐκ συνδέτων ψυχικῶν γεγονότων. Ἐπί παραδείγματι: 1) Βλέπω εἰς γειτονικόν κήπον ἓν ὡραῖον τριαντάφυλλον καὶ σπεύδω νά ζητήσω τὴν ἄδειαν, διὰ νά τὸ κόψω. 2) Ἐνδυμοῦμαι ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ μὲ περιμένῃ ὁ φίλος μου εἰς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ὠρίσαμεν διὰ συνάντησιν, καὶ σηκώνομαι διὰ νά ἐτοιμασθῶ καὶ νά ἐξέλθω. 3) Ἐνῶ ἐργάζομαι, ἡ πτώσις ἐνός κεραυνοῦ μὲ ἐμβάλλει εἰς φόβον, διότι ἀναλογίζομαι, ὅτι ἡ οἰκία μου δὲν προστατεύεται ἀπὸ ἀλεξικέραυνον. Αἱ φαινομενικῶς ἀπλά αὐταὶ ἐνέργειαι εἶναι σύνθετοι, εἰς ἐκάστην δὲ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει πλῆθος ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα μόνον ἡ ἐπισταμένη ψυχολογική ἀνάλυσις μᾶς ἐπιτρέπει νά διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀφετηρία τῆς ψυχικῆς μου ἐνεργείας εἶναι ἡ ὀπτική ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν μοῦ δίδει τὸ τριαντάφυλλον. Τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν συνοδεύει ἡ συγκίνησις, ἓν **συναίσθημα** δηλ. εὐχάριστον, τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ἡ ὡραιότης τοῦ ἄνθους καὶ ἡ προσδοκία τοῦ ἀρώματός του. Ἐν συνεχείᾳ τελοῦνται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου διάφο-

ροι σκέψεις και ἔν τέλει, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία μου, νὰ ἀποκτήσω τὸ ὠραῖον τοῦτο τριαντάφυλλον, εἶναι μεγάλη, λαμβάνω τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιδιώξω τὴν ἀπόκτησίν του.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν μία ἀνάμνησις διακόπτει τὸν ροῦν τῶν σκέψεών μου, αἱ ὁποῖαι ἐμμέσως ἀνέστυραν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς συνειδήσεώς μου. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη προκαλεῖ τὴν ἀνησυχίαν, ἔν συναίσθημα δηλ. δυσάρεστον: μήπως ἀργήσω καὶ δὲν φανῶ συνεπῆς εἰς τὴν δοδεῖσαν συνέντευξιν καὶ μέ κινεῖ εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ σπεύσω νὰ προλάβω.

Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν ὁ κρότος τοῦ κεραυνοῦ, μία ἐντύπωσις δηλ. ἀκουστικὴ, μέ τὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ περὶ τῶν ἐνδεχομένων συνεπειῶν, μέ ἐμβάλλει εἰς φόβον, εἰς ἔν συναίσθημα δηλ. Πιθανόν νὰ μὴ προβῶ εἰς καμμίαν ἐνέργειαν, ἐὰν βεβαίως ὁ φόβος μου παρέλθῃ μετ' ὀλίγον. Ἐὰν ὅμως τὸ συναίσθημα τοῦτο κυριαρχήσῃ εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἐπειδὴ θέλω νὰ σωθῶ, δὰ λάβω τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσω καταφύγιον εἰς μέρος ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνον.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ συνήδη ψυχικὰ γεγονότα εἶναι σύνδετα, ἀποτελοῦνται δηλ. ἐξ ἄλλων ἀπλουστερώων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἀναλύσωμεν, ἐὰν ἐπιμείνωμεν. Ἀποδεικνύεται ἀκόμη, ὅτι στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις καὶ τὰ διανοήματα, τὰ συναισθήματα, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἀποφάσεις. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατατάσσομεν εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην περιλαμβάνονται αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις, αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας καὶ τὰ διανοήματα. Ὅλα μαζί τὰ ὀνομάζομεν φαινόμενα γνωστικά, διότι κύριον γνώρισμα ἔχουν, ὅτι δι' αὐτῶν ἀποκτᾶται, προάγεται καὶ θεμελιώνεται ἡ γνῶσις τοῦ περιστοιχιζόντος ἡμᾶς κόσμου καὶ ἡμῶν αὐτῶν. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν περιλαμβάνονται τὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὴν τρίτην τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως (τάσεις, ὄρμαι, ἐπιθυμίαι). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα Κεφάλαια: τὸ Γνωστικόν, τὸ Συναισθητικόν καὶ τὸ Βουλευτικόν.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου ἐξετάζονται τὰ γνωστικά, εἰς τὸ δεύτερον τὰ συναισθητικά καὶ τὰ βουλευτικά φαινόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄ ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Και αὐτὴ ἀκόμη ἢ ἐντύπωσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ σύνθετον καὶ δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς ἄλλα ἀπλά. Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων: βλέπω ἔν ἐρυδρὸν τριαντάφυλλον ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ κήπου. Ἡ ὀπτική αὕτη ἐντύπωσις εἶναι σύνθετος, ἐν πρῶτοις διότι δὲν βλέπω τὸ τριαντάφυλλον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀντικείμενα (ἄνθη, δένδρα κτλ.). Ἄλλὰ καὶ ἐάν ἀκόμη διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσω τὸ ἄνθος καὶ περιορίσω ἐπ' αὐτοῦ μόνον τὸ βλέμμα μου, πάλιν ἔχω μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου σύνθετον ψυχικὸν γεγονός: αἰσθάνομαι τὸ χρῶμά του, τὸ σχῆμά του, ἔχω ἀντίληψιν τοῦ μεγέθους του καὶ τῆς ἀποστάσεως, ἢ ὅποια μὲ χωρίζει ἀπ' αὐτό. Ἐάν λοιπὸν ἀφαιρέσωμεν τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἄνθους ὀπτικὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, περιορισθῶμεν δὲ εἰς μόνην τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὅποιαν δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μόνον καὶ ἀναλύσωμεν αὐτὴν ἐπισταμένως, δὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι ἡ ἐντύπωσις αὕτη σύγκειται ἐξ ἀπλῶν στοιχείων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὀνομάζομεν **αἰσθήματα**. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυδρουῦ χρώματος εἶναι π. χ. τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἔχωμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ἔν μόνον ἀπλοῦν αἶσθημα. Πάντοτε αἰσθανόμεθα πολλὰ ταυτοχρόνως, διότι πολλὰ ταυτοχρόνως αἰσθήματα ἀποτελοῦν μίαν εἴτε ὀπτικὴν, εἴτε ἀκουστικὴν, εἴτε γευστικὴν κλπ. ἐντύπωσιν. Τὸ ἀπλοῦν αἶσθημα-εἶναι προῖόν ἀφαιρέσεως. Ἄλλὰ, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, καὶ ἡ σύνθεσις τῶν αἰσθημάτων, ἢ ἐντύπωσις, δὲν ἀπαντᾷ μόνη μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Πάντοτε συνοδεύεται ὑπὸ συναισθητικῶν φαινομένων ἢ καὶ βουλητικῶν. Μόνον διὰ τῆς σκέψεως ἀναλύομεν τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἰς ἀπλούστερα φαινόμενα καὶ ταῦτα εἰς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καθὼς εἶναι τὰ αἰσθήματα.

Αίσθήματα, λοιπόν, ονομάζομεν τὰ ἀπλᾶ ἐποπτικά (διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰσαγόμενα) **στοιχεῖα**, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἡ ἐντύπωσις.

Τὰ αἰσθήματα εἶναι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῶν ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφήν μὲ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ γνωρίζομεν αὐτόν.

Διὰ τὴν παραχθῆ ἓν αἶσθημα εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι ἀνάγκη : α) ἐρεδισμός τις νὰ προσβάλη τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα· β) ὁ ἐρεδισμός οὗτος νὰ διεγείρη τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον αἶσθημα αἰσθητήρια νεῦρα καὶ γ) ἡ διέγερσις νὰ μεταδοθῆ διὰ τῶν νεύρων τούτων εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐρεδισμοὶ λέγονται αἱ αἰτίαι, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν διέγερσιν τῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Οἱ ἐρεδισμοὶ εἶναι ἄλλοτε **ἐξωτερικοί**, προέρχονται δηλ. ἀπὸ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον, ἄλλοτε **ἐσωτερικοί** : ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματός μας. Τὸ αἶσθημα π. χ. τῆς ὀράσεως προκαλεῖται ἀπὸ ἐξωτερικούς ἐρεδισμούς, ἤτοι ἀπὸ ἠλεκτρομαγνητικὰς κυμάνσεις, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ἀντιθέτως τὸ αἶσθημα τῆς πείνης προκαλεῖται ἀπὸ ἐσωτερικὸν ἐρεδισμόν, προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ στομάχου.

Τοὺς ἐρεδισμούς ἐπίσης διακρίνομεν εἰς **εἰδικούς** καὶ **γενικούς**. Εἰδικοί λέγονται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν εἰδικῶς ἐπὶ ἑνὸς μόνον αἰσθητηρίου ὀργάνου· π. χ. αἱ ἠλεκτρομαγνητικὰ κυμάνσεις ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τὰ ἠχητικὰ κύματα ἐπὶ τῶν ὠτων κ.ο.κ. Γενικοί, ὅσοι δύνανται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· π. χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν παράγει αἶσθημα φωτός, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἶσθημα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου τῆς γεύσεως αἶσθημα γεύσεως.

Τὰ αἰσθήματα διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ **ποιόν** καὶ κατὰ τὴν **ἰσχὺν** ἢ **ἐντασιν**. Ποιὸν τοῦ αἰσθήματος ονομάζεται τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον αὐτοῦ. Τὸ ἐρυθρόν π. χ. ἢ τὸ πράσινον ἢ τὸ κυανοῦν ἔχουν ἰδιαίτερον περιεχόμενον· ὁμοίως τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν, τὸ θερμόν καὶ τὸ ψυχρόν καὶ τὰ ἄλλα αἰσθήματα. Ταῦτα λοιπόν διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ποιόν. Αἰσθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ (π. χ. φωτός, πι-

κροῦ, δερμοῦ κτλ.) εἶναι ἄλλοτε μὲν ἰσχυρά, ἄλλοτε δὲ ἀσθενή. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἢ μεταξύ των διαφορά εἶναι διαφορά κατὰ τὴν ἔντασιν.

Τὸ ποῖον τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐρεδισμῶν, οἱ ὅποιοι τὰ προκαλοῦν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὅποια διεγείρονται ὑπὸ τῶν ἐρεδισμῶν καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν οἰκείων τμημάτων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὰ ὅποια ἢ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων. Ἐκαστον δηλ. αἰσθητήριον νεῦρον καὶ τμήμα τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι οὕτω πως φύσει κατεσκευασμένον, ὥστε νὰ ἀντιδρᾷ εἰς ὠρισμένους ἐρεδισμούς καθ' ὠρισμένον τρόπον, οὕτω δὲ νὰ προκαλῆ αἰσθήματα ἰδιαιτέρου περιεχομένου (ποιοῦ).

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν ἐρεδισμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκαλοῦνται. Ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐρεδισμός, τόσον καὶ ἡ ἔντασις τοῦ παραγομένου αἰσθήματος εἶναι μεγαλυτέρα

2. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ Αἰσθημάτων

Παλαιότερον διεκρίνοντο πέντε μόνον αἰσθήσεις: ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἀφή. Αἱ νεώτεραι ὁμως ἔρευναι ἀπέδειξαν, ὅτι ἔχομεν πολὺ περισσοτέρας αἰσθήσεις. Τὰς αἰσθήσεις δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο μεγάλα συστήματα: εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐξωτερικούς ἐρεδισμούς καὶ εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐσωτερικούς ἐρεδισμούς.

Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τρεῖς κατηγορίας αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ δέκτων: 1) Τοὺς δέκτας τοῦ δέρματος (ὄργανα θερμοκρασίας, πίεσεως καὶ πόνου). 2) Τοὺς δέκτας χημικῶν ἐρεδισμῶν (ὄργανα ὄσφρήσεως καὶ γεύσεως) καὶ 3) τοὺς δέκτας κυμάνσεων (ὄργανα ἀκοῆς καὶ ὄρασεως). Ἐκ τῶν ὀργάνων τούτων οἱ μὲν δέκται τῶν κυμάνσεων δέχονται ἐρεδισμούς ἐξ ἀποστάσεως, τὰ δὲ ὄργανα τῆς πίεσεως, τοῦ πόνου καὶ τῆς γεύσεως δέχονται ἐρεδισμούς ἐξ ἐπαφῆς. Τὰ ὄργανα τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς ὄσφρήσεως δέχονται ἐρεδισμούς καὶ ἐξ ἀποστάσεως καὶ ἐξ ἐπαφῆς.

Τό δεύτερον σύστημα περιλαμβάνει κυρίως δύο ομάδας δεκτών, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν ἡ **μυϊκὴ αἴσθησις** καὶ ἡ **ὄργανικὴ**. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο κατατάσσεται ὁμοίως καὶ τὸ **αἰσθητήριον ὄργανον** τῆς ἰσορροπίας (**στατικὴ αἴσθησις**), τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς.

Ὅθεν διακρίνομεν δέκα εἶδη αἰσθημάτων κατὰ τὸ ἐξῆς σχῆμα :

Α'. Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

1) Θερμοκρασίας. 2) Πιέσεως. 3) Πόνου.

4) Ὄσφρητικά. 5) Γευστικά.

6) Ἀκουστικά. 7) Ὀπτικά.

Β'. Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

8) Ὄργανικά. 9) Μυϊκά. 10) Στατικά.

3. Αἰσθηματα Θερμοκρασίας, Πιέσεως καὶ Πόνου

Ἡ παλαιότερα Ψυχολογία ὠμίλει περὶ μιᾶς μόνον δερμικῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀφῆς. Αἱ νεώτεροι ὅμως ἐρευνᾶν ἀπέδειξαν, ὅτι τέσσαρα αἰσθητήρια ὄργανα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖται δι' ἰδίων νεύρων, εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ δέρματος : τὰ ὄργανα τῶν αἰσθημάτων τῆς **θερμοκρασίας, τοῦ ψύχους, τῆς πίεσεως καὶ τοῦ πόνου**. Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι ἰδιαίτερα καὶ χωριστὰ ἀπ' ἀλλήλων σημεῖα τοῦ δέρματος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπολήγουν τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῶν αἰσθημάτων νεῦρα. Τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθιζόμενα προκαλοῦν τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὴν φύσιν τῶν αἰσθημάτων. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ διάταξις τῶν σημείων τούτων εἶναι διάφοροι εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος. Εἰς ἄλλας εἶναι πυκνότερα καὶ εἰς ἄλλας ἀραιότερα.

Ἐὰν ἐγγίσωμεν δι' αἰχμῆς μολυβδοκονδύλου διαφόρους θέσεις τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἔχομεν αἴφνης **αἴσθημα ψύχους**. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἠγγίσαμεν σημεῖον, ὅπου ἀπολήγει τὸ εἰδικόν διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους νεῦρον. Ἐὰν ἐπαναλάβωμεν τὸ πείραμα διὰ μεταλλίνης αἰχμῆς δερμῆς, δὲ ἀνακαλύψωμεν ἐπὶ τοῦ δέρματος ἄλλα σημεῖα, ὅπου ἡ θερμότης γίνεται ἰδιαίτερως αἰσθητή. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἀπολήγει τὸ εἰ-

δικόν διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος νεῦρον. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι δέκται διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους καὶ ἄλλοι διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος. Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων. Τὰ διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψύχους σημεῖα τοῦ δέρματος εἶναι πολυπληθέστερα. Ἐπὶ ἐνὸς τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ἀντιστοιχοῦν κατὰ μέσον ὄρον 12—13 διὰ τὸ ψῦχος καὶ μόνον 1—2 διὰ τὴν θερμότητα. Τὰ πρῶτα εὐρίσκονται ἄλλωστε πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιδερμίδα, ἐνῶ τὰ ἄλλα κεῖνται βαθύτερον. Τόσον ὁ μέγας ἀριθμὸς, ὅσον καὶ ἡ θέσις τῶν σημείων, τῶν προοριζομένων διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψύχους, ἐξηγοῦν, διατὶ εἴμεθα περισσότερον εὐαίσθητοι εἰς τὸ ψῦχος, παρά εἰς τὴν θερμότητα. Ἡ εὐαίσθησις αὕτη ἔχει τὴν βιολογικὴν τῆς σκοπιμότητα. Χρησιμεύει εἰς τὴν μεγαλυτέραν προφύλαξιν τοῦ ὀργανισμοῦ, διότι τὸ ψῦχος δύναται νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν ἐπιβλαβέστερον τῆς θερμότητος.

Αἰσθήματα πίεσεως ἔχομεν, ὅταν ἐφάπτωνται τοῦ δέρματος μας διάφορα ἀντικείμενα. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὀνομάζονται αἰσθήματα ἀφῆς ἢ ἀπτικά, ὅταν εἶναι ἀσθενέστατα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως μανθάνομεν, ἐὰν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐγγίζομεν ἢ ψηλαφοῦμεν, εἶναι ὀξύ ἢ ἀμβλύ, λεῖτον ἢ τραχύ, σκληρόν ἢ μαλακόν. Ὅργανα τῆς αἰσθήσεως ταύτης εἶναι τὰ λεγόμενα ἀπτικά χωρία τοῦ δέρματος, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῆς πίεσεως. Τὰ χωρία ταῦτα εἶναι ἄλλοῦ μὲν πυκνότερα, καθὼς ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν, ἄλλοῦ δὲ ἀραιότερα, π.χ. ἐπὶ τῆς ράχεως. Εἰς τὰ τριχωτὰ μέρη εὐρίσκονται πλησίον τῶν θυλάκων τῶν τριχῶν. Παρ' ἐκάστην τρίχα εὐρίσκεται καὶ ἓν ἀπτικόν σημεῖον. Τὰ ἀπτικά χωρία ἐρεδίζονται διὰ τῆς μηχανικῆς πίεσεως, ἢ ὅποια γίνεται ἐπὶ τοῦ δέρματος.

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεδισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, τῆς δεχομένης τὸν ἐρεδισμὸν. Ὅταν ὁμως ἡ δεχομένη τὸν ἐρεδισμὸν ἐπιφάνεια εἶναι ἐξωτερικῶς μεγάλη, δὲν ἔχομεν αἴσθημα πίεσεως, διότι τότε δὲν παραμορφώνεται τὸ δέσμα, καθὼς συμβαίνει κατὰ τὸν ἐρεδι-

σμόν μικροτέρων ἐπιφανειῶν. Οὕτω λ.χ. ἐξηγεῖται, διατί εἰς τὸ λουτρόν δέν αἰσθανόμεθα τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος. Μικρᾶς ἐντάσεως αἰσθήματα πίεσεως δέν διατηροῦνται ἐπὶ μακρόν, ἔστω καὶ ἂν ἐξακολουθῆ ἀκόμη ὁ ἐξωτερικός ἐρεθισμός. Διὰ τοῦτο ἐξοικειούμεθα ταχέως καὶ δέν αἰσθανόμεθα, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν πίεσιν τῶν ἐνδυμάτων μας. Ἰσχυρὰ ὅμως αἰσθήματα πίεσεως διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Περιέργως δὲ ἐξακολουθοῦμεν νὰ αἰσθανώμεθα αὐτὰ καὶ ἀφοῦ ἀκόμη παύση ἐνεργῶν ὁ ἐρεθισμός, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς τὰ εἶχε προκαλέσει.

Ἀρχικῶς ὑπετίθετο, ὅτι ὁ πόνος δέν εἶναι ἴδιον αἶσθημα, ἀλλὰ δυσάρεστον συναίσθημα προκαλούμενον ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθήματα μεγάλης ἐντάσεως, ἰδίως δὲ ἀπὸ ἰσχυρὰ αἰσθήματα πίεσεως. Παρατηρήθη ὅμως, ὅτι εἰς τὰς παθολογικὰς περιπτώσεις τῆς ἀναλγησίας ἢ ἀναισθησίας γίνεται μὲν αἰσθητὴ ἢ πίεσις, ὄχι ὅμως καὶ ὁ πόνος, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἐρεθισμός εἶναι πολὺ ἰσχυρός. Ἐξ ἄλλου ἡ Φυσιολογία ἀνεκάλυψεν ἐπὶ τοῦ δέρματος σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπέχουν θέσιν αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ πόνου. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι διάφορα ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται αἰσθητὴ ἢ πίεσις ἢ ἡ θερμοκρασία. Ὅταν καὶ ἐλαφρῶς ἀκόμη κεντήσωμεν διὰ βελόνης ἢ τριχὸς Ἴππου τὰ σημεῖα αὐτὰ, ἔχομεν αἶσθημα πόνου, ἐνῶ ὁ ἐρεθισμός εἶναι ἀσθενής. Ἀντιθέτως δέν προκαλεῖται αἶσθημα πόνου, ὅταν κεντήσωμεν διὰ βελόνης σημεῖον προοριζόμενον διὰ τὴν αἶσθησιν ψύχους ἢ θερμότητος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν μόνον τὸ ἀντίστοιχον αἶσθημα θερμοκρασίας.

Τὰ σημεῖα τοῦ πόνου εἶναι ἐπὶ τοῦ δέρματος πολυπληθέστερα ὄλων τῶν ἄλλων. Ἐπὶ ἐπιφανείας ἐνός τετρ. ἑκατοστομέτρου ὑπολογίζεται, ὅτι ὑπάρχουν κατὰ μέσον ὄρον 100. Τὸ πλῆθος τῶν προσφέρει μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ διεγείρωνται βραδύτερον τῶν ἄλλων (ἐπὶ ταυτοχρόνου ἐρεθισμοῦ προκαλεῖται κατὰ σειρὰν πρῶτον αἶσθημα πίεσεως, ἔπειτα ψύχους κατόπιν θερμότητος καὶ τελευταῖον πόνου), διὰ τοῦτο δέν αἰσθανόμεθα συχνότατα τοιαῦτα αἰσθήματα.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου εἶναι μηχανικοί, θερμαντικοί, χημικοὶ καὶ ἠλεκτρικοί. Τοὺς πόνους

διακρίνομεν εις ὀξεις καὶ ἀμβλεῖς. Ἴδιον τῶν αἰσθημάτων τούτων εἶναι, ὅτι καὶ ἐπὶ μικρᾶς ἐντάσεως συνοδεύονται ὑπὸ συναισθήματος δυσαρέσκειας. Δέν τὰ παρακολουθεῖ ὁμως ἡ δυσαρέσκεια πάντοτε καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐλαφραὶ νύξεις δέν προκαλοῦν δυσαρέσκειαν, δύνανται μάλιστα νά εἶναι καὶ εὐάρεστοι. Ὅταν ἐξ ἄλλου ἀναμένωμεν ἔντασιν ἢ ὕφεισιν τοῦ πόνου, δύνανται τὸ αἶσθημα τοῦτο νά προκαλῆ πότε μεγαλύτεραν καὶ πότε μικροτέραν δυσαρέσκειαν.

Σημειωτέον, ὅτι ὁ πόνος προκαλεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά ὄργανα τοῦ σώματος καὶ εἰς παθολογικάς καταστάσεις γίνεται ὀξύτερος. Ἡ ἔντασίς του ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρεθιζομένων νευρικών ἰνῶν.

4. Αἰσθηματα γεύσεως καὶ ὀσφρησεως

Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὀσφρησις λέγονται αἰσθήσεις χημικαί, διότι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα αὐτῶν ἐρεθίζονται διὰ χημικῶν ἐρεθισμῶν (δέκται χημοπαθητικοί).

Αἰσθηματα γεύσεως παράγονται, ὅταν ἐντὸς τοῦ στόματος διαλύωνται διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι διαλυταί. Τὰ ὄργανα τῆς γεύσεως εὐρίσκονται κυρίως ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ὀλόκληρος ὁμως ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς δέν ἔχει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς γευστικούς ἐρεθισμούς. Ἰδιαίτεραν εὐαισθησίαν παρουσιάζουν ἡ ἄκρα τῆς γλώσσης, τὰ πλάγια αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς ἐπιφανείας τῆς. Καὶ ἡ κάτω ὁμως ἐπιφάνεια τῆς γλώσσης καὶ ὁ φάρυγξ καὶ ἄλλα μέρη τοῦ στόματος δύνανται νά δεχθοῦν γευστικούς ἐρεθισμούς. Ὅργανα αἰσθητήρια τῆς γεύσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι **γευστικαὶ κάλυκες** (ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν), αἱ εὐρισκόμεναι εἰς τὰς ἐντομάς, αἱ ὅποια περιβάλλουν τὰς θηλάς τῆς γλώσσης. Αἱ κάλυκες αὐταὶ ἔχουν σχῆμα ὠσειδές καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπιμήκων κυττάρων. Εἰς τὴν κορυφὴν των ὑπάρχει κοίλωμα ἀβαδές, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσέρχονται αἱ διαλυόμεναι διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι καὶ ἐρεθίζουν τὰ γευστικὰ κύτταρα τῶν καλύκων, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν γεῦσιν αἰσθητήρια νεῦρα. Μὲ τὰ νεῦρα αὐτὰ ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται εἰς τὸ οἰκτεῖον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου. *(αἱ εἶναι ἀνεπίβου μυστῆ)*

Δέν είναι κυρίως αίσθήματα γεύσεως ὅσα συνήθως ὀνομάζομεν οὕτω. Μετά τῶν κυρίως αἰσθημάτων τῆς γεύσεως ἔχομεν ταυτοχρόνως καί αἰσθήματα πίεσεως, θερμοκρασίας καί ὀσφρήσεως καί διὰ τοῦτο συγχέομεν αὐτά μετά τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως. Ὅ,τι συχνά ὀνομάζομεν γεῦσιν ἑνός ἀντικειμένου εἶναι συνήθως προϊόν ὀσφρήσεως. Διὰ τοῦτο, ὅταν κλείωμεν τήν ρίνα κατὰ τήν κατάποσιν, παύει ἡ ἀηδῆς γεῦσις μερικῶν οὐσιῶν.

Τέσσαρες εἶναι αἱ κυρίως ποιότητες τῆς γεύσεως: τὸ γλυκὺ, τὸ πικρὸν, τὸ ὀξύ καὶ τὸ ἀλμυρὸν. Κατὰ τήν μετξιν αὐτῶν διακρίνομεν ἕκαστον τῶν συντελεστῶν, καθὼς συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκούωμεν ταυτοχρόνως δύο ἤχους. Μόνον τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἀλμυρὸν φαίνεται ὅτι ἀναμειγνυόμενα δύνανται νά γεννήσουν ἰδίαν γευστικὴν αἴσθησιν, τὸ αἶσθημα τοῦ «ἀηδοῦς».

Εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπάρχουν ἴδιαι νευρικαὶ ἴνες δι' ἕκαστον τῶν δεμελιωδῶν τούτων γευστικῶν αἰσθημάτων. Τοῦτο ὑποδέτομεν ἐκ τοῦ ὅτι δέν γίνονται αἱ ποιότητες αὐταὶ ἐξ ἴσου αἰσθηταὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς γλώσσης. Τὸ γλυκὺ εἶναι λίαν αἰσθητὸν εἰς τήν κορυφήν τῆς γλώσσης, τὸ πικρὸν εἰς τὸ ὀπίσθιον ἄνω μέρος αὐτῆς, τὸ ἀλμυρὸν εἰς τὰ πρόσθια μέρη τῶν χειλέων καὶ τὸ ὀξύ εἰς τὰ πλάγια. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι εἰς μὲν τήν κορυφήν τῆς γλώσσης παράγουν τὸ αἶσθημα τοῦ γλυκέος, εἰς δὲ τὸ ὀπισθεν μέρος αὐτῆς τὸ αἶσθημα τοῦ πικροῦ.

Αἰσθήματα ὀσφρήσεως παράγονται, ὅταν τὰ ἐκτοξευόμενα σωμάτια τῶν ἐξαερούμενων οὐσιῶν διεγείρουν τὸ ὀσφρητικὸν νεῦρον, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός. Τὸ νεῦρον τοῦτο μεταβιβάζει τὴν διέγερσιν εἰς τὸ οἰκτεῖον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου. *(βλ. ἰσχύριον ρινῶν)*

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ὀσφρητικὴ χώρα εἶναι πολὺ μικρά. Εὐρίσκεται εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ἐσωτερικῶν κοιλοτήτων τῆς ρινός. Εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός ὑπάρχουν καὶ αἰσθητικαὶ ἴνες, διὰ τῶν ὁποίων παράγονται αἰσθήματα ἀφῆς, θερμοκρασίας καὶ γαργαλισμοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα ταῦτα συνάπτονται μετά τῶν κυρίως ὀσφρητικῶν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ γευστικά, τὰ ὀσφρητικὰ αἰσθήματα

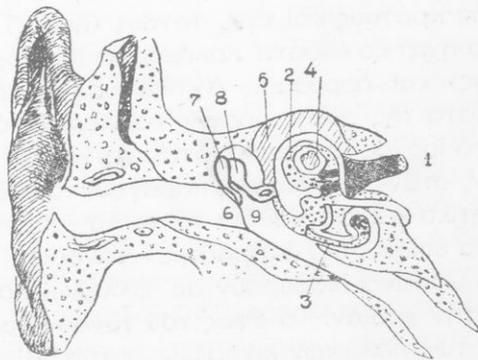
είναι πολλά και ποικίλα. Δέν δυνάμεθα όμως νά τά κατατάξωμεν εις σαφώς διακεκριμένας άπ' άλλήλων ποιότητας. Συνήθως διακρίνομεν όσμάς εύώδεις (εύαρέστους) και δυσώδεις (δυσαρέστους) και τάς όνομάζομεν με τό όνομα τών άντικειμένων, άπό τά όποία προέρχονται: όσμή ρόδου, κανέλας, αιδέρος, βενζίνης κτλ.

Η γεύσις και ή όσφρησις είναι αισθήσεις σημαντικά διά τήν ζωήν. Δέν χρησιμεύουν εις ήμάς μόνον διά τήν γνώσιν τών άντικειμένων, αλλά και διά τόν έλεγχον τών τροφών και του εισπνεομένου άέρος πρός προστασίαν του όργανισμου μας άπό τών έπιβλαβών διά τήν υγείαν ούσιών.

5. ΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τό αισθητήριο τής άκοής, τό ούς, εί'ναι όργανον λίαν περίπλοκον. Σύγκειται έκ τριών μερών. Τό έξω ούς άποτελείται έκ του **περυγίου** και του **άκουστικού πόρου**, ό όποίος κατα-

λήγει εις τήν μεμβράνην του **τυμπάνου**. Τό μέσον ούς είναι κοιλότης συγκοινωνουσα μετά του στόματος και πλήρης άέρος· έν αύτῇ υπάρχουν τέσσαρα όστάρια (σφύρα, άκμων, φακοειδής, αναβολεύς). Και τό έξω ούς, τό όποιον λέγεται **λαβύρινθος** και πληροῦται υγρού, καλουμένου **λέμφου**, περιλαμβάνει τούς ήμικυκλίους σωλήνας, τά κυστιδία και τόν ύμενώδη κοχλίαν. Έκ τούτων μόνον ή ό κοχλιάς (όνομασθείς ούτως έκ του σχήματός του) χρησιμεύει εις τήν άκοήν. Εις τό

Σχ. 1. Τό ούς

1. Άκουστικόν νεῦρον.
2. Είς τών ήμικυκλίων σωλήνων.
3. Ό κοχλιάς μετά του έξω λέμφου.
4. Έξω λέμφος.
5. Λαβύρινθος.
6. Τυμπανον.
7. Σφύρα.
8. Άκμων.
9. Αναβολεύς.

ἔσωτερικόν τοῦ κοχλίου ὑπάρχει λεπτοτάτη μεμβράνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ κυρίως ὄργανον τῆς ἀκοῆς. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ κυττάρων, μετὰ τῶν ὁποίων συνάπτεται τὸ εἰδικόν διὰ τὴν ἀκοὴν αἰσθητήριον νεῦρον (Σχ. 1ον).

Τὰ ἠχοῦντα σώματα δέτουν τὸν ἀέρα εἰς παλμικὴν κίνησιν. Αἱ παλμικαὶ δονήσεις τοῦ ἀέρος, τὰ λεγόμενα ἠχητικὰ κύματα, εἶναι οἱ ἐρεθισμοί, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν ἀκουστικὰ αἰσθήματα. Διὰ τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου τὰ κύματα αὐτὰ φθάνουν μέχρι τῆς μεμβράνης τοῦ τυμπάνου, τὴν ὁποίαν δέτουν εἰς παλμικὴν κίνησιν. Ἡ κίνησις αὕτη μεταδίδεται διὰ τῶν ὀσταρίων τοῦ μέσου ὠτός εἰς τὸ ὑγρὸν τὸ πληροῦν τὸν λαβύρινθον. Οὕτω αἱ δονήσεις φθάνουν μέχρι τοῦ κοχλίου καὶ διὰ τοῦ εἰδικοῦ ὄργανου τῆς ἀκοῆς, τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὸ ἔσωτερικόν τοῦ κοχλίου, διεγείρουν τὸ ἀκουστικόν νεῦρον, τὸ ὁποῖον μεταβιβάζει τὴν διέγερσιν εἰς τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα τῆς ἀκοῆς, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τοὺς κροταφικοὺς λοβούς.

Τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας: τοὺς κρότους καὶ τοὺς τόνους (ἤχους). Οἱ κρότοι παράγονται ἀπὸ ἠχητικὰ κύματα πολύμορφα (διαφόρου μήκους καὶ πλάτους) καὶ ἄρρυθμα. Ἀντιθέτως οἱ τόνοι παράγονται ἀπὸ κύματα τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ περιοδικὰ (ἐπαναλαμβανόμενα κατὰ ἰσόχρονα διαστήματα). Αἱ χορδαὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ὅταν πλήττωνται, παράγουν ὁμοίμορφα καὶ περιοδικὰ ἠχητικὰ κύματα καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα, τὰ προκαλούμενα ὑπ' αὐτῶν, ὀνομάζομεν τόνους.]

Οἱ τόνοι διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ὕψος, τὴν ἰσχύνη καὶ τὴν χροιάν. Τὸ ὕψος τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1". Ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1" τόσο ὑψηλότερος (ὀξύτερος) εἶναι ὁ παραγόμενος τόνος. Τὸ κατώτατον ὄριον διὰ τὸν ἀκουστικὸν ἐρεθισμόν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν 15 δονήσεων κατὰ 1", τὸ δὲ ἀνώτατον 20000 (κατ' ἄλλους ψυχολόγους 50000). Ὅταν αἱ παλμικαὶ κινήσεις εἶναι ὀλιγώτεραι τῶν 15, οὐδεὶς τόνος ἀκούεται, ἄνω δὲ τῶν 20000 (ἢ 50000) προκαλοῦν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν καὶ βλάβην εἰς τὴν ἀκοήν.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν ἠχητικῶν κυμάτων. Ὅσον ἰσχυρότερον πλήττομεν μίαν χορδὴν, τόσοσιν μεγαλύτερον πλάτος ἔχουν αἱ παραγόμεναι παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος καὶ ἐπομένως τόσοσιν μεγαλύτεραν ἰσχύν ἔχει τὸ ἐκ τοῦ ἐρεθισμοῦ τούτου προκαλούμενον ἀκουστικόν αἴσθημα.

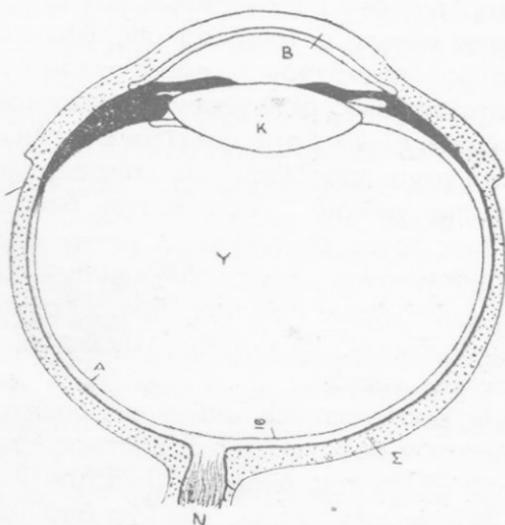
Ἡ χροιά τοῦ τόνου ὀφείλεται εἰς τὸ πλήθος καὶ τὴν ἔντασιν τῶν λεγομένων συνοδευτικῶν ἢ ἁρμονικῶν τόνων. Ὅταν πλήττωμεν μίαν χορδὴν, δέν παράγεται εἰς μόνος τόνος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ παλμικὴ κίνησις μεταδίδεται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἠχοῦντος σώματος, ταυτοχρόνως παράγονται καὶ ἄλλοι πολλοί, ἀσθενέστατοι βεβαίως, οἱ λεγόμενοι ἁρμονικοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κύριον τόνον ὅστις καλεῖται **θεμελιώδης**. Οἱ συνοδευτικοὶ οὔτοι τόνοι προσδίδουν εἰς τὸν θεμελιώδη τόνον τὴν ἰδιαιτέραν του χροιάν. Ἐνεκα τούτου διακρίνεται εὐκόλως εἰς ὠρισμένους τόνους ἐγγόρδου ὄργανου ἀπὸ τὸν αὐτὸν εἰς ὕψος καὶ ἰσχύν τόνον, τὸν ἀποδιδόμενον ὑπὸ πνευστοῦ ὄργανου: δέν συνοδεύουν καὶ τοὺς δύο οἱ αὐτοὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ ἔντασιν ἁρμονικοί. Ἡ μεταξὺ τῶν διαφορὰ λέγεται διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν χροιάν.

Ἡ ἀκοὴ εἶναι αἴσθησις ἀναλυτικὴ. Εἰς μίαν π. χ. μουσικὴν συναυλίαν παράγονται ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ὀρχήστρας ταυτοχρόνως διάφοροι τόνοι. Ἐν τούτοις ἀκούομεν ἕκαστον χωριστὰ καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σαφῶς τὸν ἕνα ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Δυσκολίαν παρουσιάζει εἰς τὴν ἀκοὴν μόνον ἡ διάκρισις τόνων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ δεύτερον λεπτόν ἔχουν μεταξὺ τῶν σχέσιν ἐκφραζομένην διὰ μικρῶν ἀκεραίων, ὅπως εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λεγομένην εἰς τὴν μουσικὴν ὀγδόην (ἢ σχέσις τῶν εἶναι 1 : 2), πέμπτην (2 : 3) καὶ τετάρτην (3 : 4). Τούτους ἀκούομεν στενῶς ἠνωμένους. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὀμιλοῦμεν περὶ συγχωνεύσεως τῶν τόνων.

6. ΟΠΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ὀράσεως. Αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὀράσεως εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς. Ὁ ὀφθαλμὸς ὁμοιάζει πρὸς σκο-

τεινόν φωτογραφικόν δάλαμον. Είναι δέ οὕτω πως κατασκευασμένος, ὥστε νά ἐπιτελῆ ἀνάλογον ἔργον: αἱ φωτειναί ἀκτίνες, αἱ ἐκπεμπόμεναι ὑπό τῶν ἔξω τοῦ ὀφθαλμοῦ εὐρισκομένων ἀντικειμένων, εἰσερχόμεναι διὰ τῆς κόρης διαθλῶνται ὑπό τοῦ κρυσταλλώδους φακοῦ, ὅστις εἶναι ἀμφίκυρτος καί διαφανής (ἡ θέσις του εἶναι ὀπισθεν τοῦ κυκλικοῦ διαφράγματος τοῦ ὀνομαζομένου Ἴριος), ὡς καί τῶν ἄλλων διαθλαστικῶν μέ-

Σχ. 2. Σχηματική παράστασις τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Σ=Σκληρωτικὸς χιτῶν. Α=Ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν. Ω=Ὡχρὰ κηλὶς. Ν=Ὀπτικὸν νεῦρον.
Υ=Ἰελοῦδες ὑγρὸν. Κ=Κρυσταλλώδης φακός.
Β=Κερατοειδῆς χιτῶν.

των τοῦ ὀφθαλμοῦ, κυρίως τοῦ ὑελώδους ὑγροῦ (τὸ ὅποιον πληροῖ τὸν ὀπισθεν τῆς Ἴριδος δάλαμον) καί οὕτω σχηματίζονται τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος. Ὁ ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν, ὅστις εἶναι λεπτή μεμβράνη ἀπλουμένη εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς εὐαισθητοῦ εἰς τὸ φῶς φωτογραφικῆς πλακός (Σχ. 2ον). Ὄταν ἐξετάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ μικροσκοπίου, δά ἴδωμεν, ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν νευρικῶν στιβάδων. Ἐκ τούτων ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι διεγείρονται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτός, εἶναι ἄθροισμα νευρικῶν κυττάρων μὲ ἰδιαιτέραν μορφήν. Αἱ ἀποφυάδες των δηλ. ἀπολήγουν εἰς μικρότερα σωματὰ διάφορα κατὰ τὸ σχῆμα, τὰ λεγόμενα ραβδία καὶ κωνία. Πιδανῶς εἰς τὰ σωματὰ ταῦτα προκαλοῦνται διὰ τοῦ φωτός χημικαὶ μεταβολαί, ὁ ἐρεθισμὸς δὲ οὗτος μεταβιβάζεται ἐξ αὐ-

των τοῦ ὀφθαλμοῦ, κυρίως τοῦ ὑελώδους ὑγροῦ (τὸ ὅποιον πληροῖ τὸν ὀπισθεν τῆς Ἴριδος δάλαμον) καί οὕτω σχηματίζονται τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος. Ὁ ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν, ὅστις εἶναι λεπτή μεμβράνη ἀπλουμένη εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς εὐαισθητοῦ εἰς τὸ φῶς φωτογραφικῆς πλακός (Σχ. 2ον). Ὄταν ἐξετάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ μικροσκοπίου, δά ἴδωμεν,

τῶν εἰς τὰς ἴνας τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, μετὰ τοῦ ὁποίου τὰ ραβδία καὶ κωνία συνδέονται δι' ἄλλων νευρικῶν κυττάρων. Διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἡ διέγερσις μεταδίδεται εἰς τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν ὄρασιν ἐγκεφαλικά κέντρα. Οὕτω παράγονται τὰ ὀπτικά αἰσθήματα.

Ἡ ὄλη ἡ ἔκτασις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς τοὺς ὀπτικούς ἐρεθισμούς. Μεγίστην εὐαισθησίαν ἔχει ὁ ἀμφιβληστροειδῆς εἰς εἰδικὴν θέσιν πλησίον τοῦ ὀπισθίου πόλου τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ θέσις αὕτη ὀνομάζεται ὠχρὰ κηλὶς, ἔχει ἔκτασιν 1—2 χιλιοστ. καὶ ἀποτελεῖται σχεδὸν μόνον ἐκ κωνίων. Εἶναι ἡ θέσις τῆς σαφειστάτης ὀράσεως. Διὰ τοῦτο περιστρέφομεν ἐκάστοτε οὕτω πῶς τοὺς βολβοὺς τῶν ὀφθαλμῶν, ὥστε τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων νὰ σχηματισθοῦν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὠχρᾶς κηλίδος. Τότε βλέπομεν αὐτὰ μετὰ μεγάλης σαφηνείας.

Τὰ χρώματα. Εἰδικὸς διὰ τὴν ὄρασιν ἐρεθισμὸς εἶναι αἱ ἠλεκτρομαγνητικαὶ κυμάνσεις. Ἀναλόγως τοῦ μήκους τῶν αἰ κυμάνσεις αὗται προκαλοῦν αἰσθήματα διαφόρων χρωμάτων. Τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ἰδιότης τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ποιότης τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦνται διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων. Αἱ κυμάνσεις αὗται ἐκπέμπονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων καὶ διερχόμεναι διὰ τῆς κόρης ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ. Τὰ ἀντικείμενα τὰ εὐρισκόμενα εἰς τελείως ἀφώτιστον χώρον δὲν ἔχουν χρῶμα. Φαίνονται εἰς ἡμᾶς μέλανα. Τὸ μέλαν δὲν εἶναι αἶσθημα χρώματος, ἀλλὰ στέρησις παντὸς τοιοῦτου αἰσθηματος. Ὄταν πέσῃ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τὸ ἡλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, τότε «ἀποκοῦν» χρῶμα. Συμβαίνει δηλ. τότε τὸ ἐξῆς: Διὰ τοῦ φωτός ἐπιπέονται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις. Τὰ σώματα ἀναλόγως τῆς φύσεώς των προκαλοῦν ἄλλας μὲν τῶν κυμάνσεων τούτων ἀπορροφοῦν, ἄλλας δὲ ἐκπέμπον. Αἱ ἐκπεμπόμεναι κυμάνσεις ἀναλόγως τοῦ μήκους των προκαλοῦν τὸ αἶσθημα ὠρισμένου χρώματος. Εἰς μῆκος κύματος 700 μ. μ. ἀντιστοιχεῖ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, 580 μ.μ. τὸ κίτρινον, 500 μ. μ. τὸ πράσινον, 480 μ. μ. τὸ κυανοῦν κ.ο.κ. Κυμάνσεις μήκους ἄνω τῶν 750 μ. μ. καὶ κάτω τῶν 330 μ. μ. δὲν ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Ὄταν ἓν σῶμα ἐκπέμπῃ πάσας τὰς ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας φωτιζόμενον δέχεται, τότε προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τοῦ λευκοῦ. Τὸ λευκὸν εἶναι σύνθεσις ὄλων τῶν χρωμάτων (τὸ ἡλιακὸν φῶς ἀναλυόμενον διὰ τοῦ πρίσματος ἀποδεικνύεται περιέχον ὅλα τὰ χρώματα). Ἀντιθέτως ὅταν ἓν σῶμα ἀπορροφῇ πάσας τὰς ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις καὶ οὐδεμίαν ἐκπέμπῃ, εἶναι ὡς νὰ μὴ φωτίζεται. Δίδει λοιπὸν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ

μέλανος. Τούτου ἔνεκα τὸ μέλαν, τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀναμειξέως των προκαλούμενον φαιὸν μὲ ὄλας τὰς ἀποχρώσεις του ὀνομάζονται οὐδέτεροι χρωματισμοί.

Διακρίνομεν τέσσαρα **δεμελιώδη** χρώματα : τὸ ἐρυθρὸν, τὸ κίτρινον, τὸ πράσινον καὶ τὸ κυανοῦν. Ὀνομάζομεν αὐτὰ δεμελιώδη, διότι ἐκ τῆς ἀναμειξέως των προκύπτουν πάντα τὰ λοιπὰ. Διὰ τῆς ἀναμειξέως ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου παράγεται τὸ χρυσοειδές (πορτοκαλί), ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰώδες· διὰ τῆς ἀναμειξέως κυανοῦ καὶ πρασίνου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κυανοπρασίνου· διὰ τῆς ἀναμειξέως πρασίνου καὶ κιτρίνου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κιτρινοπρασίνου (1)· ἐρυθρὸν καὶ πράσινον, ὡσαύτως κίτρινον καὶ κυανοῦν ἀναμειγνύμενα δὲν δίδουν ἄλλα χρώματα, ἀλλὰ τὸ οὐδέτερον φαιόν. Διὰ τοῦτο τὰ χρώματα αὐτὰ ὀνομάζονται **συμπληρωματικά**· ἀναμειγνύμενα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Συμπληρωματικὸν τοῦ ἐρυθροῦ εἶναι τὸ πράσινον καὶ τάνάπαλιν τοῦ πρασίνου τὸ ἐρυθρὸν. Συμπληρωματικὸν τοῦ κιτρίνου εἶναι τὸ κυανοῦν καὶ τάνάπαλιν τοῦ κυανοῦ τὸ κίτρινον.

Γραφικῶς παριστῶμεν τὰ χρώματα διὰ τετραέδρου (Σχ. 3ον), εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ὁποίου τοποθετοῦμεν τὰ τέσσαρα δεμελιώδη χρώματα κατὰ τρόπον ὅμως, ὥστε ἀπέναντι ἀλλήλων διαγωνίως νὰ εὐρίσκωνται τὰ ζεύγη τῶν συμπληρωματικῶν. Τοὺς οὐδετέρους χρωματισμοὺς παριστῶμεν δι' εὐθείας γραμμῆς, εἰς τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας τοποθετοῦμεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν καὶ εἰς τὸ μέσον τὸ φαιόν. Ἐπειδὴ τὸ φαιόν παράγεται καὶ δι' ἀναμειξέως τῶν συμπληρωματικῶν χρωμάτων, δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν μετὰ τοῦ τετραέδρου τῶν χρωμάτων, οὕτως ὥστε ἡ γραμμὴ νὰ διέρχεται διὰ τοῦ κεντρικοῦ σημείου

(1) Ἐνταῦθα δὲν ἐννοοῦμεν ἀνάμειξιν χρωστικῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ ἀνάμειξιν τῶν χρωμάτων ὡς αἰσθημάτων. Τὰ χρώματα ὡς αἰσθήματα ἀναμειγνύονται κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον : Καλύπτομεν κυκλικὸν δίσκον μὲ χάρτην χρώματος λ. χ. ἐρυθροῦ· εἰς τὸ κέντρον τοῦ δίσκου ἐπικολλῶμεν μικρότερον κύκλον ἀπὸ χάρτην χρώματος π. χ. κιτρίνου. Ὄταν περιστρέψωμεν ταχέως τὸν δίσκον δι' εἰδικῆς μηχανήματος, θὰ μᾶς δῶσῃ τὴν ἐντύπωσιν χρώματος χρυσοειδοῦς.

Έρυθρόν

Πορτοκαλόχρου

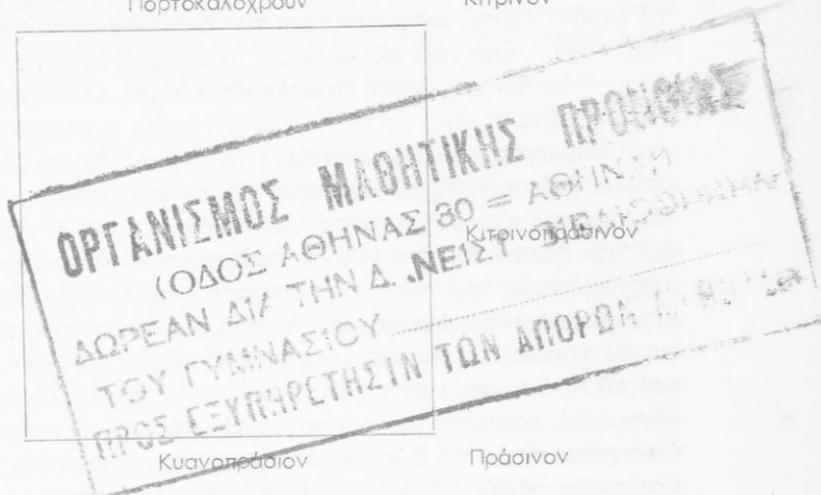
Κίτρινον

Ίωδες

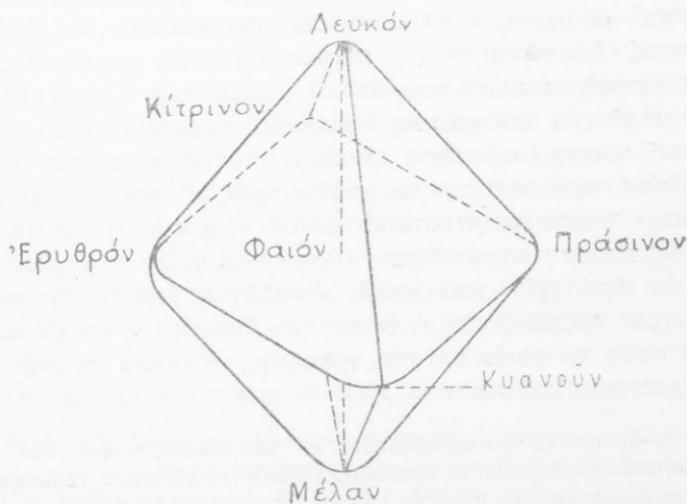
Κυανοῦ

Κυανοπράσιον

Πράσινον

Σχ. 3. Τετράεδρον χρωμάτων.

Σχ. 4. Ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων.

του τετραέδρου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐπαφῆς τάσσομεν τὸ φαιόν. Οὕτω σχηματίζεται τὸ ὀκταέδρον τῶν χρωμάτων (Σχ. 4ον). Ἐπὶ τοῦ ὀκταέδρου τούτου δύνανται νὰ λάβουν θέσιν ὅλα τὰ χρώματα, θεμελιώδη καὶ μὴ, ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν.

Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων. Τρεῖς εἶναι αἱ ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν ἀκριβῶς ἕκαστον χρῶμα: τὸ **ποιόν**, ἡ **λαμπρότης** καὶ ἡ **πυκνότης**. Τὸ **ποιόν** ἕκαστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐπὶ τοῦ ὀκταέδρου τῶν χρωμάτων ἀναλόγως τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ τέσσαρα θεμελιώδη. Οὕτω π. χ. τὸ κίτρινοπράσινον ἀναλόγως τῆς περιεκτικότητός του εἰς πρᾶσινον τάσσεται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει τὸ κίτρινον καὶ τὸ πρᾶσινον, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλησίον τοῦ πρᾶσίνου. Ἡ λαμπρότης ἕκαστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο ἄκρα τῆς εὐθείας τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν, πρὸς τὸ λευκὸν δηλ. καὶ τὸ μέλαν. Π. χ. τὸ ἀνοικτὸν ἐρυθρὸν τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία συνδέει τὸ ἐρυθρὸν μετὰ τοῦ λευκοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλησίον τοῦ λευκοῦ. Τὸ βαθῦ κυανοῦν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἣτις συνδέει τὸ κυανοῦν μὲ τὸ μέλαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλησίον τοῦ μέλανος. Τέλος ὁ βαθμὸς **πυκνότητος** ἕκαστου χρώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς περιεκτικότητός του εἰς στοιχεῖα τοῦ ἀντιστοίχου συμπληρωματικοῦ χρώματος. "Ὅσον περισσότερο π. χ. μία ἀπόχρωσις πρᾶσίνου περιέχει στοιχεῖα τοῦ ἐρυθροῦ, τόσοον μικροτέρα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς, ἐπομένως τόσοον περισσότερο πλησιάζει πρὸς τὸ φαιόν. "Ὅσον ὀλιγώτερον, τόσοον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς καὶ συνεπῶς τόσοον πλησιέστερον εὐρίσκεται πρὸς τὸ κυρίως πρᾶσινον καὶ ἀπώτερον τοῦ φαιοῦ. Ἀναλόγως λοιπὸν τῆς πυκνότητός των καθορίζεται ἡ θέσις τῶν διαφόρων χρωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ φαιόν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει αὐτὰ τὰ χρώματα μὲ τὸ φαιόν.

Τὸ **ποιόν** τοῦ χρώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μήκους κυρίως τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα. Ἡ **λαμπρότης** ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ πλάτους τῶν κυμάνσεων. Ἡ δὲ **πυκνότης** ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθαρότητος αὐτῶν. Καθαρὰ εἶναι τὰ χρώματα τὰ προκαλούμενα

ἐκ κυμάνσεων τοῦ αὐτοῦ μήκους, μὴ καθαρὰ δὲ ἐκ κυμάνσεων διαφόρου μήκους. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ τὸ πλάτος τῶν κυμάνσεων καθορίζει τὸ ποῖόν τοῦ χρώματος, ὅπως καὶ τὸ μήκος αὐτῶν τὴν λαμπρότητά του.

Τὰ φαινόμενα τῆς ἀντιθέσεως. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ συμπληρωματικά χρώματα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ ἐπιδρῶν **ταυτοχρόνως** ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, διότι τότε πράγματι γίνεται μετῆς τῶν χρωμάτων. Ὄταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ δὲν ἐπιδρῶν ταυτοχρόνως, ἀλλὰ **διαδοχικῶς**, ἢ εἶναι μὲν ταυτόχρονοι, ἀλλὰ ἐπιδρῶν ὄχι ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τότε τὰ συμπληρωματικά χρώματα δὲν ἐξουδετεροῦνται ἀμοιβαίως, ἀλλ' ἐνισχύουν ἄλληλα ἢ προκαλοῦν τὰ μὲν τὰ δέ. Ἐάν π. χ. τοποθετήσωμεν τεμάχιον χάρτου ἐρυθροῦ σχήματος τετραγώνου εἰς τὸ κέντρον δίσκου φαιοῦ καὶ ἀτενίσωμεν αὐτὸ ἐπὶ 20"—30", εἶτα δὲ ἀπομακρύνωμεν τὸ ἐρυθρὸν τετράγωνον, ἐξακολουθήσωμεν ὅμως νὰ ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ φαιοῦ δίσκου, τότε δὲ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν ἀκόμη τὸ τετράγωνον εἰς τὸ κέντρον τοῦ δίσκου, τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πλέον ἐρυθρὸν, ἀλλὰ πράσινον. Ἦτοι ἐνῶ ἔπαυσεν ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς, παραμένει ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου μὲ χρῶμα ὅμως συμπληρωματικὸν τοῦ ἀρχικοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη ὀνομάζεται **μετείκασμα**. Ἐάν τὸ τετράγωνον ἔχη χρῶμα κίτρινον, τὸ μετείκασμα δὲ εἶναι κυανοῦν, καὶ ἀντιθέτως.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς οὐδετέρους χρωματισμούς. Ἐάν ἀτενίσωμεν ἐπὶ πολὺ μίαν μορφήν μέλαιναν ἐπὶ βάθους λευκοῦ, προσηλώσωμεν δὲ κατόπιν τὸ βλέμμα ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας, τότε δὲ ἴδωμεν πάλιν τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ἀλλὰ φωτεινότεραν καὶ ἐπὶ βάθους σκοτεινοῦ. Ἐδῶ δηλ. τὸ μετείκασμα ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀρνητικὴν εἰκόνα τῆς φωτογραφικῆς πλακός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν **διαδοχικὴν ἀντίθεσιν**.

Ἐκτός τῆς διαδοχικῆς ἔχομεν καὶ δύο ἄλλας ἀκόμη περιπτώσεις ἀντιθέσεως: τὴν λεγομένην **σύγχρονον** καὶ τὴν **ἀντίθεσιν τῆς λαμπρότητος**. Ἐάν λ. χ. τοποθετήσωμεν εἰς τὸ κέντρον δίσκου ἐρυθροῦ τεμάχιον χάρτου φαιοῦ χρώματος, καλύψωμεν δὲ τὸν δίσκον διὰ λεπτοτάτου διαφανοῦς χάρ-

του (διὰ τὴν μὴ φαίνεται καθαρὸν τὸ περίγραμμα), δὲ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ φαιὸς χάρτης προσλαμβάνει εὐθὺς πρασίνην ἀπόχρωσιν. Ἐπὶ πρασίνοῦ δίσκου ἢ ἀπόχρωσις αὕτη δὲ εἶναι ἐρυθρὰ, ἐπὶ κιτρίνου κυανῆ καὶ ἐπὶ κυανοῦ κιτρίνη. Τὰ διάφορα δηλ. χρώματα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ προκαλοῦν πέριξ αὐτῶν τὰ συμπληρωματικὰ των. Τοῦτο εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς συγχρόνου ἀντιθέσεως.

Ἡ ἀντίθεσις τῆς λαμπρότητος παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐξῆς περίπτωσιν : Ἐὰν λάβωμεν δύο τεμάχια χάρτου φαιοῦ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς ἀποχρώσεως καὶ τοποθετήσωμεν τὸ ἓν ἐπὶ θάδους μέλανος καὶ τὸ ἄλλο ἐπὶ θάδους λευκοῦ, δὲ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ πρῶτον φαίνεται ἀνοικτότερον, ἐνῶ τὸ δεύτερον βαθύτερον. Ἡ μεταβολὴ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ μέλαν ἢ τὸ λευκὸν τοῦ θάδους προκαλεῖ τὸ συμπληρωματικὸν τοῦ χρώμα, τοῦτο δὲ ἐνοῦται μετὰ τοῦ φαιοῦ καὶ αὐξάνει ἢ μειώνει τὴν λαμπρότητά του.

Ἡ σημασία τῆς ἀντιθέσεως εἶναι μεγίστη διὰ τὴν ὄρασιν. Εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλεται ἡ σαφήνεια, μετὰ τὴν ὅποιαν διαγράφεται τὸ περίγραμμα τῶν ἀντικειμένων, ἐπομένως ἡ ἰκανότης τῆς ὄρασεως νὰ διακρίνη σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἀχρωματοψία. Ἀχρωματοψίαν ὀνομάζομεν τὴν νόσον, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ πάσχων δὲν βλέπει τὰ κυρίως χρώματα. Διακρίνομεν δύο εἶδη ἀχρωματοψίας : τὴν γενικὴν καὶ τὴν μερικὴν. Κατὰ τὴν γενικὴν ὁ πάσχων βλέπει ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ χρώματα ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ (ἀπὸ τοῦ λευκοῦ ἕως τοῦ μέλανος). Ἡ γενικὴ ἀχρωματοψία εἶναι σπανία. Συνήθης σχετικῶς εἶναι ἡ μερικὴ, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ πάσχων δὲν βλέπει τὰς ἀποχρώσεις ἢ τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασίνου ἢ τοῦ κυανοῦ καὶ τοῦ κιτρίνου. Ἡ πρώτη εἶναι συνηθεστέρα (4—5% τῶν ἀνδρῶν πάσχουν ἐξ αὐτῆς· εἰς τὰς γυναῖκας σπανίως παρουσιάζεται) καὶ ὀνομάζεται δαλτονισμός, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ φυσιοδίφου Dalton (1766—1844), ὁ ὁποῖος τὴν περιέγραψεν ἀκριβῶς. Ὁ πάσχων ἐκ δαλτονισμοῦ βλέπει μὲν τὸ κίτρινον καὶ τὸ κυανοῦν, ὄχι ὅμως τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον, τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνει ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ.

7. Αἰσθήματα ὀργανικά, μυϊκά καὶ στατικά

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐρεθισμούς, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τοῦ ἰδίου ἡμῶν ὀργανισμοῦ.

Ὄργανικά λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων λαμ-

βάνομεν γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ μας. Τοιαῦτα αἰσθήματα εἶναι ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα, ἡ δύναμις καὶ ἡ κόπωση, ὁ κόρος καὶ ἡ στενοχωρία (ἐκ δυσπνοίας, καρδιακῆς παθῆσεως κτλ.) κ. ἄλλα. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ πείνα, ἥτις γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὸν στόμαχον καὶ ἡ δίψα, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἐπὶ τῆς γλώσσης, εἰς τὸν οὐρανίσκον καὶ τὸν λάρυγγα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἀξιόλογα, διότι μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν τυχόν ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος μας καὶ μᾶς παρακινοῦν νὰ προνοήσωμεν περὶ αὐτῶν. Ἐχουν ἐπίσης μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν συναισθηματικὴν μας ζωὴν, ὡς δὴ ἴδωμεν εἰς τὸ εἰδικὸν περὶ Συναισθημάτων μέρος τῆς Ψυχολογίας. Δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξακριβωθῆ, ἐάν ὑπάρχουν εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα διὰ τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα.]

Μυϊκὰ λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων πληροφορεῖται ἡ συνείδησις τὴν θέσιν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, τὰς κινήσεις των καὶ τὴν καταβαλλομένην ὑπ' αὐτῶν ἀντίστασιν (π.χ. κατὰ τὴν ἄρσιν βάρους). Χάρις εἰς τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα δυνάμεθα μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος μας. Ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἰδιαιτέραν αἰσθησιν, ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἀσθενὴς, ὅταν δὲν βλέπῃ, κινεῖ μὲν π.χ. τὸν βραχίονά του, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφήνει τὸν βραχίονά του ἐπὶ πολὺ εἰς στενοχώρους θέσεις, τὰς ὁποίας δίδει εἰς αὐτὸν ὁ ἰατρός.

Τὰ εἰδικὰ διὰ τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα αἰσθητήρια ὄργανα ἔχουν τὴν ἔδραν των εἰς τοὺς μῦς, τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις. Ἡ σημασία τῶν αἰσθημάτων τούτων διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι μεγίστη.

Διὰ τῶν **στατικῶν** αἰσθημάτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, ὡς καὶ τῆς ἰσορροπίας αὐτοῦ. Αἰσθητήρια ὄργανα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι οἱ ἡμικύκλιοι σωληνες καὶ τὰ λιθοφόρα κυστίδια, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς. Ἀρχικῶς ὑπετίθετο, ὅτι καὶ τὰ ὄργανα αὐτὰ μαζὶ μὲ τὸν κοχλίαν ἐχρησίμευον εἰς

τήν λειτουργίαν τῆς ἀκοῆς. Διὰ τῆς ἐξαιρέσεως ὁμως αὐτῶν ἐπὶ ζῶων καὶ ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, αἴ όποῖαι κατόπιν παρατηροῦνται, ἀπεδείχθη, ὅτι διὰ τῶν ὀργάνων τούτων γεννῶνται τὰ στατικά αἰσθήματα καὶ λαμβάνει γνῶσιν ἡ ψυχὴ τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος. Οἱ ἠμικύκλιοι σωληνες (βλ. σχῆμα ὠτός) εἶναι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν καὶ εἶναι οὕτω πως τοποθετημένοι, ὥστε ν' ἀποτελοῦν τρία ἐπ' ἄλληλα κείμενα ἐπίπεδα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου. Οἱ σωληνες οὗτοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν. Ἀπὸ τὰ τοιχώματά των φύονται τριχίδια, τὰ όποῖα εἰσδύουν ἐντὸς τοῦ λέμφου. Ὅταν κινούμεθα πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν τοῦ ὀριζοντίου σωληνος φέρεται λόγῳ τῆς ἀδρανείας πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πιέζει τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τριχίδια. Δι' αὐτῶν διεγείρεται εἰδικὸν αἰσθητήριον νεῦρον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ συνείδησις λαμβάνει γνῶσιν τῆς κινήσεως τοῦ σώματός μας, καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχωμεν κλείσει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ φερώμεθα ὑπ' ἄλλων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει, ὅταν ἡ κίνησις γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερά, ἄνω καὶ κάτω ἄλλ' εἰς τοὺς ἄλλους δύο σωληνας.

Τῶν λιθοφόρων κυστιδίων ἡ λειτουργία εἶναι πιθανώτατα ἢ ἐξῆς: Μέσα εἰς ἕκαστον κυστιδίον ὑπάρχει στερεὸν σωματίον, τὸ όποῖον καλεῖται ὠτόλιθος καὶ στηρίζεται πάλιν ἐπὶ τριχιδίων. Αἱ κινήσεις τῆς κεφαλῆς μεταβάλλουν τὴν θέσιν τῶν ὠτολιδίων ἐν σχέσει πρὸς τὰ τριχίδια καὶ προκαλοῦν δι' αὐτῶν τὴν ἀντίστοιχον νευρικὴν διεγερσιν. Ἡ διεγερσις, ἡ όποία γεννᾶται ἀπὸ τοὺς προκαλοῦντας τὰ στατικά αἰσθήματα ἐρεδισμούς, μεταβιβάζεται διὰ τῶν εἰδικῶν νεύρων εἰς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὴν ἵπαραγκεφαλίδα, ὅπου εὐρίσκονται τὰ κέντρα τὰ ρυθμιζοντα τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος.]

8. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΡΕΘΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ. ΝΟΜΟΙ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Ἡ προσαρμογὴ. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐρεδισμῶν καὶ αἰσθημάτων κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα πορίσματα, διὰ τῶν όποίων ἐρμηνεύονται μερικὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὡς καὶ ἡ στάσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἀπέ-

ναντι τοῦ περιβάλλοντος. Ἐν πρώτοις διεπιστώθη, ὅτι αἱ αἰσθήσεις μας λειτουργοῦν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνονται τελειότερον τὸ ἐν κινήσει καὶ μεταβολῇ εὐρισκόμενον ἢ τὸ ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον. Ὄταν λ. χ. αἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων σχηματίζονται ὄχι εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἦτοι εἰς τὴν θέσιν τῆς σαφειστάτης ὀράσεως), ἀλλ' εἰς τὴν περιφέρειαν, μένουσιν δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀκίνητα, δυσκολευόμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ μέγεθος καὶ νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἀπόστασιν αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ὅταν τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκονται ἐν κινήσει, δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν αὐτὰ σαφῶς καὶ εὐκόλως, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς περιφερικῆς ὀράσεως. Ὡστε μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἡ θέσις τῆς σαφειστάτης ὀράσεως) προορίζεται διὰ τὴν ἀντίληψιν ἀκινήτων, ἐνῶ ὀλόκληρος ἔχει τὴν ἰδιότητα ν' ἀντιδρᾷ εἰς ἐρεθισμοὺς προερχομένους ἀπὸ κινουμένας μορφάς. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ διὰ τὰς ἄλλας μεταβολάς. Ὄταν, ἐπὶ παραδείγματι, προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ἡ ὁποία φωτίζεται σταθερῶς καὶ μετὴν αὐτὴν ἔντασιν, δὲ παρατηρήσωμεν, ὅτι βαθμιαίως ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ διαφοραὶ λαμπρότητος καὶ χρωμάτων: τὸ σκοτεινὸν φωτίζεται, τὸ λαμπρὸν ἀντιθέτως γίνεται σκοτεινὸν καὶ τὰ χρώματα τείνουσιν πρὸς τὸ φαιόν. Ἦτοι ὁ ὀφθαλμὸς ἐξοικειοῦται πλέον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός καὶ δὲν ἀντιδρᾷ εἰς τὰς διαφοράς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν προσαρμογὴν.

Ἡ προσαρμογὴ παρατηρεῖται ὄχι μόνον εἰς τὴν ὄρασιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις· περισσότερο εἰς τὰς αἰσθήσεις τῆς θερμότητος καὶ τῆς πίεσεως καὶ εἰς τὴν ὄσφρησιν, ἐλάχιστα δὲ εἰς τὴν ἀκοήν. Ὄταν εἰσερχώμεθα εἰς δωμάτιον κλειστὸν, αἰσθανόμεθα ἀμέσως ὠρισμένην ὄσμήν. Ἐὰν ὅμως παραμείνωμεν εἰς αὐτὸ ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, δὲν αἰσθανόμεθα πλέον τίποτε. Ἐγένετο ἤδη ἡ προσαρμογὴ τῆς ὄσφρήσεως.

Λόγω τῆς προσαρμογῆς τὸ σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον χάνει βαθμιαίως τὴν ἀξίαν του διὰ τὴν συνείδησιν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ νέον καὶ διάφορον γίνεται αἰσθητὸν μετὰ ἐξαιρετικῆν

έντασιν. Ἡ βιολογικὴ σκοπιμότης τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι προφανής· ὁ ὀργανισμὸς ἔχει μεγίστην ἀνάγκην νὰ ἀντιλαμβάνεται πάραυτα τὸ νέον καὶ ἀπροσδόκητον, διότι ἐξ αὐτῶν ἀπειλεῖται συνήθως ἡ ὑπαρξίς του, ἐνῶ τὸ παλαιὸν καὶ ἀναλλοίωτον δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, ἐπειδὴ δὲν δύνανται πλέον νὰ ἀποτελέσουν κίνδυνον δι' αὐτόν.

Handwritten notes:
 Διά τὸν αἰσθητικὸν
 1/3 (διαφορὰ
 εἰς τὴν βαρῆ)
 διὰ τὸ εἶναι
 τὸ 1/10 διὰ
 τὸ 1/3 -
 καὶ αἰσθητικὸν
 1/100
 ἀποτέλεσμα
 αἰσθητικὸν
 τὸν

Printer's mark:
 runner

Ὁ Νόμος τοῦ Weber. Ὅταν εὐρισκώμεθα εἰς δωμάτιον φωτιζόμενον δι' ἐνὸς κηρίου, ἀνάψωμεν δὲ ἐν ἀκόμῃ κηρίον, ἀμέσως θὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν διαφορὰν εἰς τὸν φωτισμόν. Ἐάν ὁμως τὸ δωμάτιον φωτίζεται δι' ἑκατὸν κηρίων, προστεθῆ δὲ εἰς αὐτὰ ἀκόμῃ ἐν, μολονότι ἀριθμητικῶς ἡ έντασις τοῦ φωτισμοῦ ἠϋξήθη εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τόσον, ὅσον καὶ εἰς τὴν προηγουμένην, δὲν θὰ αἰσθανθῶμεν οὐδεμίαν διαφορὰν. Ὅμοίως τοὺς ἀστέρας βλέπομεν μὲν εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, ὄχι ὁμως καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐνῶ ἡ ἀκτινοβολία των παραμένει ἡ αὐτή. Τὸν ρυθμικὸν κτύπον τοῦ ὄρολογίου ἀκούομεν μόνον ἐν σιγῇ· ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατῆθῇ θόρυβος, δὲν διακρίνομεν πλέον αὐτόν κ.ο.κ. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν συμπεραίνομεν, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ αὐξησις τῆς έντάσεως ἐνὸς ἐρεθισμοῦ ἄλλοτε γίνεται αἰσθητὴ, ἄλλοτε ὄχι. Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀπέδειξεν, ὅτι ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐρεθισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπιδρᾷ ἐπὶ ἐνὸς αἰσθητηρίου ὀργάνου, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ αὐξηθῆ, διὰ νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἡ διαφορὰ εἰς τὴν συνείδησιν. Ἐάν εἰς τὰ 100 κηρία προσδέσωμεν ἀντὶ ἐνὸς 10, εἰς τὰ χίλια 100 κ. ο. κ., θὰ ἀντιληφθῶμεν ἀμέσως τὴν διαφορὰν τοῦ φωτισμοῦ. Ὅθεν ἡ αὐξησις τῆς ἰσχύος ἐνὸς ἐρεθισμοῦ, διὰ νὰ προκαλέσῃ αἰσθητὴν αὐξησιν τῆς έντάσεως τοῦ αἰσθήματος, πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐρεθισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον προστίθεται. Τὸν νόμον τούτον διέτύπωσε τὸ πρῶτον ὁ φυσιολόγος Ἑρνέστος Weber καὶ διὰ τοῦτο φέρει εἰς τὴν Ψυχολογίαν τὸ ὄνομά του.

Νεώτεροι πειραματικαὶ ἔρευναὶ ἀπέδειξαν, ὅτι ὁ νόμος αὐτός δὲν ἔχει ἀπόλυτον κῦρος. Ἰσχύει ἐν πρῶτοις διὰ τὰ αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, βάρους, πιέσεως καὶ κινήσεων. Ἀντιθέτως ἡ ἐφαρμογὴ του εἰς τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν

φαίνεται ἀμφίβολος. Ἐξ ἄλλου οἱ ἄκρως ἀσθενεῖς, ὡς καὶ οἱ ἐκτάκτως ἰσχυροὶ ἐρεθισμοὶ δὲν ρυθμίζονται συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον. Ἀπεδείχθη τέλος, ὅτι ἡ ἀναλογία, περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ νόμος, δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ὅλας τὰς αἰσθήσεις. Πάντως ὁ νόμος τοῦ **Weber** ἔχει μεγάλην σημασίαν. Δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ προσαρμύζουν τὴν εὐαισθησίαν των πρὸς τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν. Εἶναι πολὺ εὐαίσητα ἀπέναντι τῶν ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν καὶ ὀλιγώτερον εὐαίσητα ἀπέναντι τῶν ἰσχυρῶν. Ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρὸς, πρέπει νὰ αὐξηθῇ κατὰ πολὺ, διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ διαφορά, ἐνῶ ἐπὶ ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν καὶ μικρὰ μόνον αὐξήσις προκαλεῖ αἰσθητὴν διαφορὰν εἰς τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.

Διὰ τοῦ νόμου τοῦ **Weber** ἐξηγεῖται, διατὶ ὅλοι οἱ ἀκροαταὶ μιᾶς συναυλίας ἀκούουν μουσικῶς τὴν αὐτὴν μελωδίαν ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεώς των ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Ὅσον ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν, τόσον ἀσθενέστεροι γίνονται διὰ τὴν ἀκοήν του οἱ ἐρεθισμοί, ἀλλὰ τὰ πηλίκα τῶν ἐντάσεων παραμένουν πάντοτε τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν μεταβάλλεται ἡ μορφή τῶν ἐκτελουμένων μουσικῶν ἔργων : ὅλοι οἱ ἀκροαταὶ ἀκούουν τὴν αὐτὴν μελωδίαν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἐνῶ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ φωτισμοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας αὐξομειώνεται ἡ ἔντασις τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολοῦν τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ἡμεῖς ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν τὰ «αὐτὰ» ἀντικείμενα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὰ πηλίκα τῶν ἐντάσεων παραμένουν σταθερῶς τὰ αὐτὰ. Καὶ εἰς τὸν νόμον λοιπὸν τοῦ **Weber** φαίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ψυχικὸν μας ὀργανισμόν. Ἄντιδρῶμεν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ εὐκόλος ἀναγνώρισις τῶν πραγμάτων. Διὰ τῆς ἀναγνώρισεως τῶν πραγμάτων ὁ ὀργανισμὸς δύναται νὰ λαμβάνῃ ἀπέναντι αὐτῶν τὴν βιολογικῶς συμφέρουσαν στάσιν καὶ νὰ ἀμύνεται εὐστόχως κατὰ τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων.

Ὁ νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων. Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἕκαστὸν αἰσθητήριον ὄργανον εἶναι ἰδιαιτέρως

εὐαίσθητον εἰς ὠρισμένον εἶδος ἐρεθισμῶν, ἐνῶ εἰς ἄλλους ἐρεθισμούς ἢ δὲν ἀντιδρᾷ καθ' ὀλοκληρίαν ἢ ἐλάχιστα ἀντιδρᾷ. Π. χ. τὸ αἰσθητήριον τῆς ὀράσεως δέχεται ἰδιαιτέρως τὸν ἐρεθισμόν τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς τὸν ἐρεθισμόν τῶν παλμικῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος κ.ο.κ. Ἐκτός ὅμως τῶν εἰδικῶν τούτων ἐρεθισμῶν ὑπάρχουν καὶ οἱ γενικοὶ ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων, ὡς π. χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις τὸ ποῖόν τοῦ προκαλουμένου αἰσδήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ αἰσθητηρίου ὄργανου, τὸ ὁποῖον δέχεται τὸν ἐρεθισμόν καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκείου μέρους τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων. Π. χ. ὁ ἀμφιβληστροειδῆς ἐρεθίζεται ὄχι μόνον διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, ἀλλὰ καὶ διὰ πίεσεως καὶ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Πάντοτε ὅμως προκαλοῦνται διὰ τῶν ἐρεθισμῶν τούτων μόνον ὀπτικά αἰσδήματα. Ἡ λεγομένη χορδὴ τοῦ τυμπάνου, ἡ ὁποία διέρχεται ὀπισθεν αὐτοῦ, περιλαμβάνει μερικὰς ἴνας τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως. Ἀποκοπτομένης τῆς χορδῆς (ὅποτε δὲν φθάνει πλέον τὸ νεῦρον μέχρι τῆς γλώσσης), ἐὰν ἐρεθίσωμεν τὸ ἄκρον αὐτῆς διὰ πίεσεως ἢ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, γεννᾶται αἴσθημα γεύσεως ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἐπὶ τῆς γλώσσης ὄξινοσ οὐσία. Ἐὰν ἐπίσης ἐρεθίσωμεν δι' αἰχμηροῦ ἀντικειμένου δερμοῦ (θερμοκρασίας 35°) σημεῖον ψύχους ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι κατεσπαρμένα εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, θὰ γεννηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν αἴσθημα ὄχι θερμότητος, ἀλλὰ ψύχους. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων συνάγομεν, ὅτι διάφοροι ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοί, ὅταν ἐπιδρῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον, προκαλοῦν πάντοτε τὰ αὐτὰ κατὰ ποῖόν αἰσδήματα. Καὶ ἀντιθέτως ὁ αὐτὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρῶν ἐπὶ διάφορα αἰσθητήρια προκαλεῖ διάφορα κατὰ ποῖόν αἰσδήματα. Π. χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν προκαλεῖ ὀπτικά αἰσδήματα, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἰσδήματα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως αἰσδήματα γεύσεως. Τὸν νόμον τούτον, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, διετύπωσε πρῶτος ὁ φυσιολόγος Ἰωάννης Müller.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄
ΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

1. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ἡ παράστασις. Ὅταν ἔχωμεν πρό ὀφθαλμῶν ἓν βιβλίον, ἢ εἰκὼν αὐτοῦ σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα δὴ ὀνομάσωμεν προσωρινῶς ἄμεσον ἐντύπωσιν (κατωτέρω δὴ μελετήσωμεν ἀκριβέστερον τὸν σχηματισμὸν τῆς καὶ δὴ τὴν ὀνομάσωμεν μὲ τὸ κύριον ἐπιστημονικὸν ὄνομά τῆς), διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος αἰσθημάτων, ἧτοι ψυχικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια γεννῶνται εἰς τὴν συνείδησιν διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Εἰκόνα ὅμως τοῦ βιβλίου τούτου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὅταν τὸ ἀντικείμενον δὲν εὐρίσκεται ἐνώπιόν μας ἢ ὅταν κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς. Πάλιν εἶναι ὡς νὰ «βλέπωμεν» τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ τινος ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου: τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, ὁ ὄγκος τοῦ κτλ. διαγράφονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφῶς εἰς τὴν εἰκόνα του, ἢ ὅποια σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου γεννᾶται ὄχι διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, διότι πράγματι οὐδεὶς ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρᾷ τότε ἐπ' αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων, τὰ ὅποια ἀφ' ἑαυτῶν δύνανται νὰ γεννοῦν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰκόνας ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, αἱ ὅποιαὶ ἄλλοτε προεκλήθησαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Τὰς εἰκόνας αὐτάς ὀνομάζομεν παραστάσεις. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς παραστάσεως εἶναι, ὅτι γεννᾶται δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων ἄνευ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Τὰ ἐποπτικὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται αἱ παραστάσεις, εἶναι πάντοτε γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ὀπτικὰς παραστάσεις καὶ ὁ πάσχων ἐξ ἀχρωματοψίας ὡς πρὸς τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον ἔχει παραστάσεις μὲ ὅλα τὰ ἄλλα

χρώματα ἐκτός τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασίνου, τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄμεσον ἐντύπωσιν διὰ τῆς ὁράσεως.

"Ἐχομεν δύο εἶδη παραστάσεων : τὰς ἐξ ἀναμνήσεως καὶ τὰς ἐκ φαντασίας. Αἱ ἐξ ἀναμνήσεως ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα πραγματικά, τῶν ὁποίων ἐντύπωσιν ἀπεκτήσαμεν ἄλλοτε. Αἱ ἐκ φαντασίας ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα φανταστικά. Τὰ στοιχεῖα (δηλ. ἡ ὕλη) καὶ τῶν ἐκ φαντασίας παραστάσεων εἶναι γνωστά εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν στοιχείων τούτων, ἤτοι ἡ μορφή τῆς εἰκόνας, εἶναι δημιουργημὰ τῆς ἰδικῆς μας ψυχικῆς ἐνεργείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συγκεκριημένα οὐδέποτε ἐγνωρίσαμεν ὡς ἐντύπωσιν τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ἡ εἰκὼν λ.χ. ἐνὸς ἀποθανόντος συγγενοῦς, ἢ ὁποῖα διατηρεῖται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι παράστασις ἐξ ἀναμνήσεως. Ἡ νέα μελωδία, ἢ ὁποῖα αἴφνης σχηματίζεται ὡς ἀκουστικὴ εἰκὼν μέσα εἰς τὴν συνείδησιν ἐνὸς μουσικοσυνδέτου, εἶναι παράστασις ἐκ φαντασίας. Τοὺς ἐπὶ μέρους ἤχους γνωρίζει ἤδη ὁ μουσικοσυνδέτης ἐξ ἀκουστικῶν ἐντυπώσεων· τὸ νέον εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἤχων τούτων εἰς πρωτότυπον μουσικὴν φράσιν.

Τὰς παραστάσεις ὀνομάζομεν ἐκ τῆς αἰσθήσεως, διὰ τῆς ὁποίας γεννῶνται αἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις. Ἐχομεν λοιπὸν παραστάσεις ὀπτικᾶς, ἀκουστικᾶς, κινητικᾶς (ἐκ τῆς μουσικῆς αἰσθήσεως). Ἡ παράστασις τοῦ ἐκλιπόντος συγγενοῦς εἶναι ὀπτικὴ, ἢ παράστασις τῆς μελωδίας ἀκουστικὴ. Κινητικαὶ εἶναι π. χ. αἱ παραστάσεις τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ γράψωμεν μέ κλειστοὺς ὀφθαλμούς, διότι ἐμάθομεν τὴν γραφὴν τῶν δι' ἐπανεπιλημμένων ἀσκήσεων ἀντιγραφῆς. Ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν διὰ τῶν μουσικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν κατὰ τὴν ἀσκησιν. Ὁσφρητικαὶ, δερμικαὶ καὶ παραστάσεις γεύσεως σπανιώτατα παρατηροῦνται, τουλάχιστον εἰς τὸν ὥριμον ἄνθρωπον. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον : προΐουσης τῆς ἡλικίας αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ἐξυπηρετοῦνται κυρίως διὰ τῆς ὀπτικῆς, τῆς ἀκουστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς αἰσθήσεως καὶ διὰ τοῦτο καλλιεργοῦμεν μόνον τὰς ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων παραστάσεις.

Παράστασις καὶ ἄμεσος ἐντύπωσις. Αἱ συνήθεις παρα-

στάσεις διαφέρουν τῶν ἀμέσων ἐντυπώσεων : α) Κατὰ τὴν **ἐν-
τασιν** καὶ **ζωηρότητα**. Αἱ ἐντυπώσεις εἶναι ἐντονώτεραι καὶ
ζωηρότεραι, ἀντιθέτως αἱ παραστάσεις εἶναι ἀμυδρότεραι καὶ
ἀσθενέστεραι. Δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ζωηρότητα καὶ δύναμιν ἢ
ἐπερχομένη εἰς τὴν συνειδησίν μου παράστασις μιᾶς μελω-
δίας ἢ ἐνός τοπίου, ὅσον καὶ ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν
εἶχον, ὅτε ἤκουον τὴν μουσικὴν ἢ ἔβλεπον τὸ τοπίον τοῦτο.
β) Κατὰ τὴν **ἀκρίβειαν** καὶ τὴν **σαφήνειαν**. Αἱ παραστάσεις
συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐντυπώσεις εἶναι ἐλλι-
πέστεραι καὶ ἀσαφέστεραι. Παρουσιάζουν συνήθως κενά, τὰ
ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐντυπώσεις. Ἡ παράστασις ἐνός
σπανίου ζώου, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ ἀπεδαύμασα εἰς τὸν ζωο-
λογικὸν κήπον, ἔχει κάποιαν ἀοριστίαν καὶ κυρίως χάσματα
(εἰς ὠρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπρόσεξα ἴσως
ὅσον ἔπρεπε), ἐνῶ ἡ διὰ προσοχῆς ἄμεσος ἐντύπωσις ἔχει
ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν. γ) Κατὰ τὴν **σταθερότητα**. Αἱ ἄμε-
σοι ἐντυπώσεις παραμένουν εἰς τὴν συνειδησίν ἐπὶ περισσό-
τερον χρόνον, εἶναι εὐσταθέστεραι τῶν παραστάσεων. Ἐν
ᾧ παρατηρῶ τὸ ἐπὶ τοῦ γραφείου μου ὠρολόγιον, ἔχω διαρκῶς
ἄμεσον ἐντύπωσιν αὐτοῦ. Ὄταν κλείσω τοὺς ὀφθαλμούς,
ἔχω διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν συνειδησίν μου τὴν παράστασιν
του, ἀλλὰ ταχέως ἢ εἰκὼν αὐτὴ γίνεται ἀσαφεστέρα καὶ ἐξα-
φανίζεται, διὰ τὴν διαδεχθῆ ἄλλη παράστασις κ. ο. κ.

Αἱ ἀνωτέρω διαφοραὶ δὲν ἰσχύουν ἀπολύτως. Ἡ ἔρευνα
ἀπέδειξεν, ὅτι ἐνίοτε αἱ παραστάσεις ἔχουν ἴσην πρὸς τὰς
ἀμέσους ἐντυπώσεις ἐντασιν, σαφήνειαν καὶ σταθερότητα.
Λόγω προδιαθέσεως καὶ ἀσκήσεως τύποι τινὲς ἀνθρώπων
ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐξ ἀναμνήσεως παρα-
στάσεις μεγίστης ζωηρότητος καὶ ἀριότητος. Ἀναφέρεται τὸ
παράδειγμα Γάλλου ζωγράφου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν
μόνον ὥραν συναναστρέφετο μετὰ τινος καὶ παρετήρει τὸ
πρόσωπόν του, ἠδύνατο κατόπιν νὰ ζωγραφίσῃ ἀπὸ μνήμης
εἰκόνα του μεγίστης ἀκριβείας τοιαύτας προσωπογραφίας ἐξε-
τέλει περὶ τὰς 300 κατ' ἔτος. Μερικοὶ μάλιστα ψυχολόγοι ἀπέ-
δειξαν πειραματικῶς, ὅτι τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐντό-
νους καὶ σαφεῖς ὀπτικὰς παραστάσεις, ἔχουν πολλοὶ ἀνθρω-

ποι κατά τήν νεαράν ηλικίαν (11—15 ἐτῶν). Τούς τύπους τούτους ὀνομάζουν εἰδητικούς. Ὁ εἰδητικός ἔχει τόσον ζωηράς καί σαφεῖς ὀπτικές ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεις, ὥστε δύναται νά περιγράψῃ σύνθετα ἀντικείμενα ἢ περιπλόκους σκηνάς, τῶν ὁποίων ἡ συνειδήσις του διατηρεῖ τās εἰκόνας, μέ μεγαλυτέραν ἐνίοτε ἀκριβείαν καί ζωηρότητα, παρά ἐάν εἶχε πράγματι πρό αὐτοῦ τὰ πραγματικά ἀντικείμενα ἢ γεγονότα καί παρετήρει μετὰ προσοχῆς.]

Εἰς τήν καθημερινήν ζωὴν εὐκόλως διακρίνομεν τās παραστάσεις ἀπό τās ἀμέσους ἐντυπώσεις: εἰς τās ἀμέσους ἐντυπώσεις ἔχομεν σαφῶς τήν συναίσθησιν, ὅτι ὑπάρχει ἐνώπιόν μας πραγματικόν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἡ ψυχικὴ εἰκὼν. Ἡ γνῶσις αὕτη ψυχολογικῶς ἀναλυομένη ἀποδεικνύεται, ὅτι ὀφείλεται εἰς τήν **συσχέτισιν τῶν ἐντυπώσεων διὰ στοιχειῶδους τινὸς διανοητικῆς λειτουργίας** (σκέψεως) καί εἰς ἐρμηνείαν τῆς **σχέσεως αὐτῶν ἐπὶ τῇ θέσει τῆς πείρας**, ἐπομένως εἰς μίαν ἐπεξεργασίαν τῶν προϊόντων τῶν αἰσθήσεων ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀμεσὸς ἐντύπωσις δὲν δύναται νά διακριθῇ τῆς παραστάσεως, ὅταν εἶναι ἀσθενής· καθὼς καί ἡ παράστασις, ὅταν εἶναι ἔντονος καί σαφής, δὲν δύναται νά διακριθῇ τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως. Ἐάν π. χ. ὁ κρότος, τὸν ὁποῖον μοῦ ἐφάνη, ὅτι ἤκουσα αὐτὴν τήν στιγμήν, εἶναι πραγματικὸς ἢ φανταστικὸς, ἐάν δηλ. εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν ἔχω μέσα εἰς τήν συνειδησίμ μου ἀμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, δύναμαι νά θεβαιωθῶ μόνον ἐκ τῆς **συνεχείας**, ἥτοι ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲ ἐπακολουθήσουν. Διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν γεγονότων τούτων, πρὸς τὸ ἀμφισβητούμενον ἀποφαινομαι, ἔάν ὄντως ἐπρόκειτο περὶ πραγματικοῦ κρότου ἢ ὄχι. Διότι ἡ **πέτρα μέ ἔχει διδάξει**, ὅτι ὁ πραγματικὸς κρότος ἔχει ὠρισμένης **ἀκολουθίας**, σειράν δηλ. ἐπομένων ἐντυπώσεων, ἐνῶ ὁ φανταστικὸς ὡς παράστασις στερεῖται αὐτῆς τῆς συνεχείας. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μανθάνομεν ἀπὸ μικρᾶς ηλικίας νά διαστέλλομεν τās φανταστικὰς εἰκόνας τοῦ ὄνειρου (εἶναι παραστάσεις καί αὐταί) ἀπὸ τās ἀμέσους ἐντυπώσεις. Οὕτω βαθμηδὸν ἀποκτῶμεν τὸ **μέτρον**, διὰ τοῦ ὁποῖου αὐτομάτως διακρίνομεν τήν παράστασιν ἀπὸ τήν ἀμεσον ἐντύπωσιν καί δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νά ἀπατηθῶμεν.

Τὰ αἰσθήματα ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῶν παραστάσεων. Ἐνεκα τῆς ψυχολογικῆς ὁμοιότητος, τήν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ ἀμεσοὶ ἐντυπώσεις πρὸς τās ἀντιστοιχοῦσας παραστάσεις, δύναται νά συνείρωνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως αἱ μὲν μετὰ τῶν δὲ καί νά συγχωνεύωνται εἰς εἰκόνας, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντυπώσεων εἶναι λίαν περιωρισμένος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ

πληθος τῶν ἀναμειγνυομένων παραστάσεων. Ὅταν λ.χ. παρατηροῦμεν γνωστά ἀντικείμενα, ἐλάχιστα εἶναι τὰ στοιχεῖα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ὄντως βλέπομεν. Κατὰ τὸ πλεῖστον συμ- πληροῦμεν τὴν εἰκόνα διὰ παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως. Διὰ τοῦτο εὐκόλως δυνάμεθα ν' ἀπατηθῶμεν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηγοῦνται πολλὰί πλάναι. Ἐνίοτε πάλιν μόλις ἀντικρύ- σωμεν ἓν ἀντικείμενον, ἢ γνωστὴ ἐκ προηγουμένων ἐντυπώ- σεων παράστασις τοῦ ταχέως ἀπανερχομένη εἰς τὴν συνειδη- σίν μας διορθῶνει τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν δὰ ἐσχηματίζομεν ἐξ ἀμέσου ἐντυπώσεως, καὶ ἔτσι βλέπομεν τὸ ἀντικείμενον ὄχι καθὼς ὄντως παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ καθὼς ἔχομεν συνηθίσει νὰ τὸ βλέπωμεν. Ἐνῶ π. χ. ὅσον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἓν ἀντικείμενον, τόσον σμικρύνεται κατὰ λόγον τῆς ἀποστάσεως τὸ εἶδωλον, τὸ ὁποῖον σχηματί- ζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἡμεῖς (εἰς ὄχι πολὺ μεγάλην βεβαίως ἀπόστασιν) ἐξακολου- δοῦμεν νὰ τὸ βλέπωμεν μὲ τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ πλησίον μέγε- δός του. Ὅμοίως ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν γνωστά μας ἀντικείμενα μὲ τὸ αὐτὸ χρῶμα καὶ ὅταν ἀκόμη πρὸς στιγμὴν αὐξηθῇ ἢ ἐλαττωθῇ ὁ φωτισμός των, ἐνῶ δὰ ἔπρεπε συμφῶ- νως πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ὄργανου τῆς ὁράσεως νὰ με- ταβληθῇ μετὰ τοῦ φωτισμοῦ καὶ ὁ χρωματισμός των. Ἡ χιῶν π.χ. φαίνεται πάντοτε λευκὴ καὶ ὁ ἄνδραξ μέλας ὑπὸ εἰσδη- ποτε φωτισμόν.

Ἐποπτεία. Ὡς πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν αἱ παραστάσεις παρουσιάζουν διαφόρους βαθμούς. Ἄλλαι εἶναι ἀμυδρότεραι καὶ ἐλλιπέστεραι, ἄλλαι ἀντιθέτως ἐναργέστε- ραι καὶ ἀρτίωτεραι (ἄνευ χασμάτων). Διὰ τὸν σχηματισμόν ἐναργῶν καὶ ἀρτίων παραστάσεων ὄροι ἀπαραίτητοι εἶναι ἡ ψυχικὴ ὠριμότης, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἀσκήσις. Τὰς ἐναργεῖς καὶ ἀρτίας παραστάσεις ὀνομάζομεν **ἐποπτείας**. Ἀναλόγως τῆς προελεύσεως των διαιροῦμεν τὰς ἐποπτείας εἰς δύο εἶδη: τὰς **κατ' αἴσθησιν** καὶ τὰς **κατὰ φαντασίαν** (ἢ πνευματικὰς). Ὅταν περιεργασθῶ μετὰ προσοχῆς τὸν Παρθενῶνα, δύναμαι νὰ ἔχω παράστασιν αὐτοῦ σαφῆ καὶ ἀκριβῆ, ἥτοι ἐποπτείαν. Αὕτη εἶναι κατ' αἴσθησιν. Ἐποπτεῖαν δύναμαι ν' ἀποκτήσω καὶ τῆς

πυραμίδος του Χέοπος, χωρίς νά ἐπισκεφθῶ τό Κάϊρον, διὰ τῆς ἀναγνώσεως δηλ. λεπτομερῶν περιγραφῶν. Αὕτη εἶναι κατὰ φαντασίαν. Τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἔχομεν ἐποπτείας κατὰ φαντασίαν. Εἰς τόν σχηματισμόν κατὰ φαντασίαν ἐποπτεῶν πολύτιμον βοήθειαν παρέχουν παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καί ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἐξ ἀντικειμένων συναφῶν. Διά γνωστῶν στοιχείων σχηματίζομεν τήν εἰκόνα τοῦ ἀγνώστου.

2. ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

Μεταξύ τῶν ἀτόμων παρατηροῦνται μεγάλαι διαφοραὶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τήν σαφήνειαν τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας διατηροῦν μέσα εἰς τήν συνειδησίαν των, ἀλλά καί ὡς πρὸς τό εἶδος τῶν παραστάσεων, αἵτινες παίζουν σημαντικόν ρόλον εἰς τήν ψυχικήν των ζωήν.

Αἱ διαφοραὶ αὗται ὀφείλονται κυρίως εἰς φυσικήν προδιάθεσιν, κατὰ δεύτερον δέ λόγον εἰς μακράν ἄσκησιν.

Αἱ παραστάσεις, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, διακρίνονται ἀναλόγως τῆς αἰσθήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχουν τήν προέλευσιν αἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις, εἰς ὀπτικές, ἀκουστικάς κ.ο.κ.

"Ἐχει λοιπόν παρατηρηθῆ, ὅτι ἄλλοι τῶν ἀνθρώπων διατηροῦν σαφεῖς καί ἀκριβεῖς κατὰ προτίμησιν τὰς ὀπτικάς, ἄλλοι τὰς ἀκουστικάς καί ἄλλοι τὰς κινητικάς (μουϊκάς) παραστάσεις. Τοὺς πρώτους ὀνομάζομεν τύπους ὀπτικούς, τοὺς δευτέρους ἀκουστικούς, καί τοὺς τρίτους κινητικούς τύπους. "Ἄλλους παραστατικούς τύπους δέν διακρίνομεν, ἀφοῦ αἱ ἀπό τῶν ἄλλων αἰσθήσεων προερχόμεναι παραστάσεις εἶναι σπάνιαι, διότι ἐλάχιστα καλλιεργοῦνται ὑπὸ τοῦ ὅπωςδήποτε πεπολιτισμένου ἀνθρώπου.

"Ὅσοι ἀνήκουν εἰς τόν ὀπτικόν παραστατικόν τύπον, διατηροῦν ζωηράς καί ἐπαναφέρουν εἰς τήν συνειδησίαν των μέ εὐκολίαν καί σταθερότητα τὰς ὀπτικάς παραστάσεις. Ὑπάρχουν ρήτορες, οἱ ὅποιοι δύνανται ν' ἀπαγγέλλουν ἀπό στήθους μακροῦς λόγους, χωρίς νά μεταχειρίζονται τὰς σημειώσεις των, διότι ἀναγινώσκουν τρόπον τινά νοερῶς τὰ χειρόγραφα, τῶν ὁποίων διατηροῦν εὐκρινεῖς τὰς ὀπτικάς παρα-

στάσεις. Είς τήν αὐτήν κατηγορίαν κατατάσσονται καί οἱ λεγόμενοι ὀπτικοὶ ἀριθμομνήμονες, ὡς ἦτο ὁ ὀνομαστός Ἑλλη-
 λην ἀριθμομνήμων Περικλῆς Διαμάντης: ἔβλεπεν ἐπὶ τινὰς
 στιγμάς σειρὰν πολυψηφίων ἀριθμῶν καὶ κλείων ἔπειτα τοὺς
 ὀφθαλμοὺς ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ διαφόρους ἀριθμητικὰς πρά-
 ξεις ἐπ' αὐτῶν, διότι ἐξηκολούθει νὰ βλέπῃ τρόπον τινὰ αὐ-
 τοὺς εὐκρινέστατα ἐπὶ νοητοῦ πίνακος.

Τὴν ἴδιαν ἱκανότητα περὶ τὰς ἀκουστικὰς παραστάσεις
 ἔχουν οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν ἀκουστικὸν παραστατικὸν τύπον.
 Λέγεται περὶ τοῦ Μότσαρτ, ὅτι εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν ἤκουε δις
 μόνον μίαν δυσκολωτάτην ἐκκλησιαστικὴν μελωδίαν (ὀκτάφω-
 νον) καὶ κατόπιν ἀντέγραψεν αὐτήν ἀπὸ μνήμης. Ἀκουστικοὶ
 τύποι εἶναι ὅσοι δύνανται εὐκόλως νὰ ἀπομνημονεύσουν κεί-
 μενον εἰς πεζὸν ἢ στίχους, ἀκούοντες αὐτὸ ἀπαγγελλόμενον
 ὑπ' ἄλλου. Παράδειγμα ἀκουστικοῦ ἀριθμομνήμονος ἦτο ὁ
 Ἰταλὸς *Inaudi*, ὁ ὁποῖος ἤρκει μόνον νὰ ἀκούσῃ σειρὰν ἀριθ-
 μῶν πολυψηφίων, διὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν μνήμην
 του καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐπ' αὐτῶν δυσκόλους ἀριθμητικὰς πρά-
 ξεις μὲ ἀκρίβειαν. Ἡ θεὰ τῶν ἀριθμῶν ἀντὶ νὰ διευκολύνῃ,
 ἔδυσκόλευε τὴν μνήμην του.

Οἱ ἀνήκοντες τέλος εἰς τὸν κινητικὸν παραστατικὸν τύ-
 πον διατηροῦν κατὰ προτίμησιν τὰς κινητικὰς (μουϊκὰς) παρα-
 στάσεις, ἤτοι τὰς παραστάσεις τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ
 σώματος (χειρῶν, ποδῶν κτλ.) καὶ ἴδια τῶν γλωσσικῶν ὀργά-
 νων (ἐκμάθησις λέξεων). Σχοινοβάται καὶ χορευταί, πιανίσται
 καὶ δακτυλογράφοι εἰς αὐτὸν τὸν τύπον κατατάσσονται. Ὁ κι-
 νητικὸς τύπος διὰ νὰ ἀποστηθίσῃ ἐν κείμενον, πρέπει νὰ τῷ
 ἀπαγγείλῃ μεγαλοφώνως· τότε αἱ παραστάσεις τῶν κινήσεων
 τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων ἐγχαράσσονται εἰς τὴν συνεί-
 δησίν του. Ὅταν ἀναπολῇ, δὲν δύνανται ν' ἀποφύγῃ ὁμοίας
 ἐλαφρὰς κινήσεις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· δι' αὐτῶν τρόπον
 τινὰ ἐνθυμεῖται. Καὶ οἱ τυφλοί, οἱ ὁποῖοι ἀπτικῶς καὶ κινητικῶς
 λαμβάνουν γνῶσιν τοῦ κόσμου, εἰς αὐτὸν τὸν παραστατικὸν
 τύπον ἀνήκουν. Ὡς γνωστὸν οἱ τυφλοὶ μανθάνουν ἀνάγνω-
 σιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικῆς ἀπτικῆς μεθόδου, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐ-
 τῶν δύνανται καὶ ἐπιστημονικῶς νὰ καταρτισθοῦν ἄριστα.

Σημειωτέον ὅτι οἱ καθαρὰ ἀμιγεῖς παραστατικοὶ τύποι εἶναι σπανιώτατοι. Οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι ἀνήκουν εἰς **μεικτούς** τύπους καὶ εἶναι συνήθως ὡς πρὸς μὲν τὰς παραστάσεις τῶν λέξεων **ἀκουστικοί - κινητικοί**, ὡς πρὸς δὲ τὰς παραστάσεις τῶν πραγμάτων **ὀπτικοί**.

3. ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Ἐάν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας παρακολουθήσωμεν τὴν σειράν τῶν παραστάσεων μας, ἡ πορεία των ἐκ πρώτης ὄψεως δά μᾶς φανῆ τυχαία καὶ αὐθαίρετος. Ὅταν λ.χ. στοχαζώμεθα ἡ, ὡς λέγομεν ἀλληγορικῶς, ὄνειρευώμεθα μὲ ἀνοικτούς ὀφθαλμούς, ἡ μία παράστασις διαδέχεται μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν μας τὴν ἄλλην χωρὶς καταφανῆ ἀλληλουχίαν. Μετ' ὀλίγον ἡ παράστασις, ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ, φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελείως ἄσχετος πρὸς τὰς προηγηθείσας καὶ ἀποροῦμεν πῶς ἐφθάσαμεν εἰς αὐτήν· τόσον μακρὰν εὐρισκόμεθα ἀπὸ τὴν ἀφετηρίαν τῶν διαλογισμῶν μας. Ἐν τούτοις προσεκτικὴ παρατήρησις καὶ μεθοδικὴ ἀνάλυσις ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ διαδοχικὴ σειρά τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ὅσον φαίνεται τυχαία καὶ αὐθαίρετος. Ἀπ' ἐναντίας διέπεται ὑπὸ νόμων. Τούτους νόμους τούτους ἐξηκρίβωσε καὶ διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ Ἄριστοτέλης.

Οὐδὲν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὑπάρχει μεμονωμένον καὶ ἄνευ ἀλληλουχίας μετὰ τῶν λοιπῶν στοιχείων τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σειράν, καθ' ἣν σχηματίζονται, συμπλέκονται μετ' ἀλλήλων καὶ ἀποκτοῦν ἀμοιβαίας σχέσεις, δεσμούς στερεοῦς. Εὐθύς ὡς ἡ μία ἐκ δύο συνδεδεισῶν ἄλλοτε παραστάσεων (ἡ μιᾶς ἀμέσου ἐντυπώσεως καὶ μιᾶς παραστάσεως) ἐπανεῖλθη εἰς τὴν συνείδησιν ἀπὸ οἰανδήποτε ἀφορμῆν, ἀμέσως καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας ἐκ μέρους μας προσπαθείας ἀνακαλεῖται καὶ ἡ ἄλλη. Τὴν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων ὀνομάζομεν **συνειρμόν**, τὸ δὲ φαινόμενον τῆς ἀμοιβαίας των ἀνακλήσεως εἰς τὴν συνείδησιν: **ἀνάπλασις** τῶν παραστάσεων. Ἡ ἀνάπλασις ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξιν συνειρμοῦ, διότι μόνον συνδεδεμένοι μετ' ἀλλήλων παραστάσεις ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ ἀνακαλοῦν ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησιν. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα καλοῦμεν συν-

ήδως συνειρμούς, τούς δὲ νόμους, οἱ ὅποιοι τὰ διέπουν: νόμους τοῦ συνειρμοῦ.

Ἀναφέρονται τέσσαρες νόμοι τοῦ συνειρμοῦ: 1) ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, 2) ὁ τῆς ἀντιθέσεως, 3) ὁ τῆς συναφείας ἐν χώρῳ καὶ 4) ὁ τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος μία ἄμεσος ἐντύπωσις ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν ὁμοίας κατὰ τὸ περιεχόμενον παραστάσεις. Ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις τοῦ ἐπὶ τοῦ γραφείου ὠρολογίου μου ἀναπλάττει τὴν γνωστὴν ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων παράστασίν του καὶ ἐπειδὴ αὕτη συγχωνεύεται μετὰ τῆς ἐντυπώσεως, ἀδυνατῶ ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἀντιληφθῶ τὰς τυχόν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐπελθούσας μεταβολάς. Ἡ παράστασις τοῦ ὠρολογίου δύναται νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν συνείδησιν καὶ παραστάσεις ἄλλων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων, π. χ. τοῦ ὠρολογίου τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ σχολείου, μετὰ τῶν ὁποίων ἢ πρώτη ἔχει πολλὰ στοιχεῖα κοινά. Ἡ ὁμοιότης εἶναι εἷς τινας περιπτώσεις ἀπλῆ ἀναλογία· ἢ ἐντύπωσις ἐνός ἵπταμένου πελαργοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν ἀεροπλάνου, ἢ ἐντύπωσις ἐξ ἐνός μελωδικοῦ ἄσματος τὴν παράστασιν τῆς ἀηδόνος. Εἰς συνειρμούς τοιοῦτου εἴδους ὀφείλονται αἱ ἀλληγορίαι καὶ αἱ εἰκονικαὶ ἐκφράσεις τοῦ ποιητικοῦ λόγου: τὰ ὄριμα στάχια κυματίζουν, οἱ ἱπῆες κλίνουν πένδιμα τὸ κεφάλι, ροδίζει ἢ ἀνατολή, τὸ μάτι ἀστράφτει κτλ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως μία ἄμεσος ἐντύπωσις ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν παράστασιν ἀντιθέτου περιεχομένου. Ἡ ἐντύπωσις μέλακος πέπλου ἀνακαλεῖ πολλάκις τὴν παράστασιν λευκοῦ, παραστάσεις ζωῆς ἀνακαλοῦν παραστάσεις θανάτου, ὁ πλοῦτος φέρει εἰς τὸν νοῦν μας τὴν πενίαν κ. ο. κ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς συναφείας ἐν χώρῳ, ὅταν τὰ ἀντικείμενα δύο ἄμεσων ἐντυπώσεων ἔχουν πρὸς ἀλλήλα τοπικὴν συνάφειαν, ἢ ἐντύπωσις τοῦ ἐνός ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν τοῦ ἄλλου. Ὅταν βλέπω τὴν πλατεῖαν, ὅπου ἄλλοτε παρέστην μάρτυς ἐνός τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος, ἐπανέρχε-

ται εἰς τὴν συνείδησίν μου ἢ παράστασις ἐκείνης τῆς σκηνῆς. Ἐναπολῶ τὴν εἴσοδον τῆς πατρικῆς μου οἰκίας καὶ εὐθύς ἀναπλάσσεται ἡ παράστασις μιᾶς παρακειμένης κρήνης κ.ο.κ. Ἡ ἐν χώρῳ γειτνίασις τῶν ἀντικειμένων τῶν δύο τούτων παραστάσεων εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποῖαν ἢ μία ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην.

Τέλος κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ, ὅταν δύο ἄμεσοι ἐντυπώσεις σχηματισθοῦν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς, ἢτοι ἢ μία ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην, τότε ἢ πρώτη ἐντύπωσις ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις, ἐπανερχομένη ἐξ οἰασθήποτε ἀφορμῆς, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἀντίστοιχον τῆς ἄλλης παράστασιν. Ὅταν π.χ. βλέπω ἀστραπὴν, ἀναμένω τὸν κεραυνόν· ἢ ὁσμὴ ἐνός φαγητοῦ φέρει εἰς τὸν νοῦν μου ἐστρωμένην τράπεζαν· γνωστὴ φωνὴ ἀκουομένη εἰς τὸ σκότος ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ὀπτικὴν παράστασιν τοῦ προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδομεν τὴν φωνήν. Ὁ ἀμοιβαῖος σύνδεσμος τῶν ψυχικῶν τούτων εἰκόνων καὶ ἐπομένως ἢ τάσις ἐκατέρας νὰ ἀνακαλῆ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην, ὀφείλεται εἰς τὴν χρονικὴν των ἀλληλουχίαν, ἢτοι εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφοτέρας εἶχομεν ἄλλοτε εἰς τὴν συνείδησίν μας ταυτοχρόνως ἢ τὴν μίαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην.

Ἡ νεωτέρα Ψυχολογία δὲν ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς τέσσαρας νόμους τοῦ συνειρμοῦ τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Θεμελιώδεις θεωρεῖ τὸν νόμον τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας καὶ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Τοὺς ἄλλους δύο θεωρεῖ παραγώγους. Πράγματι ὁ νόμος τῆς ἐν χώρῳ συναφείας εὐκόλως δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν νόμον τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ, διότι αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τοπικῶς πλησίον ἀλλήλων, σχηματίζονται ἢ ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς. Ἐάν λοιπὸν ἢ παράστασις τῆς σκηνῆς τοῦ τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος ἀνακαλῆται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τῆς πλατείας, ὅπου τοῦτο συνέβη, τοῦτο γίνεται, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δυστυχήματος αἱ δύο αὐταὶ ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς καὶ λόγῳ τῆς χρονικῆς ταύτης ἀλληλουχίας των συνεδέθησαν

δησαν ἀμοιβαίως. Καί ὁ νόμος τῆς ἀντιθέσεως δύναται νά ἀναχθῆ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν νόμον τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας, ἐν μέρει δὲ εἰς τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Ὅπου εἰς τὴν Φύσιν παρουσιάζονται ὁμοῦ ἀντιθέσεις (ὄρος καὶ πεδιάς, στερεόν καὶ ὑγρὸν κτλ.), συνήθως προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ζωηράν ἐντύπωσιν καὶ συνδέονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας διὰ συνειρμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναπλάσσονται ἀμοιβαίως. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίθεσις προϋποθέτει, κατὰ κανόνα, τὴν ὁμοιότητα εἰς τινα στοιχεῖα: τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν εἶναι ἀμφότερα χρωματισμοὶ οὐδέτεροι· καὶ ὁ πένης καὶ ὁ πλούσιος εἶναι ἄνθρωποι κ.ο.κ. Συνεπῶς ἡ ἀνάπλασις εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις δύναται νά ἐξηγηθῆ καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς ὁμοιότητος.

Ἄλλὰ καὶ οἱ δύο οὗτοι θεμελιώδεις νόμοι τοῦ συνειρμοῦ, ὁ τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας καὶ ὁ τῆς ὁμοιότητος, δύναται νά θεωρηθοῦν μερικὰ περιπτώσεις ἑνὸς γενικωτέρου νόμου, τὸν ὁποῖον διατυποῦμεν ὡς ἑξῆς: Τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, μὲ τὴν σειρὰν κατὰ τὴν ὁποίαν σχηματίζονται, συμπλέκονται εἰς συνθέσεις, εἰς σύνολα δηλ., τῶν ὁποίων τὰ στοιχεῖα ἀποκτοῦν τοιαύτην ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, ὥστε, ὅταν ἀργότερον ἐν μέρος τοῦ ὅλου ἐπανέλθῃ δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τὴν συνείδησιν, ἔχει τὴν τάσιν νά ἀνακαλῆ καὶ τὰ ἄλλα. Οὗτος εἶναι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ συνειρμοῦ.]

4. ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Μόνος ὁ γενικὸς νόμος τοῦ συνειρμοῦ δὲν δύναται νά ἐξηγήσῃ τελειῶς τὴν πορείαν τῶν παραστάσεων μας. Ἐκαστὸν τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου ἔχει ὑπὸ πολλὰς καὶ ποικίλας περιστάσεις ὑποπέσει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἡ ἐντύπωσις αὐτοῦ ἔχει μέσα εἰς τὴν συνειδησίαν μας συνδεθῆ ὄχι μετὰ μίας, ἀλλὰ μεθ' ὀλοκλήρου πλήθους ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων ποικίλου περιεχομένου. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὸν γενικὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ, ὅταν ἡ ψυχικὴ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου σχηματισθῆ ἐξ οἰασδήποτε ἀφορμῆς μέσα εἰς τὴν συνειδησίαν μας ἐκ νέου (εἴτε πάλιν ὡς ἄμεσος ἐντύπωσις, εἴτε ὡς παράστασις), δά ἔχη τὴν τάσιν νά ἀνακαλέσῃ μίαν πρὸς μίαν ὅλας τὰς παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχει συνειρμικῶς ἐνωθῆ.

Ἐν τούτοις ἡ παρατήρησις μᾶς διδάσκει: 1) ὅτι μόνον περιωρισμένος ἀριθμὸς τῶν παραστάσεων τούτων ἀναπλάσσεται, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲν ἐμφανίζονται κἂν εἰς τὴν συνείδησιν· καὶ 2) ὅτι αἱ ἀναπλασσόμεναι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ πάντοτε· εἶναι διάφοροι εἰς διαφόρους περιστάσεις. Γίνεται λοιπὸν ἐν ἡμῖν λανθανόντως ἐπιλογή τις μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας ἄλλοτε ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν αἱ μὲν, ἄλλοτε αἱ δέ. Π.χ. ἡ ἐντύπωσις τῆς δεῖνα πλατείας ἔχει διὰ συνειρμῶν συνδεθῆ μετὰ πλήθους ψυχικῶν εἰκόνων, μεθ' ὧν ταυτοχρόνως ἢ ἀλληλοδιαδόχως ἔχει κατ' ἐπανάληψιν σχηματισθῆ ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μου: δηλ. μετὰ τῶν ἐντυπώσεων τῶν διαφόρων περίξ αὐτῆς καταστημάτων, τοῦ ἀγάλματος, τὸ ὅποιον ὀρδοῦται εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς, τῶν πρασιῶν, αἵτινες κοσμοῦν αὐτήν, καὶ τέλος μετὰ τῆς ἐντυπώσεως τῆς θλιβεραῦ σκηνῆς τοῦ τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξα κάποτε μάρτυς. Ὅλαι αἱ παραστάσεις αὗται δύνανται νὰ ἀναπλασθοῦν, ὅταν μακρὰν τῆς γενετείας μου εὐρισκόμενος ἐπαναφέρω δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τῆς πλατείας. Ἐν τούτοις ἄλλοτε ἀναπλάσσεται μετ' αὐτῆς μόνον ἡ σκηνὴ τοῦ δυστυχήματός, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲν ἀναφαίνονται διόλου ἢ ἀνακαλοῦνται μὲν, ἀλλ' ἀμυδρότατα καὶ ἔπειτα ἐξαφανίζονται ἀμέσως, ἄλλοτε πάλιν μόνη ἀποκλειστικῶς ἡ εἰκὼν τοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν περίξ πρασιῶν κ.ο.κ. Εἰς ἐκάστην λοιπὸν περίστασιν γίνεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου ἐπιλογή μὲ διάφορον θάσιν προτιμήσεως καὶ ἐπομένως μὲ διάφορον ἀποτέλεσμα.

Ἡ Ψυχολογία ἐμελέτησε τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἐπιλογή αὕτη, ὡς καὶ τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι καθορίζουν τὸν τρόπον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπλάσεως. Καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι οἱ κύριοι παράγοντες εἶναι δύο: 1) Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν μας· καὶ 2) Ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ὀλόκληρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν.

1. Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν. Ἐκ τῶν δεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται πρὸς ἀλλήλας αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἄλλοι εἶναι ἰσχυροὶ καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς. Κατὰ

τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως προτιμῶμεν ἐκείνας τὰς ψυχικὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι συνέχονται διὰ τοῦ ἰσχυροτέρου συνειρμοῦ πρὸς τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, ἢ ὁποῖα γίνεται ἀφετηρία. Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται:

α) Ἐκ τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποῖαν καταβάλλομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων. Ὄταν μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκω τοὺς στίχους ἑνὸς ποιήματος, ὁ μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων συνειρμὸς γίνεται ἰσχυρότερος καὶ ἐπομένως εὐκολώτερον κατόπιν ἀναπλάσσομεν τὰς ψυχικὰς ταύτας εἰκόνας. Καθ' ὃν χρόνον ἀναγινώσκω, ἡ ψυχὴ μου δέχεται ἴσως καὶ ἄλλας ἐντυπώσεις, ἐπειδὴ ὅμως ἔχω προσηλώσει τὴν προσοχὴν μου εἰς τὸ ποίημα, αἱ ἐντυπώσεις αὗται δὲν ἀποκτοῦν δεσμούς ἰσχυροὺς μὲ τὰς παραστάσεις μου καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι κατόπιν νὰ τὰς ἀναπλάσω.

β) Ἐκ τῶν συναισθημάτων, ἢτοι τῶν συγκινήσεων, αἱ ὁποῖαι ταυτοχρόνως προκαλοῦνται εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐξ ὀλοκλήρου σειρᾶς ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων ἐκεῖναι ἀποκτοῦν πρὸς ἀλλήλας ἰσχυροτέρους δεσμούς, αἱ ὁποῖαι συνεκίνησαν βαθύτερον τὴν ψυχὴν μας. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἠκούσαμεν κατὰ τινα συναναστροφὴν, ἐκείνους συγκρατοῦμεν διαρκέστερον καὶ ἀναπλάσσομεν εὐκολώτερον, οἱ ὁποῖοι ἢ ἔχαροποίησαν ἢ ἐδλίψαν ἡμᾶς. Οἱ ἀδιάφοροι λησμονοῦνται. Παραστάσεις εὐχάριστοι διατηροῦνται συνήθως περισσότερον τῶν δυσαρέστων.

Ἐκτὸς τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ συναισθήματος, ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ὄρων, τοὺς ὁποίους ἐπισταμένως διηρεύνησεν ἡ πειραματικὴ Ψυχολογία. Ἐδῶ δὲ ἀναφέρωμεν τὰ σπουδαιότερα πορίσματα τῆς ἐρεύνης.

γ) Ἐκ δύο συνειρμῶν τῆς αὐτῆς ἰσχύος, ἀλλὰ διαφόρου ἡλικίας, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ παλαιότερος ἐξασθενεῖ ὀλιγώτερον τοῦ νεωτέρου. Αἱ παλαιότεραι ἀναμνήσεις διατηροῦνται ἰσχυρότερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς προσφάτους, ὅταν βεβαίως εἶναι καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ τῆς αὐτῆς ἰσχύος. Ἡ πορεία τῆς λήθης εἶναι γοργὴ μὲν διὰ τὸ ἄμεσον, βραδύτερα δὲ διὰ τὸ ἀπώτερον παρελθόν.

Συναφὲς πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς:

Διὰ τῶν αὐτῶν ἐπαναλήψεων παλαιοὶ συνειρμοὶ ἰσχυροποιοῦνται περισσότερο τῶν νέων. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι εἶχομεν ἀπομνημονεύσει κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἓν ποίημα ἐκ πέντε τετραστίχων· πρὸ ἔτους δὲ εἶχομεν ἀπομνημονεύσει ἄλλο ποίημα ἐκ πέντε πάλιν τετραστίχων. Σήμερον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν ἀμφοτέρα. Ἐάν ὁμως ἀναγνώσωμεν δις ἢ τρίς καὶ τὰ δύο ποιήματα, δὴ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἀπὸ στήδους τὸ παλαιὸν εὐκολώτερον τοῦ νέου.

δ) Ἐάν μεταξὺ δύο ψυχικῶν εἰκόνων Α καὶ Β ὑφίσταται συνειρμός, ὁ συνειρμός οὗτος δυσχεραίνει τὴν σύνδεσιν τῆς Α μετ' ἄλλης παραστάσεως, ἐπὶ παραδείγματι τῆς Γ. Ἐάν ὁμως διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων ἐπιμείνωμεν νὰ συνδεθοῦν συνειρμικῶς αἱ Α καὶ Γ, τότε ὁ μεταξὺ Α καὶ Β δεσμός βαθμιαίως ἐξασθενεῖ. Ἐχομεν π.χ. συνειδηθεῖ νὰ γράφωμεν ἐσφαλμένως: Ἰσχυρότερον. Ὁ συνειρμός οὗτος μᾶς ἐμποδίζει νὰ γράφωμεν τὸ ὀρθόν: ἰσχυρότερον, ὅταν μᾶς ὑποδειχθῇ τὸ λάθος. Διὰ τοῦτο ἐξακολουθοῦμεν νὰ γράφωμεν τὸ ἐσφαλμένον. Ἐάν ὁμως διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως ἐπιμείνωμεν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸν νέον συνειρμόν, ὁ παλαιὸς ἐξασθενεῖ καὶ βαθμιαίως ἐξαλείφεται.

ε) Ἐντονος πνευματικὴ ἐργασία ἀμέσως μόλις ἐσχηματίσθησαν ἐν τῇ συνειδήσει μας συνειρμοὶ τινες, ἐξασθενεῖ αὐτοὺς καὶ ἐπομένως δυσχεραίνει τὴν μάθησιν. Ἐμάθομεν π.χ. τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ τίνος θεωρήματος· κατόπιν ἄνευ διακοπῆς τῆς ἐργασίας ἐξακολουθοῦμεν τὴν μελέτην π. χ. ἐνὸς μεγάλου καὶ δυσκόλου κεφαλαίου Ἱστορίας. Ὅταν τελειώσωμεν, δὴ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν ἐνδυμώμεθα πλέον τὴν ἀπόδειξιν τοῦ θεωρήματος, διότι οἱ συνειρμοὶ ἐκεῖνοι ἐξησθένησαν. Ἐάν ὁμως μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ θεωρήματος ἀφήσωμεν νὰ παρέλθῃ χρονικόν τι διάστημα, τὸ ἀποτέλεσμα δὴ εἶναι αἰσθητῶς διάφορον. Ἡ ἀνάπαυλα παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς σχηματισθέντας συνειρμούς νὰ γίνουσι ἰσχυρότεροι καὶ εὐσταθέστεροι.

στ) Ἐμμετρον κείμενον δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύσωμεν πολὺ εὐκολώτερον ἢ πεζόν Ἰσοῦ ἀριθμοῦ στίχων. Ὁ ρυθμὸς

(τὸ μέτρον) χρησιμεύει ὡς συνεκτικός δεσμός μεταξύ τῶν παραστάσεων καὶ ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς αὐτῶν. Διὰ τοῦ ρυθμοῦ συνδέονται αἱ λέξεις εἰς **συμπλέγματα**, εἰς μεγάλας δηλ. ἐνότητας, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε μόλις ἢ παραστάσις τῆς πρώτης ἀναπλασθῆ εἰς τὴν συνειδησιν, εὐχερῶς ἀνακαλεῖ διαδοχικῶς ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀλληλουχία τοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐσηματίσθη διὰ τοῦ ρυθμοῦ ὁμοιάζει πρὸς σταθεράν **ἱεραρχίαν**, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραβιάσωμεν: μόνον ἀναχωροῦντες ἐκ τοῦ πρώτου στίχου, ὄχι καὶ ἐξ οἰουδήποτε ἄλλου ἢ ἐκ τοῦ τέλους, δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἄνευ σφάλματος ὀλόκληρον στροφὴν ποιήματος.

Ἡ σημασία τῶν συμπλεγμάτων εἶναι διὰ τὴν μάθησιν μεγίστη. Δύσκολοι κανόνες τῆς Γραμματικῆς ἢ τοῦ Συντακτικοῦ ἀπομνημονεύονται εὐκόλως, ὅταν διατυπωθοῦν ἐμμέτρως.]

ζ) Καὶ τὸ νόημα μὲ τὴν στενὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, τὴν ὁποίαν διδῆι εἰς σειρὰν παραστάσεων, συνδέει αὐτάς εἰς συμπαγῆ συμπλέγματα, εὐρύτερα μάλιστα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται διὰ τοῦ ρυθμοῦ, καὶ ἐπομένως ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς καὶ διευκολύνει τὴν ἀνάπλασιν. Ἀπομνημονεύομεν εὐχερῶς σελίδα ὀλόκληρον, ὅταν συλλάβωμεν τὸ νόημα τοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἀντιθέτως δυσκολώτατα διατηροῦμεν καὶ ὀλίγας ἀκόμη γραμμὰς, ὅταν ἀποτελοῦνται ἐκ λέξεων ἄνευ σημασίας. Διότι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν αἱ παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν συμπλέγματα.

2. Ἡ σχέση τῶν συνειρμῶν πρὸς ὀλόκληρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν εἶναι ὁ ἕτερος τῶν δύο κυρίων παραγόντων, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ἐν τῇ συνειδήσει τελουμένην ἐπιλογὴν μεταξύ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων. α) Ἐν πρώτοις ἀναλόγως τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀπασχολοῦν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐκεῖνοι οἱ συνειρμοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὰς περισσοτέρας καὶ στενωτέρας σχέσεις πρὸς τὸ θέμα ἢ τὸ ἀντικείμενον τῶν διανοημάτων μας. Οὕτω π.χ. ὅταν μὲ ἀπασχολῆ ἢ ὀλίγον πρότερον μὲ ἀπασχόλησε τὸ θέμα τῆς τελειοποιήσεως τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων κατὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἢ θέα τοῦ πελαργοῦ ἀνα-

καλεῖ εἰς τὴν συνειδησίν μου τὴν παράστασιν τοῦ ἀεροπλά-
νου. Ἐάν ἀντιθέτως αὐτὴν τὴν στιγμὴν συζητῶ διὰ τὴν σο-
φὴν σκοπιμότητα, ἢ ὁποῖα διέπει τὴν Φύσιν, ἢ θεὰ τοῦ πελαρ-
γοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησίν μου κάτι σχετικόν, τὸ ὅποσον
πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀνέγνωσα εἰς ἓν ἐπιστημονικόν σύγ-
γραμμα: ὅτι οἱ πελαργοί, ὅταν ἀποδημοῦν κατὰ τὸ φθινόπω-
ρον, φέρουν ἐπὶ τῆς ράχεώς των μικρὰ ἀποδημητικὰ πτηνὰ,
τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου ἀποζημιώνουν τοὺς
εὐεργέτας των ἀπαλλάσσοντα αὐτοὺς τῶν ἐπὶ τοῦ δέρματός
των λίαν ἐνοχλητικῶν παρασίτων. Καί εἰς τὰς δύο περιπτώ-
σεις προετιμήθη κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ὁ συνειρμός, ὁ ἔχων
ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν διανοημάτων, τὰ
ὁποῖα μέ ἀπασχολοῦν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον πολλακίς ἢ αὐτὴ
λέξις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησιν διαφόρους παραστάσεις
ἀναλόγως τοῦ θέματος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποίου χρη-
σιμοποιεῖται. Ἄλλως π.χ. ἐξηγοῦμεν τὴν λέξιν «ἔργον», ὅταν
ἀναγινώσκωμεν αὐτὴν εἰς ἐγχειρίδιον Φυσικῆς Πειραματικῆς,
ἄλλως ὅταν τὴν συναντῶμεν εἰς σύγγραμμα οἰκονομικόν ἢ
κοινωνιολογικόν καὶ ἄλλως ὅταν τὴν εὕρισκωμεν εἰς βιβλίον
παιδαγωγικόν ἢ μυθιστόρημα. Διότι εἰς ἐκάστην περίπτωσιν
προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν οἱ συναφεῖς πρὸς τὸ θέμα
συνειρμοὶ παραστάσεων.

β) Ὅχι μόνον τὸ ἀντικείμενον τῶν σκέψεων, ἀλλὰ καὶ ἡ
ἐν γένει κρατοῦσα ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ψυχικὴ διάθεσις (τὸ
ποιόν τῶν συναισθημάτων) ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἐπιλογῆς τῶν ὑπὸ
ἀνάπλασιν παραστάσεων. Ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν ἀσκοῦν αἱ
βίαιαι συγκινήσεις. Ἡ ὄργη λ. χ. τὴν ὁποῖαν αὐτὴν τὴν στιγμὴν
αἰσθάνομαι ἐναντίον προσώπου, τὸ ὅποσον μέ προσέβαλε
σκαιῶς, ἐπιδρᾷ περιοριστικῶς ἐπὶ τῆς ροῆς τῶν παραστάσεων
μου καὶ διαγράφει ὠρισμένην τροχίαν εἰς τὴν πορείαν των,
ἀποκλείουσα τοὺς ἄλλους συνειρμούς: ἐν τῇ συνειδήσει μου
ἀναπλάσσονται σταθερῶς ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα μόνον αἱ
παραστάσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ ἐπεισόδιον καὶ πρὸς τὸ πρό-
σωπον, τὸ ὅποσον τὸ προεκάλεσε: εἶμαι τρόπον τινὰ ἐπὶ μα-
κρὸν αἰχμάλωτος τῆς ὄργης μου.

γ) Τέλος, ἡ ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν,

ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν φανερῶν ἢ λανθανουσῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν διαφερόντων καὶ τῶν ὁρμῶν μας. Τὴν ἐπιμελῶς ἀποκρυπτομένην ἐπιθυμίαν φίλου, μετὰ τοῦ ὁποίου συζητοῦμεν, μαντεύομεν συχνὰ ἐκ τῶν λόγων, ἐπὶ τῶν ὁποίων διαρκῶς ἐπανερχεται. Ὅμοιος ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὰ ζητήματά της ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συνειρμῶν, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται μέσα εἰς τὴν συνειδησίην του, προτιμᾷ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν κύκλον τοῦ διαφέροντός του. Ἡ δέα π. χ. ἐνός πτηνοῦ ἀνακαλεῖ παραστάσεις σχετικὰς πρὸ τὴν ὠφέλειαν ἢ βλάβην, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρουν εἰς τὴν γεωργίαν τὰ πτηνὰ τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ καλλιτέχνης ἢ ὁ μηχανικός εἰς τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἀναπλάσσει ἄλλας συναφεῖς πρὸς τὰ διαφέροντα αὐτοῦ κ.ο.κ. Ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πορείας τῶν παραστάσεων ἔχουν καὶ αἱ ὁρμαί, ὁ φόβος λ. χ. ἢ ἡ πείνα. Ὁ πεινῶν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνειδησίην του, κατὰ προτίμησιν, παραστάσεις φαγητῶν. Ὁ βαδίζων κατὰ τὴν νύκτα εἰς σκοτεινὰ μέρη καὶ φοβούμενος κατέχεται ὑπὸ παραστάσεων τρόμου κ.ο.κ.

Ἐν γένει ἢ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ψυχικῆς μας καταστάσεως, ὄχι μόνον ὡς αὕτη παρουσιάζεται κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀναπλάσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ἐκ φύσεως καὶ ἐκ τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας ἀπὸ πολλοῦ. Ὁλόκληρος ἢ προσωπικότης μὲ τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ διαφέροντά της, μὲ τὰς συγκινήσεις καὶ τὸν κύκλον τῶν κατὰ προτίμησιν διανοημάτων καὶ τάσεων της ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατὶ ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τοῦ χαρακτήρος (τῶν ἰδιορρυθμιῶν καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν του) ἀποδίδει σήμερον μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπλασιν τῶν συνειρμῶν, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται ἰσχυρότερον καὶ προτιμῶνται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Δι' αὐτῶν ἐνίοτε δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ψυχῆς.

Ἐν ἱκανότητά τῆς ψυχῆς νά διατηρηῇ τὰς ἐντυπώσεις ὑπὸ μορφήν παραστάσεων καὶ νά ἀναπλάσῃ αὐτάς ὀνομάζομεν μνήμη.

Ἡ ἀξία τῆς μνήμης διὰ τὸν ψυχικὸν βίον εἶναι μεγίστη. Ἄνευ τῆς μνήμης θά ἦτο ἀδύνατος ὄχι μόνον ἡ καθόλου πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ στοιχειώδης γνῶσις τῶν ἀντικειμένων. Εἰς πᾶσαν «γνωστικὴν» ἐκδήλωσιν αἱ ἔμμεσοι ἀπλαῖ ἐντυπώσεις πλουτίζονται καὶ συμπληροῦνται διὰ συναφῶν παραστάσεων, εἰκόνων δηλ. ψυχικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ προηγουμένης πείρας ἐγχαραχθῆ καὶ διατηρηθῆ μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Διὰ τούτων ἀποκτοῦν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων τὴν σημασίαν των. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς ἀναδιδομένους ἀτμούς βλέπομεν, ὅτι ὁ ζυμὸς εἶναι ἀκόμη θερμὸς· ἀκούομεν εἰς ἀνθρώπου τινὸς τὴν φωνήν, ὅτι εἶναι ὀξύθυμος κ.ο.κ. Εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις ἡ μνήμη συμπληρῶνει τὴν αἴσθησιν διὰ τῶν ἀναπλασσομένων συναφῶν παραστάσεων καὶ ἐννοοῦμεν. Διὰ τῆς μνήμης φυλάσσονται οἱ θησαυροὶ τῆς πείρας, διὰ τῆς πείρας δὲ γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἱκανὸς νά ἀντιδρᾷ εὐστόχως ἐνώπιον ὄχι μόνον τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων καταστάσεων. Πείραν δὲν δύναται νά ἔχη ἔν ὄν ἄνευ μνήμης. Πᾶν νέον ἀντικείμενον, πᾶν νέον γεγονός δὲ ἔμενεν ἀπομεμονωμένον καὶ διὰ μίαν μόνον στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησιν του καὶ εὐθύς ὡς παρήρχεται, θά ἐξηφανίζετο πᾶν ἵχνος τῆς ἐντυπώσεώς του. Ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἡ γεγονότος τὸ ὄν τοῦτο θά ἴστατο ἐκπληκτικὸν καὶ ἀμήχανον, θά ἐπίστευεν ὅτι βλέπε αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν. Τοιοῦτος δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ κατώτερα ζῶα, διότι καὶ αὐτὰ ἔχουν στοιχειώδη τινὰ μνήμη. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅμως πᾶν ἀντικείμενον περιβάλλεται ὑπὸ πλήθους ἀναμνήσεων, κάθε γεγονός ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην του πολυάριθμα ἄλλα. Ὁ κόσμος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἐκ «φυσικῶν» πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι κόσμος σημείων καὶ συμβόλων, ἦτοι περιεχομένων μετὰ σημασίας. Τὸ μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ὀρθώνεται ἐπὶ ἐνὸς τάφου, δὲν εἶναι μόνον ἓν σκλη-

ρόν και βαρύ πράγμα, αλλά τό μνημεῖον ἑνός νεκροῦ· μία φωτογραφία δέν εἶναι ἀπλῶς ἄθροισμα ἐγχρώμων στιγμάτων διαφόρου λαμπρότητος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἑνός φίλου κ.ο.κ. Σημεῖα και σύμβολα γίνονται δι' ἡμᾶς τὰ ἀντικείμενα ὄχι διὰ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν, ἀλλά διὰ τῶν παραστάσεων, μετὰ τῶν ὁποῖων συνείρονται αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις· ὄχι λοιπόν διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλά διὰ τῆς μνήμης.

Πόσον πτωχός και χαώδης ἀποβαίνει ὁ ψυχικός βίος ἄνευ τῆς μνήμης ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποῖας ἡ ψυχικὴ αὐτὴ ἱκανότης χάνεται λόγω νόσου ἢ βαθέος γήρατος. Τότε βλέπει τις ἢ ἀκούει, ἀλλ' ἐπειδὴ δέν ἐνθυμεῖται, δέν ἐννοεῖ και δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀνοήτου ἢ και ἠλιθίου. Ἐν γένει ἡ νοημοσύνη ἔχει στενωτάτην σχέσηιν πρὸς τὴν μνήμην. Καὶ δύναται βεβαίως νὰ παρουσιασθῇ περίπτωσις μεγάλης μνήμης συνοδευομένης ὑπὸ ἀκρισίας, οὐδέποτε ὅμως εὐφυῖα μετὰ μνήμης ἀσθενεστάτης. Ἡ μνήμη εἶναι γενικῶς προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως και διὰ τοῦτο εἰς τὴν παιδείαν δίδεται τοσαύτη σημασία εἰς τὴν ἀσκήσιν και τὸν πλουτισμὸν αὐτῆς.

Αἱ ἰδιότητες τῆς μνήμης εἶναι πέντε: α) Ἡ δύναμις τῆς ἐντυπώσεως· οὕτω ὀνομάζεται ἡ ἱκανότης, τὴν ὁποῖαν ἔχουν ἀνεπτυγμένην εἰς διαφόρους βαθμοὺς οἱ ἄνθρωποι και διὰ τῆς ὁποῖας σχηματίζονται και ἐγχαράσσονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθέως μέσα εἰς τὴν συνείδησιν αἱ παραστάσεις. β) Ἡ διάρκεια, κατὰ τὴν ὁποῖαν διατηροῦνται αἱ παραστάσεις και οἱ συνειρμοὶ αὐτῶν. Ἄλλοι ἄνθρωποι διαφυλάσσουν τὰς παραστάσεις ἐπὶ μακρόν, ἄλλοι ἐπὶ βραχυτέρον χρόνον. γ) Ἡ πίστις, ἥτοι ἡ ἀκριβεία, μετὰ τῆς ὁποῖας διατηροῦνται και ἀναπλάσσονται αἱ παραστάσεις. Μερικῶν ἀνθρώπων ἡ μνήμη διατηρεῖ μὲν, ἀλλά σημαντικῶς ἠλλοιωμένας τὰς ψυχικὰς εἰκόνας· ὅταν λοιπόν αὐταὶ ἀναπλάσσονται, στεροῦνται ἀκριβείας. δ) Ἡ ἐτοιμότης, δηλ. ἡ ταχύτης, μετὰ τὴν ὁποῖαν γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων, και ε) Ἡ εὐρύτης, ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ διαφυλάσσονται και νὰ ἀναπλάσσονται. Σπουδαιότεραι εἶναι αἱ τρεῖς πρῶται· αἱ δύο τελευταῖαι φαί-

νονται παράγωγοι, διότι στηρίζονται επί των πρώτων. Τήν μνήμην ενός ανθρώπου δυνάμεθα νά χαρακτηρίσωμεν αναλόγως των ιδιοτήτων, τὰς οποίας παρουσιάζει, καί τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἀνεπτυγμένην ἐκάστην ιδιότητα.

Αἱ ιδιότητες τῆς μνήμης ἐξαρτῶνται ἐκ πλήθους ψυχολογικῶν ὄρων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἑξῆς: α) Ἡ προσοχή, τὸ διαφέρον καὶ ἡ ψυχικὴ διάθεσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων· ἰσχυρὰ προσοχή, σταθερὸν διαφέρον καὶ εὐχάριστος διάθεσις εὐνοοῦν τὴν μνήμην. β) Ἡ πολλαπλὴ σύνδεσις τῶν παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας· ὅσον περισσότεροι καὶ ποικιλώτεροι εἶναι οἱ δεσμοί, τοὺς ὁποίους ἔχει μία παράστασις πρὸς ἐκείνας, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἓν συνειρμικὸν σύνολον, τόσον διαρκέστερον διατηρεῖται καὶ εὐκολώτερον ἀναπλάσσεται· φερόμεθα τρόπον τινὰ πρὸς αὐτὴν διὰ πολλῶν συνειρμικῶν ὁδῶν. γ) Ἡ κατανόησις· διὰ τοῦ νοήματος συνδέονται αἱ παραστάσεις εἰς εὐρύτερα συμπλέγματα, οὕτω δὲ διευκολύνεται ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. Καὶ δ) ἡ ἀσκησις, ἥτοι ἡ ἐπιμελὴς καὶ μεθοδικὴ ἐπανάληψις τῶν μανθανομένων.

Τὰ εἶδη τῆς ἀπομνημονεύσεως. Κατὰ τρεῖς τρόπους δυνάμεθα νά ἀπομνημονεύωμεν ὅσα μανθάνομεν.

Πρῶτον μηχανικῶς δὲν κατανοοῦμεν δηλ. τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ προσέχομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον σειρὰν τῶν παραστάσεων (μνήμη μηχανικὴ). Οὕτω λ.χ. ἀποστηθίζομεν σειρὰς λέξεων, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν σημασίαν. Βεβαίως τὰ μανθανόμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ καί, τὸ σπουδαιότερον, δὲν εἶναι δυνατόν νά χρησιμοποιηθοῦν δημιουργικῶς ὑπὸ τοῦ μαθόντος. Ἐπομένως, παρὰ τὸν καταβαλλόμενον κόπον ἡ μάθησις αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ὄχι μόνον ἐφήμερος, ἀλλὰ καὶ νεκρά.

Δεύτερον κριτικῶς· ὅταν δηλ. κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν προσέχωμεν εἰς τὸ νόημα τῶν μανθανομένων, συλλαμβάνωμεν αὐτὸ σαφῶς καὶ διατάσσωμεν τὰς παραστάσεις καὶ τὰ διανοήματα εἰς σχήματα ἀναλόγως τῆς λογικῆς τῶν ἀκολουθίας (κριτικὴ μνήμη). Οὕτω π. χ. ἀπομνημονεύομεν τὴν ἀπόδειξιν ἑνὸς γεωμετρικοῦ θεωρήματος. Εἰς αὐτὴν τὴν περιπτώ-

οιν ή μάθησις είναι άσφαλής, σταθερά και γόνιμος.

Κατά τόν τρίτον τρόπον άπομνημονεύομεν, όταν εύρισκωμεν μεταξύ τών υπό εκμάθησιν άντικειμένων τυχαίας και εύκόλως άποτυπουμένας εις τήν συνειδησιν σχέσεις. 'Η τοιαύτη μνήμη λέγεται άγχίνους. Είται δέ χρήσιμος, όταν τά μανθανόμενα δέν δύνανται νά άπομνημονευθοῦν κριτικώς. Αυτό λ.χ. συμβαίνει κατά τήν άπομνημόνευσιν Ιστορικών χρονολογιών ή όνομάτων και σχημάτων γεωγραφικών· τό σχήμα τής 'Ιταλίας ένδυμούμεθα, όταν παραβάλωμεν αύτήν μέ υπόδημα· τό έτος τής άλώσεως τής Κωνσταντινουπόλεως υπό τών Φράγκων 1204, όταν προσέξωμεν ότι οί αριθμοί βαιίνουν αύξανόμενοι άπό τής μονάδος κατά 1 και ότι τήν θέσιν του 3 κατέχει τό 0.

'Η 'Ανάμνησις. 'Ανάμνησιν όνομάζομεν τήν εις τήν συνειδησιν άνάκλησιν τών παραστάσεων, όταν άφ' ενός μέν άναγνωρίζωμεν αύτάς ως γεγονότα τής προηγουμένης μας ζωής, άφ' έτέρου δέ τάς τοποθετώμεν εις ώρισμένην θέσιν έν τῷ παρελθόντι. 'Η άναγνώρισις και ή έν χρόνω τοποθέτησις είναι προϊόντα προσδέτου έπεξεργασίας τών παραστάσεων υπό τής ψυχής, όταν δέ τά στοιχεΐα ταῦτα υπάρχουν κατά τήν άνάπλασιν, τότε πλέον όμιλοῦμεν όχι γενικώς περί μνήμης, αλλά ειδικώς περί άναμνήσεως.

'Η συσχέτισις τής άνακαλουμένης παραστάσεως πρός τήν άτομικήν μας Ιστορίαν, ή άναγνώρισις δηλ. ότι ή ψυχική αύτη εικών άντιπροσωπεύει έν γεγονός τής προηγουμένης μας ζωής, είναι άποτέλεσμα κρίσεως, μιās ψυχικής δηλ. λειτουργίας, τήν όποίαν δά εξετάσωμεν κατωτέρω. Δι' αύτής βεβαιούμεθα ότι, έπειδή ή άναπλασθεΐσα παράστασις παρουσιάζει στενήν και όργανικήν άλληλουχίαν μέ ό,τι άποτελεΐ τόν κόσμον τής άτομικής μας έμπειρίας, δέν είναι εικών φανταστική, αλλά προέκυψεν έξ άμέσου έντυπώσεως ήμῶν τών ιδίων κατά τό παρελθόν.

'Η τοποθέτησις δέ μιās άναμνήσεως εις ώρισμένην θέσιν έν τῷ παρελθόντι γίνεται διά τής τοποθετήσεως αύτής μεταξύ δύο άλλων άναμνήσεων, αι όποται χρησιμεύουν ως όρόσημα χρονικά. Σημετα προσανατολισμού εις τόν διαρρευσαντα χρόνον είναι αι άναμνήσεις χαρακτηριστικῶν γεγονότων τής ζωής. Ταῦτα άποτελοῦν τρόπον τινά τούς Ιστορικούς σταθμούς

τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀναφέροντες λοιπὸν πάλιν διὰ τῆς κρίσεως τὴν δοδεῖσαν ἀνάμνησιν πρὸς αὐτά, καθορίζομεν τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ τοποθέτησις αὕτη διευκολύνεται διὰ τοῦ συνειρμοῦ σημαντικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς μας μετὰ τὴν παράστασιν μιᾶς χρονολογίας. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τοιαύτας χρονολογίας διαισθανόμεθα τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν τοῦ γεγονότος, τὸ ὅποσον ἀναπολοῦμεν.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις συνήθως γίνονται ταυτοχρόνως. Τότε ἡ ἀνάμνησις εἶναι πλήρης. Ὅχι σπανίως ὅμως ἀναγνωρίζομεν μὲν εὐθὺς ἀμέσως μίαν παράστασιν, ὡς γεγονὸς τῆς ἰδικῆς μας ζωῆς, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὴν χρονικὴν θέσιν αὐτῆς μέσα εἰς τὸ παρελθόν μας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἀτελής.

6. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ἡ ψυχὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ δέχεται μόνον τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων καὶ νὰ διατηρῇ αὐτάς, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Ἡ ἐνέργειά τῆς συνίσταται εἰς τὰ ἐξῆς: ἀφ' ἑνὸς μὲν **διασπᾷ** τὰς ψυχικὰς εἰκόνας εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ **ἀνασυσκροτεῖ** τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς νέας εἰκόνας, διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐδέχθη διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὴν ψυχικὴν ταύτην λειτουργίαν, τὴν τόσοον διάφορον τῆς μνήμης, ὀνομάζομεν **φαντασίαν** καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐξ ἀναμνήσεως εἰκόνων **παραστάσεις ἐκ φαντασίας**. Αἱ ἐκ φαντασίας παραστάσεις συγκρινόμεναι ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἦτοι κατὰ τὸ περιεχόμενον, πρὸς τὰς ἐξ ἀναμνήσεως δὲν περιέχουν τίποτε τὸ νέον. Τὸ νέον εἰς αὐτάς εἶναι ἡ μορφή, ὁ πρωτότυπος δηλ. καὶ ἄγνωστος ἐκ τῆς προηγουμένης ἐμπειρίας μας τρόπος, καθ' ὃν συνεδυάσθησαν τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως διὰ νὰ ἀποτελέσουν νέας ψυχικὰς εἰκόνας. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς φαντασίας.

Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγίστη. Ἄνευ αὐτῆς ὄχι μόνον δὲν δα ἐδημιουργοῦντο τὰ ἀριστουργήματα τῶν **Καλῶν Τεχνῶν**, ἀλλὰ καὶ ἡ **Ἐπιστήμη** καὶ ἐν γένει ὁ **Πολιτισμὸς** μετὰ ὅλα τὰ θεωρητικὰ, τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ τὰ πρακτικὰ ἀγαθὰ του

Ἡ λειτουργία τῆς φαντασίας καὶ ἀναγκαῖον εἶναι ἡ ἀνάμνησις τῶν ψυχικῶν μνημῶν πρὸς ἐπιπέδου δημιουργοῦντος ἀπὸ τῶν αὐτῶν ὑλικῶν πρὸς τὴν φαντασίαν

Η συνείδησις πρὸς τὸν θεὸν (Μετὰ τὴν 67)

δὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Αἱ πάσης φύσεως ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις καὶ ἐπινοήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν του ζωὴν, προϋποθέτουν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιῶν τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει νέας μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων κατορθώνει νὰ ἱκανοποιῇ σκοπιμώτερον καὶ τελειότερον καὶ τὰς βιολογικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ τὰς βαθυτέρας ἀνησυχίας τῆς ψυχῆς του. Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, προϋποθέτουν τὴν φαντασίαν. Ἡ ἀπλὴ παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναρμολογηθοῦν καὶ νὰ ὀργανωθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν καὶ νὰ προεκταθοῦν τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως εἰς μεγάλας συνδέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχέεται τὸ φῶς τῆς ἐρμηνείας εἰς τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν τῶν φαινομένων. Καὶ αἱ συνδέσεις αὗται εἶναι προϊόντα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας εἶναι μεγίστη εἰς τὰς καλὰς λεγομένας τέχνας. Ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ δραματικὸς συγγραφεὺς διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦν τὰ ἔργα των. Ἡ ὕλη τῶν ἔργων τούτων ἀντλείται ἐκ τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἡ μορφή των ὁμως πηγάζει ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, δηλ. ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνου.

π.χ. ὁ ἄνθρωπος
ἐπινοῶν
νέον τρόπον
ἀπορροῶν
ὁ πολίτευος
μαρτυροῦν
ἐν τῷ ἔθελον

Ἄλλωθεν
ἐπιμαρτυροῦν
προέγερσις
αὐτῶν

Παραρτήματα
τῶν καλῶν
ἐπινοῶν
πρὸς τὸν
καλλιτέχνην

Ὅμοίως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἡ χρησιμότης τῆς φαντασίας εἶναι μεγάλη. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ τεχνίτης δι' αὐτῆς καταστρώνουν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν των καὶ ἐπινοοῦν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δὰ ἀνταποκριθοῦν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του. Βεβαίως ἡ θάσσανος τῶν σχεδίων καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐκλογὴ ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐκάστοτε δὰ προτιμηθῆ, γίνεται διὰ τῆς κρίσεως. Ἡ φαντασία ὁμως προεκτείνουσα καὶ συμπληροῦσα τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει τὸ πλῆθος τῶν πιθανῶν συνδυασμῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων καλεῖται νὰ ἀποφανθῆ ὁ κριτικὸς στοχασμὸς. Ὅσον λοιπὸν γονιμωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ φαντασία, τόσο ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν συνδυασμῶν εἶναι μεγαλύτερα καὶ ἐπομένως τόσο περισσότερο διευκολύνεται καὶ

κατευδύνεται ή κρίσις εις τήν ἐπιλογήν τοῦ σκοπιμωτέρου καί ἀσφαλεστέρου. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί πολλάκις ή ἀποτυχία δέν ὀφείλεται εις ἔλλειψιν ή εις ἐλαττωματικήν λειτουργίαν τῆς κρίσεως, ἀλλ' εις τήν ἀδυναμίαν καί τήν στείρότητα τῆς φαντασίας. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μέ πτωχήν φαντασίαν ὁ ὀρίζων τῆς δράσεως εἶναι λίαν περιορισμένος καί κατ' ἀκολουθίαν αἱ πιθανότητες τῆς ἐπιτυχίας ὀλίγαι.

Εἶδη φαντασίας. Ἡ φαντασία ὡς ψυχική ἐνέργεια ἄλλοτε προσδιορίζεται ὑπό τῆς θελήσεώς μας καί ὀδηγεῖται ὑπ' αὐτῆς πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ὡς συμβαίνει π.χ. εις τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας κτλ. καί τότε λέγεται **σκοπιμος**; ἄλλοτε πάλιν λειτουργεῖ ἐλευδέρως καί ἄνευ τῆς συνειδητῆς προαιρέσεως ἡμῶν (π. χ. εις τὰ ὄνειρα καί τὰ ὄνειροπολήματα) καί λέγεται **αὐθόρμητος**.

Ἐξετάζοντες τὸ ἀποτέλεσμα, εις τὸ ὁποῖον καταλήγει ή φαντασία ὡς ψυχική ἐνέργεια, ὀνομάζομεν αὐτήν: 1) **προσθετικήν**, ὅταν εις σειράν ψυχικῶν εἰκόνων προσδέτη καί ἄλλα στοιχεῖα μή ὑπάρχοντα εις αὐτὰ ἀρχικῶς, τὰ ὁποῖα ἀρῦεται ἐξ ἄλλων; 2) **ἀφαιρετικήν**, ἐάν πράττη τὸ ἀντίθετον, ἀφαιρῇ δηλ. ὠρισμένα στοιχεῖα, οὔτω δέ ἀπλουστεύη τὰς ψυχικὰς εἰκόνας καί ἐξαίρη τὰ κυριώτερα αὐτῶν γνωρίσματα, καί 3) **συνδυαστικήν**, ὅταν καί ἀφαιρῇ καί εις τήν **ἄξει** τῶν ἀφαιρουμένων προσδέτη ἄλλα, διὰ νά φθάσῃ συνδυαστικῶς εις, τελειότερας μορφάς. Ἡ κυρίως δημιουργική φαντασία εἶναι σκοπιμος καί συνδυαστική. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γλύπτει τοῦ Δ' αἰῶνος διὰ νά ἀποδώσουν τὸν τέλειον ὑπό ἔποψιν ἀριότητος μορφῆς τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, συνεδύαζον ἐνίστε ὄγκους καί γραμμὰς τοῦ ἀνδρικοῦ μέ ἄλλα πλαστικά στοιχεῖα τοῦ γυναικείου σώματος, οὔτω δέ ἐπετύγχανον συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον καί τήν ἀνδρικήν λιτότητα καί δύνάμιν καί τήν γυναικείαν χάριν καί κομψότητα εις σπανίαν πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπίαν. Ἡ φαντασία τῶν ἄρα εἰργάζετο συνδυαστικῶς. Ἀφαιρετική κυρίως εἶναι ή φαντασία τοῦ γεωμέτρου, ὅστις μελετᾷ τοὺς συνδυασμοὺς καί τὰς σχέσεις τῶν καθαρῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καί ὄγκων, ἀφαιρῶν διὰ τῆς φαντασίας τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα δέν τὸν ἐν-

διαφέρουν, διὰ νὰ μελετήσῃ μεθοδικῶς τὰ ἄλλα. Διὰ τῆς προσθετικῆς φαντασίας ἐργάζεται ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ νοερῶς τὰ εὐρεθέντα λείψανα ἀρχαίου μνημείου, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν προέλευσιν καὶ τὸν προορισμόν του ἢ διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν του. Τὰ προστιθέμενα στοιχεῖα παραλαμβάνει ἐξ ἄλλων παρεμφερῶν παραστάσεων. Ἡ κατανόησις ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος εὐρίσκει εἰς τὴν προσθετικὴν φαντασίαν πολῦτιμον βοήθειαν. Διὰ τῶν γνωστῶν συμπληροῦμεν καὶ κατανοοῦμεν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ἐσώθησαν ἔλλιπεῖς ἱστορικαὶ εἰδήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Ὅταν βλέπω, ἀσφραίνωμαι καὶ ἐγγίζω ἐν ἄνδρος καὶ λέγω: ἐν τριαντάφυλλον, ἢ ἀκούω ἓνα γνώριμον κρότον καὶ ἀναφωνῶ: κεραυνός, ἔχω ἀντίληψιν ἑνός ἀντικειμένου, πράγματος (τὸ ἄνδρος) ἢ φαινομένου (ὁ κεραυνός). Ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἔχω πλῆθος μόνον αἰσθημάτων ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως (ἀκουστικῶν, ὡς εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν) ἢ ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων (ὀπτικῶν, ἀσφρητικῶν, ἀπτικῶν, ὡς εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν), ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξῆς: 1) τὴν σαφῆ συναίσθησιν, ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς ἓν ὠρισμένον ἀντικείμενον (πρᾶγμα ἢ γεγονός): 2) ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι πραγματικόν, ὄχι φανταστικόν: 3) ὅτι εἶναι κατὰ διάφορον τοῦ Ἐγώ μου καὶ 4) ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμήν ἀποκτῶ γνῶσιν αὐτοῦ διὰ τῶν αἰσθητηρίων μου ὀργάνων.

Τὴν συναίσθησιν αὐτὴν ἔχομεν αὐτομάτως καὶ τὸ ὅλον φαινόμενον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνιαῖον καὶ ἀπλοῦν. Ἐάν ὅμως μελετήσωμεν αὐτὸ ἐπισταμένως, δὴ βεβαιωθῶμεν ὅτι συνειργάσθησαν πολλαὶ ψυχικαὶ λειτουργίαι διὰ νὰ παραχθῇ. Ἐν πρώτοις ἐλειτούργησαν αἱ αἰσθήσεις μου, διὰ νὰ σχη-

ματισοῦν ἐντός τῆς συνειδήσεως διάφορα αἰσθήματα ὀπτικά, ὀσφρητικά, ἀπτικά, ἀκουστικά κτλ. "Ἐπειτα" ἐγένετο ἀνάπλασις σχετικῶν παραστάσεων (ἔχω ἄλλοτε ἴδει τὸ ἄνθος τοῦτο καὶ ἀκούσει πολλά περὶ αὐτοῦ ὁμοίως τὸν κεραυνὸν ἔχω ἀκούσει προηγουμένως) καὶ αὐτόματος συμπλήρωσις τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως διὰ τῶν παραστάσεων τούτων. Τὰς δύο αὐτὰς λειτουργίας ἐμελετήσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Μόνον ὅμως αἱ δύο αὗται ψυχικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντίληψεως. Πρέπει νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτῶν καὶ μία ἄλλη ἀκόμη, σημαντικωτάτη διὰ τὸν ψυχικὸν μας βίον λειτουργία: ἡ **διανόσις**, διότι δι' αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν αἰσθήματα καὶ παραστάσεις συγκροτοῦνται εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον (τὴν ψυχικὴν εἰκόνα), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφέρεται τὸ σύνολον τῶν περιεχομένων τούτων τῆς συνειδήσεώς μας εἰς κἄτι πραγματικόν, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὅτι κεῖται ἀπέναντι τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν (ἀντικείμενον): τὸ τριαντάφυλλον, ὁ κεραυνός κτλ. Μόνον ὅταν διὰ τῆς διανοήσεως ἐπεξεργασθῇ ἡ ψυχὴ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὰς δι' αὐτῶν ἀναπλασσομένας παραστάσεις, ἀποκτᾷ ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων. Ἡ διανόσις εἶναι μία συνδυατικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Δι' αὐτῆς αἰσθήματα καὶ παραστάσεις ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουν οἱ ἐρεθισμοὶ καὶ ὀργανοῦνται εἰς ἐνότητας, ἧτοι διαρθροῦνται ἐσωτερικῶς εἰς ἐνιαῖα συγκροτήματα. Ἀντίληψιν λοιπὸν ὀνομάζομεν τὴν σύνδυτον ἐκείνην ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος συγκροτεῖ τὰ παρόντα αἰσθηματὰ του εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον, συμπληρώνει αὐτὰ διὰ παραστάσεων γενικῶς καὶ εἰδικῶς δι' ἀναμνήσεων καὶ τὰ ἐρμηνεύει ὡς προερχόμενα ἀπὸ ἓν **ἀντικείμενον**, τὸ ὁποῖον αὐτομάτως διαστέλλει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸ θεωρεῖ πραγματικόν. Ἡ ἀντίληψις εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα τῆς κυρίως **γνώσεως**.

Ὅς ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς ἄνθρωπὸν τινα ἀναστέλλεται πρὸς στιγμὴν δι' ἓνα οἰονδήποτε λόγον ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ψυχῆς του. Αἱ συνέπειαι αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας διὰ τὸν ψυχικὸν του κόσμον θὰ εἶναι τότε αἱ ἑξῆς: Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ δύναται μὲν νὰ ἔχη ἐντυπώσεις, ἐφ' ὅσον λειτουργοῦν κανονικῶς τὰ αἰσθητήριά του ὄργανα, καὶ νὰ διατηρῇ καὶ νὰ ἀνα-

πλάττη τὰς παραστάσεις του, ἀφοῦ δὲ ἔχη καὶ μνήμην ἀντίληψιν ὁμοῦ δὲν δὲ ἔχη, διότι δὲ εἶναι ἀνίκανος νὰ συναρμολογήῃ αἰσθήματα καὶ σχετικὰς παραστάσεις εἰς ἐνιαίας εἰκόνας καὶ συλλαμβάνων τὸ νόημα αὐτῶν (τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντικείμενον) νὰ ἐρμηνεύῃ τὰς ἐντυπώσεις του. Ἦτοι δὲν δὲ ἐννοῆ, ὅτι ὑπάρχουν πρὸ αὐτοῦ ὠρισμένα ἀντικείμενα (πράγματα ἢ γεγονότα), εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλει τὰς ἐντυπώσεις του, ἐπομένως οὔτε δὲ γνωρίσῃ ποτὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, διὰ νὰ τὰ διακρίνῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων (καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Ἐγῶ του) καὶ νὰ τὰ ὀνομάξῃ: ἰδοὺ ἐν τριαντάφυλλον' ἀκούσατε: κεραυνός! Ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου τούτου δὲ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ ἀτάκτως συσσωρευμένον οἰκοδομικὸν ὑλικόν' αἰσθήματα διάφορα καὶ ποικίλαι παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καὶ φαντασίας δὲ ἐμφανίζονται μέσα εἰς τὴν συνειδησίην του καὶ δὲ ἐξαφανίζονται μετὰ μικρὸν ἀπ' αὐτῆς χωρὶς ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, χωρὶς σχέσιν πρὸς τὸ παρελθόν, χωρὶς ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς του δὲ εἶναι χαῶδες: ἀδιάκοπος ροὴ ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων συνειρομένων καὶ ἀπωδουμένων εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε. Ὁ ἀνθρώπος αὐτός δὲν δὲ εἶναι ποτὲ βέβαιος οὔτε περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου, οὔτε περὶ τῆς ἰδίας του ὄντοτης. Εἰκόνα κατὰ προσέγγισιν τῆς καταστάσεώς του μᾶς δίδουν τὰ ὄνειρα, ὅπου τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐνίοτε συμπλέκονται εἰς ἀπίθανους συνδυασμούς καὶ τὸ Ἐγῶ ταλαντεύεται μεταξύ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, χωρὶς θεβαιότητα οὔτε περὶ τῆς ὄντοτης τοῦ κόσμου οὔτε περὶ τῆς ἰδικῆς του ὄντοτης. Τοιαύτην ἀσυναρτησίαν καὶ ἀστάθειαν δὲν παρουσιάζει ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐγρηγόρσει, διότι ἀκριβῶς ἡ ψυχὴ του ἔχει τὴν συνθετικὴν δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν διανοήσιν/

Διὰ τῆς διανοήσεως ἐπέρχεται τάξις καὶ «κόσμος» καὶ εὐστάθεια εἰς τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς αἰσθήσεις ὀφείλομεν τὰς ἐντυπώσεις· εἰς τὴν μνήμην τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων· εἰς τὴν διάνοησιν τέλος τὴν ἐπεξεργασίαν ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων πρὸς σχηματισμὸν ἀντιλήψεως.

Τὸ βρέφος, ὅταν τὸ πρῶτον ἀνοίγῃ τοὺς ὀφθαλμούς του, ὑποθέτομεν ὅτι ἔχει μόνον ἐντυπώσεις, ὄχι καὶ ἀντίληψιν· δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ αἰσθηματὰ του καὶ νὰ ἀναφέρῃ αὐτὰ εἰς ἀντικείμενα, διότι στερεῖται πείρας καὶ ἡ κρίσις του ἀκόμη ταλαντεύεται. Ὅμοιως εἰς ἔλλειψιν ἀντιλήψεως ὀφείλεται ἡ περίεργος εἰκὼν, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζει ὁ κόσμος εἰς ἐκ γενετῆς τυφλοὺς ἀποκτῶντας τὴν ὄρασιν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐπὶ τινα χρόνον δὲν δύναται νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὀρθῶς τὰς ὀπτι-

κάς έντυπώσεις των, διότι στεροούνται σχετικῶν παραστάσεων καί δέν ἔχουν ἀκόμη σχηματίσει ὀπτικήν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, διὰ νά διακρίνουν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα καί νά ὀρίσουν ὀρθῶς τήν θέσιν καί τήν ἀπόστασίν των. Οὕτω τὰ πλησίον των εὐρισκόμενα ἀντικείμενα δίδουν εἰς αὐτούς τήν έντύπωσιν, ὅτι ἐφάπτονται τῶν ὀφθαλμῶν των, δι' ἄλλα δέ λίαν ἀπομεμακρυσμένα (έν ὄρος π.χ.) νομίζουν, ὅτι δύνανται νά τὰ ἐγγίσουν, ἐάν ἀπλῶς τείνουν τὰς χεῖράς των.

Ἐπίσης εἰς τήν ζωήν τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζονται ἐνίστε περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἴτε αἱ έντυπώσεις τοῦ εἶναι τόσοσιν καινοφανεῖς καί ραγδαῖαι, ὥστε ἀδυνατεῖ νά τὰς συμπληρώσῃ διὰ συναφῶν παραστάσεων καί νά τὰς ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰ ἀντικείμενα, ὀπόθεν προέρχονται· εἴτε εὐρίσκεται εἰς τόσοσιν ἀνώμαλον ψυχικήν κατάστασιν (ψυχασθένειαν), ὥστε δέν δύναται τρόπον τινά νά πιστεύσῃ εἰς τὰ αἰσθημάτά του: ἀδυνατεῖ ν' ἀποφανθῇ έν δεδομένη στιγμῇ ἄν ἴσταται πρό πραγματικῶν ἀντικειμένων ἢ πλάσμάτων τῆς φαντασίας του, ἄν κοιμᾶται καί ὄνειρεύεται ἢ εἶναι ἔξυπνος καί βλέπῃ (*). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις λέγομεν, ὅτι δέν ἔχει ἀντίληψιν.

Ἐκ τούτων γίνεται φανερά ἡ διαφορά, ἡ ὁποία χωρίζει ἄμεσοσιν έντύπωσιν καί ἀντίληψιν ἀφ' ἐνός, παρᾶστασιν καί ἀντίληψιν ἀφ' ἐτέρου. Ἐντύπωσιν ὀνομάζομεν τό πλῆθος τῶν αἰσθημάτων, τό ὁποῖον δέν ἔχει ἀκόμη ἐπεξεργασθῇ ἡ ψυχὴ μας καθ' οἷον τρόπον ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω· ἀντίληψιν δέ τήν ψυχικήν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται αὐτή ἡ ἐπεξεργασία, καθῶς καί τό ἀποτέλεσμά της. Ἐξ ἄλλου παρα-

1. Οἱ πάσχοντες ἐκ ψυχικῶν τινων νόσων ἀμφιβάλλουσιν ἐνίστε καί περί αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς των. Σημειωτέον ὅτι καθῶς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν αἰσθημάτων μας, οὕτω ἀκριβῶς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος. Εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην μεγίστην σημασίαν ἔχουσιν τὰ μυϊκά, ὀργανικά καί στατικά αἰσθήματα. Παθολογική λειτουργία τῶν αἰσθήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλομεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα, καθιστᾷ ἐνίστε ἀδύνατον τήν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου μας σώματος.

στάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν συγχωνεύονται ὀργανικῶς μετὰ συναφῶν ἐντυπώσεων καὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς ἓν ἀντικείμενον, περὶ τοῦ ὁποῖου κρίνομεν ὀρθῶς ὅτι εἶναι πραγματικὸν καὶ εὐρίσκεται πρὸ ἡμῶν, δὲν δύνανται νὰ μᾶς δώσουν ἀντίληψιν.]

2. ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΙΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΑ

Αἱ σπουδαιότεραι κατὰ τὴν ἀντίληψιν πλάναι εἶναι δύο εἰδῶν: τὰς μὲν ὀνομάζομεν **παραισθήσεις**, τὰς δὲ **ψευδαισθησίας**.

Ὅχι σπανίως, ὅταν ἐξυπνήσωμεν ἔπειτα ἀπὸ τρομακτικῶν ὄνειρον ἢ ἰσχυρὸν κρότον, σεισμὸν κλπ., βλέποντες εἰς τὸ μόλις φωτιζόμενον ὄματιόν μας ἐπὶ τῆς κρεμάστρας τὸν πῖλόν μας καὶ κάτωθεν τὰ φορέματά μας, νομίζομεν ὅτι ὀρθοῦται πρὸ ἡμῶν ἄνθρωπος ἔτοιμος νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ, καὶ αἰσθανόμεθα ἰσχυρότατον φόβον. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἣτις δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον, λέγεται **παραίσθησις**. Γεννᾶται δὲ ὡς ἐξῆς: Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου αἱ ἔξωθεν ἐντυπώσεις ἀνακαλοῦν ταχύτατα μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ὀλίγας μόνον ἐξωτερικὰς ὁμοιότητας. Αἱ παραστάσεις αὗται, ἐπειδὴ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ψυχικὴν μας διάθεσιν, εἶναι ζωηραὶ, ἐνούμεναι δὲ μὲ τὰς ἀσθενεῖς ἐντυπώσεις ἀλλοιοῦν τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐντυπώσεων τούτων καὶ μᾶς παρασύρουσιν εἰς πεπλανημένας ἐρμηνείας. Αἰτίαι τῶν παραισθήσεων εἶναι, ἐκτὸς τῶν ψυχικῶν νόσων, ὁ φόβος, ἡ κόπωσις καὶ ἡ προσδοκία. Σύνηδες εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅταν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἀγωνιωδῶς ἀναμένωμέν τινα, νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀκούομεν τὴν φωνὴν του, ἐνῶ πράγματι ἀκούομεν ἄλλον νὰ ὀμιλῇ, ἢ ὅτι τὸν ἀναγνωρίζομεν εἰς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν μακρὰν ὅταν ταῦτα πλησιάσουν, ἀνακαλύπτομεν τὴν πλάνην μας.

Κατὰ τὴν **ψευδαισθησίαν** ἡ πλάνη ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκλαμβάνομεν ὡς ἐντύπωσιν μίαν ἐκ φαντασίας ἢ ἐξ ἀναμνήσεως παράστασιν, ἐπειδὴ εἶναι ἐκτάκτως σαφῆς καὶ ζωηρά. Νομίζομεν δηλ. ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ πραγματικοῦ ἀντι-

κειμένου ή γεγονότος, ένω αύτήν τήν στιγμήν ύπάρχει μέσα εις τήν συνειδησίμ μας μόνον ή παράστασις του άντικειμένου ή του γεγονότος τούτου. Ή διαφορά μεταξύ ψευδαισθησίας και παραισθήσεως είναι ότι, ένω εις τήν παραίσθησιν ή άφορμή δίδεται έκ πραγματικών έντυπώσεων, αί όποια άλλοιούνται υπό τήν επίδρασιν αναπλασσομένων παραστάσεων, κατά τήν ψευδαισθησίαν αί ίδιαι παραστάσεις προσλαμβάνουν τόν τόνον τής «παρούσης πραγματικότητας», τόν όποιον φύσει δέν έχουν, άφου είναι εικόνες έξ αναμνήσεως ή έκ φαντασίας και όχι άμεσοι έντυπώσεις.

Αί ψευδαισθησίαι προκαλούνται έκ διαφόρων ψυχικών νόσων, έκ τής επίδράσεως τοξικών ούσιών (μορφίνης, όπίου, αίθέρου, χλωροφορμίου), έκ τής έντόνου προσδοκίας και τής ύπερβολικής κοπώσεως. Κατόπιν επιπόνου εργασίας ζωγράφου τινές έχουν όπτικές και μουσικοί τινες άκουστικές ψευδαισθησίας. Νομίζουν δηλ. ότι βλέπουν πραγματικά όράματα και άκούουν πραγματικές φωνάς, ένω μόνον τās παραστάσεις αύτων έχουν ζωηράς και έμμόνους έντός τής συνειδήσεώς των. Ψυχασθενείς πάσχοντες έκ ψευδαισθησιών τρόμου (καταδιώξεως κλπ.) έχουν ένίοτε τήν συναίσθησιν, ότι τά όράματα των δέν είναι πραγματικά, άδυνατούν όμως νά άπαλλαγούν αύτων.

3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Υ Τά άντικείμενα, εις τά όποια διά τής άντιλήψεως αναφέρονται τās έντυπώσεις μας, είναι ή πράγματα (π. χ. τό τριαντάφυλλον) ή γεγονότα (ώς ό κεραυνός). Τά πράγματα φαίνονται εις ήμās ότι έχουν έκτασιν (μήκος, πλάτος, πάχος), ότι κατέχουν δηλ. ώρισμένον χώρον, τά δέ γεγονότα ότι έχουν διάρκεια (άρχήν και τέλος), ότι άπλοούνται δηλ. εις ώρισμένον χρόνον. Πράγματα μή κατέχοντα όπωσδήποτε χώρον και γεγονότα άνευ και τής έλαχίστης διαρκείας μās είναι έντελώς άδύνατον νά φαντασθώμεν. Πώς όμως άποκτώμεν τήν άντίληψιν του χώρου και του χρόνου;

Έν πρώτοις εις τήν άντίληψιν του χώρου πρέπει νά διακρίνωμεν δύο ζητήματα: 1) τήν άντίληψιν τής έπιφανείας

(των δύο διαστάσεων : μήκους και πλάτους) και 2) την αντίληψιν του βάθους ή τῆς ἀποστάσεως (τῆς τρίτης διαστάσεως), διότι ἕκαστον τῶν ζητημάτων τούτων παρουσιάζει ἰδιαίτερας δυσχερείας.

Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας. Πλήθος ὀπτικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι ἐπιδρῶν ταυτοχρόνως ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, προκαλεῖ μίαν ἐντύπωσιν χαρακτηριστικῶς διάφορον ἐκείνης, τὴν ὅποιαν ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα πολλοὶ καὶ ποικίλοι ἀκουστικοὶ ἐρεθισμοί. Ὅσαδῆποτε καὶ οἰαδῆποτε ἠχητικὰ κύματα καὶ ἂν προσβάλλουν τὰ ὠτά μας, οὐδέποτε γεννᾶται ἤχος τοπικῶς ἐκτεταμένος ποτέ δὲν ἔχει ὁ ἤχος ἐπιφάνειαν. Ἀντιθέτως οἱ ὀφθαλμοὶ διατάσσουν τρόπον τινὰ τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ σχῆμα μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Τὸ πρόβλημα λοιπόν, τὸ ὅποτον ἔχει νὰ λύσῃ ἡ Ψυχολογία, εἶναι τὸ ἐξῆς : Πῶς γεννᾶται ἡ εἰκὼν τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως διὰ τῆς συσσωρεύσεως πολλῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων ; Πῶς δηλ. ὅταν διεγείρουντὰ διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων γειτονικὰ σημεῖα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα ἀντὶ νὰ διαδέχωνται ἄλληλα ἢ νὰ συμπλέκωνται ὅπως τὰ ἀκουστικά, παρατάσσονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ἑνὸς μωσαϊκοῦ ποικιλόχρῳμων σημείων διακεκριμένων ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ ἡ εἰκὼν μιᾶς ἐπιφανείας ;

Τὸ αὐτὸ πρόβλημα παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λεγομένου ὀπτικοῦ χώρου. Τὸν χώρον ἀντιλαμβανόμεθα ὄχι μόνον ὀπτικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀφῆς. Περιφέροντες μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς λείας ράχεως ἑνὸς βιβλίου π.χ., χωρὶς ἐκ τῶν προτέρων νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐγγίζομεν μίαν ἐπιφάνειαν. Πῶς ὅμως τὰ αἰσθήματα πίεσεως, τὰ ὅποια ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς σχηματίζονται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας διὰ τῆς διεγέρσεως τῶν διεσπαρμένων ἀνά τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δερματός μας ὀπτικῶν δηλών, παρατάσσονται πάλιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, μὲ τὰ ὀπτικὰ καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι ὑπὸ τοὺς δακτύλους μας ἐκτείνεται μία ἐπιφάνεια ; Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται μόνον κατὰ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀφήν. Ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό.

Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο διεπίστωσε τὰ ἐξῆς : Ἐν πρώτοις ἀπεδείχθη ὅτι καὶ μετὰ τοῦ ἀπλουστεροῦ ἀκόμη ὀπτικοῦ αἰσθήματος ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἐλαχίστης ἔστω ἐκτάσεως. Ἐὰν περιορίσωμεν εἰς τὸ μηδὲν τὴν ἔκτασιν μιᾶς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας, ἐξαφανίζεται ἀμέσως τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυθροῦ. Ὡστε ἡ ἔκτασις φαίνεται ὅτι εἶναι πρωταρχικὴ ἰδιότης τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος. Μὲ τοῦτο ὅμως δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη, διὰτὶ ὁ ἐρεθισμὸς πολλῶν παραπλευρῶν σημείων τοῦ ἀμφιβληστρο-

ειδοῦς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄδραιοι τῶν ἀπλῶν ἐντυπώσεων τῆς ἐκτάσεως κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐν τέλει νὰ σχηματίζεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ἡ εἰκὼν μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Ἐπὶ τοῦ δέρματος πειραματιζόμεθα διὰ τοῦ **αἰσθησιομέτρου**, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς διαβήτην. Ἐὰν πλησιάσωμεν πολὺ τὰς δύο αἰχμὰς καὶ τοποθετήσωμεν τὸ αἰσθησιομέτρον ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐνὸς ἀνθρώπου (βεβαίως τὸ πρόσωπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα, ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους), οὗτος δὲ ἔχη ἀπλοῦν μόνον αἶσθημα πίεσεως, ἦτοι δὲ νομίζη, ὅτι ἐν μόνον σημεῖον τοῦ δέρματός του ἐπίεσθη, ἐνῶ πράγματι εἶναι δύο τὰ ἐρεδιζόμενα σημεῖα. Ἐὰν ἔπειτα ἀπομακρύνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς καὶ πειραματιθῶμεν ἐκ νέου, δὲ σχηματιθῆ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι τὸ πιεζόμενον σημεῖον γίνεται κάπως πλατύτερον, ἐκτείνεται εἰς γραμμὴν, εἰς ἐπιφάνειαν. Καὶ μόνον ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀκόμη περισσότερον ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς τοῦ αἰσθησιομέτρου, γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἠρεδισθησαν δύο διάφορα σημεῖα τοῦ δέρματος. Ἡ ἀπόστασις τῶν αἰχμῶν κατὰ τὴν τελευταίαν περίπτωσιν εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος. Ὡστε καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἀποδεικνύεται, ὅτι καὶ μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ἀπτικῶν αἰσθημάτων εἶναι συμφασμένη ἡ ἐντύπωσις τῆς ἐκτάσεως. Πόλιν ὅμως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἡ ταυτόχρονος ἢ διαδοχικὴ διέγερσις τῶν ἀπτικῶν θηλῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄδραιοι τῶν αἰσθημάτων πίεσεως, ἦτοι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐπιφανείας.

Οἱ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι δὲν ἔχομεν **αἰσθησιν**, ἀλλὰ **ἀντίληψιν** τῆς ἐπιφανείας. Καὶ ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν γεννᾶται διὰ μόνης τῆς ὀράσεως ἢ διὰ μόνης τῆς ἀφῆς. Ὀπτικά καὶ ἀπτικά αἰσθητά καὶ παραστάσεις συμπλέκονται μετ' ἀλλήλων καὶ συνείρονται μετὰ **μουϊκῶν** καὶ **στατικῶν** αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποκτῶμεν, ὅταν κινῶμεν χεῖρας καὶ πόδας καὶ ὀλόκληρον τὸ σῶμά μας πρὸς διαφόρους διευθύνσεις (αἱ κινητικαὶ παραστάσεις συντείνουν τὰ μέγιστα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου), πάντα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς **συνθετικῆς ἐνεργείας**, τὴν ὁποῖαν ἐμφύτως ἔχει ἡ ψυχὴ (εἶδομεν ἄνωτέρω τὴν σημασίαν τῆς ἐνεργείας ταύτης διὰ τὴν ἀντίληψιν καθόλου) καὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς **φαντασίας** παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας. Ὡστε ὄχι μόνη ἡ πείρα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Εἰς μὲν τὴν πείραν ὀφείλομεν τὴν γνῶσιν τῆς διατάξεως τῶν σημείων τοῦ χώρου, τὴν γνῶσιν τῆς διευθύνσεως (ἐπάνω-κάτω· δεξιὰ-ἀριστερά) καὶ τὴν

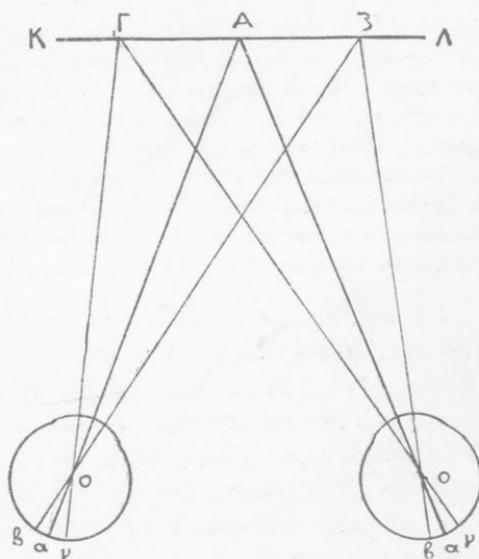
εκτίμησιν τοῦ μεγέθους. Εἰς δὲ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν ὀφείλομεν τὴν ὀργανικὴν διάρθρωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ὀπτικῶν, ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων καὶ τὴν «ἐρμηνείαν» αὐτῶν διὰ τοῦ σχήματος τῆς ἐπιφανείας. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ ἔχουν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας διὰ τῶν ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν μόνον παραστάσεων.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ βάθους. Ἡ ἀντίληψις τῆς τρίτης διαστάσεως τοῦ χώρου θέτει τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν: Ἀφοῦ ἡ εἰκὼν τῶν ἀντικειμένων σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς γραφικῶς,

ἤτοι κατὰ μῆκος μόνον καὶ πλάτος, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς πλακός, πῶς βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα πλαστικῶς, δηλ. καὶ μετὰ βάθους;

Τὰ ὀπτικά δεδομένα εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσην τὰ ἐξῆς:

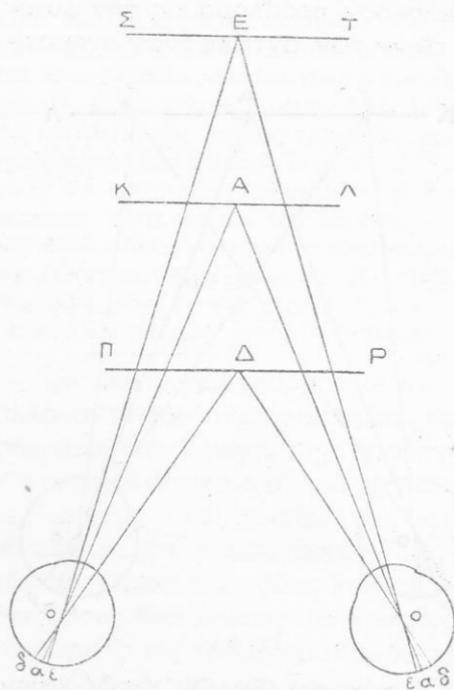
Ἐὰς παραστήσωμεν γραφικῶς τὴν διεύθυνσιν τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων, αἱ ὁποῖαι διεγείρουσιν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ «χιτῶνα» τῶν δύο

Σχ. 5

ὀφθαλμῶν κατὰ μίαν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν (Σχ. 5). Ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀπέναντι ἡμῶν σημείου Α σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ κέντρου α τῆς ὠχρᾶς κηλίδος τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ἡ εἰκὼν τότε τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου κειμένου σημείου Β δὲ σχηματισθῆ πρός τὰ ἀριστερὰ τοῦ α, ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ τοῦ ἐνός ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ἄλλου, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν ἤτοι ἐπὶ θέσεων ἀντιστοίχων. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβῆ καὶ μετὰ τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου Γ, τοῦ κειμένου πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ΚΛ δὲ σχηματισθῆ δηλ. καὶ αὕτη

ἐπὶ θέσεων ἀντιστοίχων. Εἰς τὸ σχῆμα ὁμῶς ὁ ἢ εἰκὼν τοῦ σημείου Δ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὄχι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ, ἀλλὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἦτοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ, σχηματίζεται ἐπὶ μὲν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ κέντρου τῆς ὠχρᾶς κηλίδος, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἄλλου ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ κέντρου α, ἦτοι ἐπὶ θέσεων μὴ ἀντιστοίχων. Ὅμοιως ἐπὶ θέ-

Σχ. 6

σεων μὴ ἀντιστοίχων δὲ ἀ σχηματισθῆ ἢ εἰκὼν καὶ τοῦ σημείου E, τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ, τοῦ εὐρισκομένου ὀπίσθεν τοῦ ΚΛ. Αἱ γωνίαι δὲ αἰ εἰσα λέγονται γωνίαι παραλλάξεως, τὸ δὲ μέγεθος αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν σημείων ΔΑ καὶ ΕΑ ἀποστάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀποστάσεως ἀμφοτέρων τῶν σημείων τούτων ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ὅταν ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι μεγάλη, τότε, ἐάν ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα μας ἐπὶ τοῦ σημείου A, δὲ φανῆ εἰς ἡμᾶς τὸ σημεῖον Δ ὄχι ἀπλοῦν,

1. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δυνάμεθα καὶ μόνοι νὰ παρατηρήσωμεν διὰ

αλλάξεως είναι μικρά, τότε το σημείον Δ δά φανῆ εἰς ἡμᾶς ἀπλοῦν μὲν, ἀλλὰ κείμενον ἔμπροσθεν τοῦ A (καὶ ἀντιστοίχως τὸ σημείον E ὀπισθεν τοῦ A). Ἐχομεν δηλ. εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ βάθους ἢ τῆς ἀποστάσεως (*). Ὄταν τέλος ἢ γωνία παραλλάξεως εἶναι ἐλαχίστη, μικροτέρα δηλ. ἐνὸς ὠρισμένου ὁρίου, τότε οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ εἰκόνες ἔχουν σχηματισθῆ ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ ἐπόμενως βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, ὡς ἐάν αἱ εἰκόνες τῶν εἶχον σχηματισθῆ ἐπὶ ἀντιστοίχων θέσεων. Διὰ τοῦτο ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ βάθος ἀντικειμένων λίαν μακρὰν εὐρισκομένων καὶ εὐκόλως δυνάμεθα διὰ τεχνασμάτων νὰ ἀπατηθῶμεν (ὡς συμβαίνει, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς κινηματογραφικὰς ταινίας).

Ὅποτε ἡ ἐντύπωσις τοῦ βάθους σχηματίζεται, ὅταν αἱ ἐπὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν εἰκόνες ἐνὸς ἀντικειμένου δὲν συμπίπτουν τελείως, ἀλλ' ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ περιγράμματος γεννᾶται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ γωνίαν μικράν. Πράγματι δὲ λόγῳ τῆς στροφῆς τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ σημείον προσηλώσεως, πάντοτε κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ εἰκὼν αὐτοῦ νὰ σχηματισθῆ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβλη-

τοῦ ἐξῆς πειράματος: ἄς προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μακρὰν ἡμῶν εὐρισκομένης ἐπιφανείας καὶ ἄς ὑψώσωμεν τὸν δάκτυλόν μας μέχρι τῆς εὐθείας γραμμῆς τοῦ βλέμματος· δὰ ἴδωμεν τότε τὸν δάκτυλόν μας διπλοῦν. Διότι δὰ ἔχομεν μίαν εἰκόνα του διὰ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ μίαν διὰ τοῦ ἀριστεροῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν συμπίπτουν διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν καὶ μόνην, ἀφοῦ σχηματίζονται ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

2. Οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ἀντικείμενα εἰκονιζόμενα ἐπὶ δύο διαστάσεων βλέπομεν διὰ τοῦ στεροσκοπίου πλαστικῶς, ἤτοι ὡς ἔχοντα καὶ τρίτην διάστασιν, βάθος. Ὡς γνωστὸν διὰ τοῦ στεροσκοπίου προβάλλομεν δύο εἰκόνας τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, μίαν δι' ἕκαστον ὀφθαλμόν. Οἱ πρισματικοὶ φακοὶ τοῦ στεροσκοπίου παρουσιάζουν ὄχι τὴν αὐτὴν ἀκριβῆ εἰκόνα εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ κατὰ τι διαφορὴν εἰς ἕκαστον. Οὕτω προκαλεῖται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ μικράν γωνίαν καὶ σχηματίζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ στερεοῦ ἀντικειμένου, προστίθεται δηλ. εἰς τὰς δύο διαστάσεις καὶ ἡ τρίτη, τὸ βάθος.

στροειδοῦς ἑκατέρου ὀφθαλμοῦ εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν θέσιν τῆς σαφειστάτης ὁράσεως ἢ ὡχρὰν κηλῖδα, δὲν παρουσιάζουν τὰ ἀντικείμενα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὄψιν καὶ εἰς τοὺς δύο ὀφθαλμούς, διότι ἕκαστος βλέπει αὐτὰ ἀπὸ διαφόρου θέσεως· ὁ ἀριστερός βλέπει μᾶλλον τὸ ἀριστερόν μέρος αὐτῶν καὶ ὁ δεξιὸς τὸ δεξιόν. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὴν ἔνωσιν τῶν εἰκόνων γεννᾶται παράλλαξις μὲ γωνίαν μικρὰν καὶ δι' αὐτὸ βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα πλαστικῶς, ἤτοι μετὰ τρίτης διαστάσεως.

Τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως, βεβαίως, προϋποθέτει τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν. (1) Πῶς ὁμως βλέπει τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων ὁ μονόφθαλμος; Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην οἱ σημαντικώτεροι ὀπτικοὶ παράγοντες εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἡ εἰς βάθος ἀπόστασις ὑπολογίζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται μεταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ σημείου προσηλώσεως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐκ πείρας γνωστοῦ μεγέθους αὐτῶν· ἔπειτα ἐκ τῆς προοπτικῆς ἀλλοιώσεως τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ὄψις αὐτῶν, ὅταν κινῆται πρὸς τὸ μέρος τῶν ἢ ἀπομακρύνεται ἐξ αὐτῶν ὁ παρατηρητής· τέλος ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τῆς σκιᾶς τῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς ἐν μέρει ἀποκρούσεως αὐτῶν δι' ἄλλων. Οἱ παράγοντες οὗτοι συντελοῦν εἰς τὸν ὑπολογισμόν τῆς ἀποστάσεως καὶ κατὰ τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ βάθους ὀπτικὰ δεδομένα. Ἐννοεῖται ὅτι δι' αὐτῶν δὲν δύναται νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα, τὸ ὅποιον θέτει εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν ἡ ἀντίληψις τῆς τρίτης διαστάσεως. Διότι παραμένει πάντοτε ἡ ἀρχικὴ δυσχέρεια: πῶς ἐνῶ ἢ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς εἰκῶν παρουσιάζει δύο μόνον διαστάσεις τοῦ ἀντικειμένου, ἡμεῖς βλέπομεν αὐτὸ πλαστικῶς; Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν μυϊκῶν (καὶ στατικῶν) αἰσθημάτων καὶ ἐν γένει τῶν κινητικῶν παραστάσεων. Διὰ νὰ ἐγγίσω τὸ σημεῖον Α τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ καταβάλλω ὠρισμένην μυϊκὴν προσπάθειαν· διὰ νὰ πλησιάσω κατόπιν τὸ σημεῖον Ε τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ ἢ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν καταβάλλω, εἶναι μεγαλύτερα, διὰ τὸ σημεῖον Δ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ μικρότερα κ.ο.κ.

1. Καὶ μάλιστα οἱ δύο ὀφθαλμοὶ πρέπει νὰ εὐρίσκωνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου· ἡ νῆσσα π. χ. βλέπει ὡς ὁ μονόφθαλμος, ἄλλοτε διὰ τοῦ ἑνός καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ ἑτέρου ὀφθαλμοῦ.

Τοιοιουτρόπως αισθάνομαι και μυϊκῶς τὴν εἰς βάθος ἀπόστασιν. Αἱ κινητικαὶ παραστάσεις συνείρονται μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ὅλα τὰ ψυχικὰ ταῦτα στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς **συνδευτικῆς ἐνεργείας**, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐμφύτως ἡ ψυχὴ, καὶ μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς **φαντασίας** ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς τρίτης διαστάσεως. Καὶ ἐνταῦθα λοιπόν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας, ἔμφυτος προδιάθεσις καὶ πείρα **συνεργάζονται** στενωῶς.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τυφλῶν ἐκ γενετῆς, οἱ ὁποῖοι ἀνέβλεψαν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐν ἀρχῇ οὗτοι δὲν ἔχουν παράστασιν τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα τώρα διὰ πρώτην φοράν βλέπουν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁμως διὰ τῆς πείρας συνείρονται αἱ ὀπτικαὶ καὶ κινητικαὶ παραστάσεις των καὶ ἡ ἔμφυτος συνδευτικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς φαντασίας διαρδρῶνει τὰς ἐντυπώσεις των κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ οἱ ἰαθέντες τυφλοὶ βλέπουν κανονικῶς τὰ ἀντικείμενα εἰς τρεῖς διαστάσεις, ἀποκοῦν δηλ. τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὀπτικοῦ χώρου.

Σημειωτέον τέλος, ὅτι καὶ ὁ ἄπτικὸς χώρος τῶν τυφλῶν ἔχει τρεῖς διαστάσεις. Ἡ ἀναγλυφικὴ ἐντύπωσις τῶν ἀντικειμένων, ἥτοι ἡ ἀντίληψις τοῦ βάθους διὰ τῆς ἀφῆς, σχηματίζεται εἰς αὐτοὺς ἐπὶ τῆς βάσει τῶν ἄπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων. Οἱ τυφλοὶ, ὡς γνωστὸν, **μανθάνουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικοῦ (ἀπτικοῦ) ἀλφαβήτου.**]

4. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ διακρίνωμεν μετὰ τῶν χρονικῶν **ἰδιοτήτων** καὶ χρονικῶν **σχέσεων**. Μόνη χρονικὴ ἰδιότης εἶναι ἡ διάρκεια, ἥτις ἄλλοτε εἶναι πλήρης, ἄλλοτε κενή (παῦσις εἰς τὴν μουσικὴν). Αἱ χρονικαὶ σχέσεις εἶναι δύο: τὸ **ταυτόχρονον** καὶ τὸ **διαδοχικόν**. Εἰς τὴν σχέσιν τῆς **διαδοχῆς** διακρίνομεν τρία στάδια: τὸ **παρελθόν**, τὸ **παρὸν** καὶ τὸ **μέλλον**. Τὰ περιεχόμενα τοῦ χρόνου **αἰσθανόμεθα** εἴτε ὡς **ανεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων**, εἴτε ὡς **ἀνήκοντα** εἰς **ἐνιαίας ομάδας** τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὀνομάζομεν **ρυθμικὴν ἄρδρωσιν** τοῦ χρόνου

ἢ ἀπλῶς ρυθμόν. Τὸ ζήτημα εἶναι τώρα διὰ τὴν Ψυχολογίαν : πῶς ἀποκτᾶ ἡ συνειδήσις : 1) τὴν ἀντίληψιν τῆς μόνης χρονικῆς ιδιότητος : τῆς διαρκείας, καὶ 2) τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταυτοχρόνου καὶ τοῦ διαδοχικοῦ, τῆς ἀπλῆς διαδοχῆς καὶ τοῦ ρυθμοῦ ;

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τῆς διαρκείας ἔχομεν ἀντίληψιν δι' ὅλων τῶν αἰσθήσεων· μετὰ παντός αἰσθημάτων γίνεται συνειδητὴ κάποια διάρκεια, καθὼς ἀκριβῶς γίνεται συνειδητὴ καὶ ἡ ἔκτασις μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν αἰσθημάτων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ἕν αἰσθημα ἄνευ ποιᾶς τινος διαρκείας, καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ὀπτικὸν ἢ ἀπτικὸν αἰσθημα ἄνευ καὶ τῆς παραμικρᾶς ἐκτάσεως. Βεβαίως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πᾶν αἰσθημα ἔχει κάποιαν διάρκειαν, δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη πῶς ἀντιλαμβανόμεθα τὸν χρόνον ὡς συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον διάρκειαν, ἀκριβῶς καθὼς δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν αἰσθημάτων «δίδεται» εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ ἔκτασις.

Αἱ αἰσθήσεις μόναι δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενον τοῦτο· εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ κέκτῃται φύσει μίαν συνθετικὴν ἐνέργειαν. Δι' αὐτῆς διαρδρουνται αἱ ἐπὶ μέρους στιγμαὶ (στιγμὴν ὀνομάζομεν τὸ ἐλάχιστον μῦρον τῆς διαρκείας) καὶ οὕτω ἀποκτῶμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου διαρκείας.

Διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταυτοχρόνου, τῆς διαδοχῆς (τῆς ἐπαλληλίας παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος) καὶ τοῦ ρυθμοῦ, συνεργάζονται μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δύο ἀκόμη λειτουργίαι αὐτῆς : ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία.

Ἡ συμβολὴ ὅλων τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντίληψεως τοῦ χρόνου δὲν εἶναι οὔτε ἡ αὐτὴ οὔτε τῆς αὐτῆς σημασίας. Μεγάλη καὶ ἀξιόλογος εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων μετὰ τὴν περιοδικὴν αὐτῶν μορφήν. Πεῖνα καὶ δίψα, κόρος, κάματος καὶ ἄνεσις κτλ. μᾶς βοηθοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὑστερον, ἴδια διὰ τῶν συναισθημάτων τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως, τὰ ὅποια προκαλοῦν. Διὰ τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων διευκολυνόμεθα καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ διαρρέοντος χρόνου. Διὰ τοῦτο, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ, ἀσθε-

νείς πάσχοντες ἐξ ἀναίσθησις τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων χάνουν τὴν ἱκανότητα τῆς κανονικῆς ἐκτιμήσεως τοῦ χρόνου. Μεγάλη ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἡ τάσις ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς κινήσεως καὶ ἡ μυϊκὴ κόπωση διαδέχονται περιοδικῶς ἀλλήλας, οὕτω δὲ λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς κανονικῆς διαδοχῆς. Ἐκ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καμάτου ὑπολογίζομεν συνήθως καὶ τὸν διαρρέυσαντα κατὰ τὸ ἔργον χρόνον· ὅταν π.χ. βαδίζοντες αἰσθανώμεθα κόπωσιν εἰς τοὺς πόδας, λέγομεν ὅτι ἐβαδίσαμεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον κ.ο.κ. Ἰδιαιτέρως μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ρυθμικῆς ἀρδρώσεως τοῦ χρόνου οἱ ρυθμικοὶ παλμοὶ τῆς καρδίας, τῶν ὁποίων ἔχομεν ὀργανικὴν αἴσθησιν, τὰ ὀπτικά καὶ μυϊκὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ βᾶδισμα καὶ ἰδίως τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα τὰ προκαλούμενα ἐκ ρυθμικῶν ἁσμάτων. Ἐν γένει ἡ συμβολὴ τῆς ἄκοης εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου εἶναι μεγάλη, ἐπεὶ τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα ἔχουν μικρὰν διάρκειαν, ὅταν δὲ εἶναι ἀλλεπάλληλα, διακρίνομεν τὴν διαδοχὴν αὐτῶν εὐκόλως.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ παρελθόντος μεγάλην βοήθειαν παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ μνήμη, εἰς δὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ μέλλοντος ἡ φαντασία. Διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς ἀναπλάσεως παλαιῶν ἐντυπώσεων ὑπὸ μορφήν παραστάσεων ἀναγόμεθα εἰς τὸ παρελθόν, διὰ δὲ τῆς φαντασίας, ἢ ὁποῖα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας προσχεδιάζει τὰ ἀναμενόμενα γεγονότα, ἀναγόμεθα εἰς τὸ μέλλον. Αἰσθήσεις ὅμως, μνήμη καὶ φαντασία προσφέρουν μόνον ὠρισμένα δεδομένα. Τὰ δεδομένα ταῦτα ἐπεξεργάζεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐμφύτου συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς, ἣτοι τὰ τακτοποιεῖ καὶ τὰ συσχετίζει: τὰ μὲν θεωρεῖ ἐξ ἴσου «παρόντα» πρὸς τὰ δὲ (τὸ ταυτόχρονον), ἄλλα πάλιν θεωρεῖ προγενέστερα τῶν παρόντων καὶ ἄλλα (τὰ ἀναμενόμενα) ἀναφέρει εἰς τὸ μέλλον. Οὕτω «ἐρμηνεύομεν» τὰ γεγονότα κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ χρόνου.

Ὅχι λοιπὸν αἴσθησιν, ἀλλ' ἀντίληψιν ἔχομεν τοῦ χρόνου. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου εἶναι προῖον πολυπλοκωτέρας ἐπεξεργασίας, διότι προϋποθέτει καὶ περισσοτέρας ψυχικὰς λειτουργίας καὶ ἰσχυρὰν συνθετικὴν ἱκανότητα (διανόησιν) ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο μερικοὶ ψυχολόγοι παραδέχονται, ὅτι τὰ ζῶα ἔχουν μὲν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, στεροῦνται ὅμως ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου (ἴσως ἔχουν ἀντίληψιν τῆς διάρκειας, ἀλλ' ὄχι καὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων).

V 5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ διασαφήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως.

Λέγοντες συνειδησιν ἐννοοῦμεν πρῶτον τὴν ἄμεσον καὶ ἑσωτερικὴν γνῶσιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὴν ὁποίαν ἔχει μόνον τὸ ὑποκείμενον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ψυχὴν συμβαίνουν αὐτὰ τὰ γεγονότα. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο λέγομεν π. χ. ὅτι ἔχομεν συνειδησιν τῆς δεῖνα ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παραστάσεως. Δεύτερον ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ ὄρου τούτου ἀλληγορικῶς τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν λέγομεν καὶ ἀντὶ τῆς συνειδήσεως: τὸ Ἐγώ. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο εἶπομεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διενεργοῦνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν ὅμως συνειδησιν κυρίως καλοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐν ἐκάστη στιγμῇ ψυχικῶν μας ἐκδηλώσεων, ὅταν θεωρῶμεν τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ των. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν, ὅταν λέγωμεν, ὅτι ὁ ἐν μέδρῃ, λιποθυμία ἢ ὑπνῷ διατελὼν στερεῖται συνειδήσεως. Διότι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἢ ἀναστέλλονται αἱ σπουδαιότεραι ψυχικαὶ λειτουργίαι ἢ αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις γίνονται ἀτάκτως καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς ἀλληλουχίας, οὕτω δὲ ὁ ψυχικὸς βίος παρουσιάζει χάσματα καὶ ἀρρυθμίαν. Τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, δι' ὧν χαρακτηρίζεται ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς συνειδήσεως, εἶναι τὰ ἐξῆς:

1) Ἐν τῇ συνειδήσει περιλαμβάνονται τὰ παντὸς εἴδους ψυχικὰ γεγονότα, ἤτοι καὶ τὰ γνωστικά (αἰσθήματα, παραστάσεις, ἔννοιαι κτλ.) καὶ τὰ συναισθητικά (συγκινήσεις) καὶ τὰ βουλητικά (ὄρμαί, ἐπιθυμίαι κτλ.), ὅχι δὲ μεμονωμένα, ἀλλ' ἐν ἀλληλουχίᾳ, ὅχι δηλ. ὡς στοιχεῖα ἐν παραθέσει, ἀλλ' ὡς συνδέσεις, ὁλότητες. 2) Ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια καὶ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων τούτων δίδουν εἰς τὴν συνειδησιν τὸν χαρακτήρα τῆς ἐνότητος: τὸ ἐνιαῖον τῆς συνειδήσεως ἐκφράζομεν ὀνομάζοντες αὐτὴν Ἐγώ. Τὸ ἄτομον αἰσθανόμενον, στοχαζόμενον, συγκινούμενον, ἐπιθυμοῦν ἔχει τὴν σαφῆ

συναίσθησιν, ὅτι εἰς ὅλας αὐτάς τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἶναι πάντοτε ἐν ὠρισμένον ψυχικῶς ἐνεργοῦν καὶ πάσχον ὑποκείμενον. 3) Τὰ ψυχικὰ γεγονότα εὐρίσκονται ἐν διαρκείῳ καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκάστοτε ἐν τῷ κέντρῳ τῆς συνειδήσεως εὐρισκόμενα ψυχικὰ γεγονότα, τῶν ὁποίων ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι **ἐλάχιστα**. Διότι τὰ ψυχικὰ γεγονότα διαρκῶς παραμερίζονται ὑπὸ νέων, ἅτινα καταλαμβάνουν τὴν θέσιν τῶν προηγούμενων, διὰ τὴν νὰ ὑποχωρήσουν πάλιν πρὸ ἄλλων κ.ο.κ. Ταυτοχρόνως λοιπὸν δὲν δύνανται νὰ κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα, διότι τὰ μὲν ἐκτοπίζουν τὰ δέ, οὕτω δὲ τὸ ἐν ἐκάστη στιγμῇ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, τοῦ ὁποίου ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι λίαν περιωρισμένον. Τὴν ιδιότητα ταύτην τῆς συνειδήσεως ὀνομάζομεν **στενότητα**. Ὁ ἐργαζόμενος π. χ. εἶς τινα Τράπεζαν ὑπάλληλος ἔχει καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀναλόγως τῆς ἐργασίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται, διάφορα ψυχικὰ γεγονότα εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων του (καθὼς καὶ τὰ συναφῆ ψυχικὰ γεγονότα, συγκινήσεις, βουλήματα κτλ.) δὲν παραμένει ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁ αὐτός· οἱ πελάται προσέρχονται ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ διὰ τῶν ὑποθέσεων των ἀναγκάζουν τὸν ὑπάλληλον νὰ ἀλλάσῃ διαρκῶς παραστάσεις, στοχασμούς, κινήσεις κτλ. Ἐκάστοτε λοιπὸν μόνον ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὅταν προκληθοῦν νέα, τὰ παλαιὰ ἐκτοπίζονται καὶ βαθμιαίως λησμονοῦνται· ἐν ἀρχῇ γίνονται ἀσαφῆ καὶ ἀμυδρά καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀμαυροῦνται τελείως, καλύπτονται ὑπὸ τῆς λήθης.

Τὴν συνειδησιν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν γραφικῶς μὲ κύκλον. Τὸν κύκλον τοῦτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέχονται ὅλα τὰ ἐν τῇ συνειδήσει ὑπάρχοντα ψυχικὰ γεγονότα, ὀνομάζομεν (ἀλληγορικῶς ἐκ τῆς ὁράσεως) ὀπτικὸν πεδίου τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὡς περιοχὴν στενωτάτην, εὐρίσκονται τὰ ἐν δεδομένη στιγμῇ κατέχοντα τὴν συνειδησιν ψυχικὰ γεγονότα. Ὀνομάζεται δὲ (κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ σημεῖον προσηλώσεως τοῦ βλέμματος) ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως. Σαφεστάτην

γνώσιν ἔχομεν μόνον τῶν γεγονότων ἐκείνων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὸ κέντρον. Ὅσον ἀπομακρυνόμεθα ὁμως ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὴν περιφέρειαν, τόσον τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰς θέσεις αὐτάς, εἶναι ἀσαφέστερα. Ὅσα κείνται εἰς τὴν περιφέρειαν, εἶναι ἀμυδρότερα καὶ μετὰ δυσκολίας ἀναπλάσσονται, ἤτοι μετὰ κόπου δύνανται νὰ μετακινηθοῦν πρὸς τὸ κέντρον. Συχνὰ δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνουον συνειδητὰ (ἔχουν καλυφθῆ τελείως ὑπὸ τῆς λήθης) καὶ μόνον εἰς ἀνωμάλους ψυχικὰς καταστάσεις (ἐν ὄνειρῳ ἢ ἐν ὑπνώσει κτλ.) διέρχονται τὸ λεγόμενον «κατώφλιον τῆς συνειδήσεως». Τὴν περιοχὴν τῶν γεγονότων τούτων ὀνομάζομεν ὑποσυνειδητον. Πέραν τοῦ ὑποσυνειδήτου ἐκτείνεται τὸ λεγόμενον ἄσυνειδητον. Εἶναι ἡ χώρα τῶν ἐμφύτων συναισθηματικῶν διαθέσεων καὶ τῶν ὁρμῶν, αἱ ὅποια ἐπηρεάζουον βαθυτάτα τὸν ψυχικὸν μας βίον, ἀλλὰ δὲν γίνονται συνειδηταί. Περὶ τῶν ψυχικῶν τούτων στοιχείων δὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου δὰ ἐξετάσωμεν τὰ συναισθηματα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως. Ἡ σύγχρονος Ψυχολογία ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἄσυνειδήτου ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἅμα καὶ σωματικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη.

6. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

 Ἡ προσοχή⁽¹⁾ δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα καὶ αὐτοτελής ψυχικὴ ἰδιότης, ἀλλὰ μορφή τῆς βουλήσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ψυχοφυσικῆς ἡμῶν ἐνεργείας διευθύνεται (εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε αὐθορμητῶς) πρὸς ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα: αἰσθήματα, παραστάσεις, σκέψεις κτλ. Τὰ γεγονότα ταῦτα διὰ τῆς προσοχῆς ἐξαίρονται, διατηροῦνται δηλ. εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, παραμερίζο-

1. Ἡ προσοχή ὡς ψυχικὴ ἐκδήλωσις ἀνήκει κυρίως εἰς τὰ βουλητικὰ φαινόμενα καὶ ἐπομένως δὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου δὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ γνώσις δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄνευ τῆς προσοχῆς, διὰ τοῦτο δὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅπου ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν γνωστικῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς.

μένων όλων τῶν ἄλλων καὶ οὕτω γίνονται μετὰ μεγαλυτέρας ἐντάσεως καὶ σαφηνείας συνειδητά. Ὡστε : «προσέχω», καθ' ἣν ὦραν εἰς κυνήγιον καιροφυλακτῶ ἀναμένων τὸ δῆραμα, σημαίνει ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως διευθύνω τὴν ψυχοφυσικὴν μου ἐνέργειαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῆς πρὸς τὰς ὀπτικές καὶ ἀκουστικές ἐντυπώσεις μου, τὰς σχετικές πρὸς τὴν θηρευτικὴν μου ἀσχολίαν, παραμερίζων ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ σημείου τῆς συνειδήσεώς μου ὅλας τὰς ἄλλας ἐντυπώσεις, παραστάσεις κτλ., αἱ ὁποῖαι ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν προκαλοῦνται ἐντὸς αὐτῆς παραλλήλως πρὸς ἐκείνας. Διὰ τῆς προσπαθείας ταύτης αἱ ἐντυπώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατευθύνω τὴν προσοχὴν μου, γίνονται σαφέστερον καὶ ἐντονώτερον συνειδηταί παρ' ὅσον θὰ ἐγίνοντο ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς ἰσχύος τῶν ἀντιστοίχων ἐρεθισμῶν· οὕτω π. χ. βλέπω καὶ τὴν παραμικρὰν σκιάν, ἀκούω καὶ ἀσθενεστάτους θορύβους κ.ο.κ.

Ἡ προσοχὴ εἶναι ἄλλοτε ἐκουσία (ἐνεργητικὴ), ὅταν ἡ προσπάθεια, ἐκ τῆς ὁποίας συνίσταται, γίνεται ἐκ προαιρέσεως· καὶ ἄλλοτε ἀκουσία (ἢ παθητικὴ), ὅταν εἶναι αὐθόρμητος. Τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα δεῖκνύει περίπτωσιν προσοχῆς ἐκουσίας. Ἄκουσία εἶναι π. χ. ἡ προσοχὴ μας, καθ' ὃν χρόνον ἀκούομεν ὁμιλοῦντα φίλον μας καὶ προσέχομεν εἰς τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον χειρονομεῖ. Ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἢ προσοχῆ λέγεται κατ' αἴσθησιν μὲν, ἐὰν κατευθύνεται εἰς ἐντυπώσεις (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων), πνευματικὴ δέ, ὅταν ἀντικειμένον τῆς εἶναι παραστάσεις (ἐξ ἀναμνήσεως ἢ φαντασίας) καὶ διανοήματα, π.χ. ὅταν προσέχωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων κατὰ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ θεωρήματος ἢ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔκδρασιν καὶ ἐρμηνείαν ἐνός ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Τέσσαρες εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς

1. Δὲν ἀντιφάσκομεν, ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἡ προσοχὴ μολονότι φαινόμενον βουλευτικόν εἶναι ἐνίοτε ἀκουσία, διότι, ὡς δὴ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκετὸν κεφάλαιον, καὶ αἱ ὁρμαί, ἂν καὶ τάσεις ἀκούσiai, εἶναι βουλευτικαὶ ἐκδηλώσεις.

προσοχής: ἡ ἕκτασις, ἡ ἔντασις, ἡ διάρκεια καὶ ἡ κίνησις. Ἡ ἕκτασις τῆς προσοχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐν δεδομένη στιγμή. Εὐρυτέραν χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἥτις ἐκτείνεται εἰς πολλά, στενωτέραν δὲ τὴν συγκεντρουμένην ἐπὶ ὀλίγων. Πειραματικῶς ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ ἐνήλικος ἄνθρωπος δύναται ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ ἀναγνωρίσῃ περὶ τὰ 6 ἀσύνδετα ἀντικείμενα (γράμματα ἀλφαβήτου, σχήματα ἀπλᾶ, ἀριθμούς), ἐνῶ παιδίον ἐξ ἕως ἐπτὰ ἐτῶν 2—3, καὶ δώδεκα ἐτῶν 3—4. Ὅταν ὅμως τὰ προβαλλόμενα στοιχεῖα εἶναι συνηθρωμένα εἰς ἐνότητος νοήματος, ἡ προσοχὴ δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐπὶ ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρου πλήθους αὐτῶν. Οὕτω π. χ., ὅταν ἀκούωμεν ὀρχήστραν ἐκ πολλῶν ὀργάνων, προσέχομεν ἐπὶ μεγάλου πλήθους ἀκουστικῶν στοιχείων, διὰ ἐὰν εἴμεθα ἀρκούντως ἐξησκημένοι. Τὰ ὄρια τῆς ἐκτάσεως τῆς προσοχῆς διαγράφονται ὑπὸ τῆς ἰδιότητος τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν στενότητα αὐτῆς. Ἐξαρτᾶται δὲ ἡ ἕκτασις ὄχι μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πείρας (τῆς ἀσκήσεως).

Ἐντασις τῆς προσοχῆς ὀνομάζομεν τὴν δύναμιν, με τὴν ὁποίαν συγκεντροῦται ἐπὶ ὠρισμένων στοιχείων. Ἐντονωτέραν χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἥτις κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς με μεγαλυτέραν δύναμιν ἄτονωτέραν τὴν ἀντίθετον. Διὰ πειραμάτων ἐξηκριβώθη, ὅτι ὅσον ἰσχυρότερον συγκεντροῦται ἡ προσοχὴ, τόσο περισσότερο περιορίζεται ἡ ἕκτασις αὐτῆς καὶ ἀντιστρόφως.

Ἡ περὶ τὴν συγκέντρωσιν ἀδυναμία μερικῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ ὄρια καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν παθολογικῆς περιπτώσεως (τῆς λεγομένης ὑποπροσεξίας). Ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου ἐπηρέάζεται βαθῶς ἡ ὁμαλότης καὶ ἡ εὐρυθμία τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν διακρίνομεν τὴν προσοχὴν εἰς σταθεράν καὶ ἀσταθῆ. Σταθεράν ὀνομάζομεν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρότερον χρόνον δύναται νὰ συγκεντρωθῇ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της, ἀσταθῆ δὲ τὴν ἀντίθετον.

Τέλος κατὰ τὴν κίνησιν, ἡ ὁποία τὴν χαρακτηρίζει, ἡ προσοχὴ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐστροφος καὶ εὐκίνη-

τος, αναλόγως τῆς ταχύτητος, μέ τήν ὁποίαν φέρεται ἀπό τοῦ ἑνός ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐξαιρετικῶς ἰδιοφυῆ ἄτομα ἔχουν μεγάλην εὐστροφίαν προσοχῆς· λέγεται περὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ὅτι ἠδύνατο νά ὑπαγορεύῃ ταυτοχρόνως εἰς πολλοὺς γραμματεῖς διαφόρου περιεχομένου ἐπιστολάς.

Αἱ ἰδιότητες τῆς προσοχῆς καθορίζονται ἀφ' ἑνός μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σταθερότητος τῆς βουλήσεως, ἐφ' ὅσον, ὡς ἐλέγομεν, ἡ προσοχή εἶναι βουλευτικὴ ἐκδήλωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐκάστοτε καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσιολογικοῦ μας μηχανισμοῦ, τοῦ νευρικοῦ δηλ. συστήματος. Ἀσθενεῖς καὶ ἀσταθεῖς τὴν βούλησιν ἄνθρωποι ἔχουν συνήθως προσοχὴν στενήν, ἄτονον, ἀσταθῆ καὶ δυσκίνητον. Ἄλλ' ἡ προσοχή ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς μας καταστάσεως: δυσμενῶς ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς ἡ κόπωσις, τὰ οἶνοπνευματώδη ποτά καὶ αἱ παντοῖαι νευρικαὶ ἀσθένειαι. Δι' αὐτῶν μειοῦται τρόπον τινὰ ἡ ψυχοφυσιολογικὴ μας ἐνέργεια καὶ διὰ τοῦτο, ὅσονδῆποτε καὶ ἐὰν ἐπιμένῃ ἡ βούλησις, δέν δύναται ἡ προσοχή μας νά συγκεντρωθῇ σταθερῶς ἐπὶ ὠρισμένων ἀντικειμένων ἢ νά κινηθῇ ταχέως ἀπό τοῦ ἑνός εἰς τὸ ἄλλο.

Ὅροι τῆς προσοχῆς. Ὁ κυριώτερος ὅρος τῆς ἐκουσίας προσοχῆς εἶναι ἡ ἀπόφασις νά προσηλωθῶμεν ἐπὶ ὠρισμένου ἀντικειμένου. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην λαμβάνομεν, ὅταν τὸ ἀντικείμενον προκαλῆ ὅπωςδῆποτε τὸ ἐνδιαφέρον μας, διότι ἀποκρίνεται εἰς ὠρισμένας ἀνάγκας μας. Ἡ ἀνάγκη ἐδῶ πρέπει νά νοηθῇ γενικῶς (καὶ ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς περιεργείας π.χ. εἶναι ἀνάγκη). Ἐπὶ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα δέν μᾶς ἐνδιαφέρουν, διότι ἐξ αὐτῶν δέν ἀναμένομεν τὴν ἱκανοποίησιν μιᾶς ἀνάγκης, δυσκολώτατα προσηλοῦται ἡ προσοχή μας· ὅταν δὲ διὰ μίαν στιγμὴν στραφῇ ἐπ' αὐτῶν, ταχέως ἀποσύρεται διὰ νά κατευθυνθῇ πρὸς ἄλλα.

Τῆς ἀκουσίας προσοχῆς κυριώτερος ὅρος εἶναι τὸ ἀξιόλογον τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀποκτοῦν ἀξίαν ἢ ὄχι ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδιαιτέρων μας ἀσχολιῶν καὶ ἀναλόγως τῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ὑλικῆς καὶ πνευμα-

τικῆς μας ζωῆς, τῆς ἀτομικῆς ἄμα καί κοινωνικῆς, ὁ ὅρος οὗτος εἶναι κατ' ἐξοχήν ὑποκειμενικός. Δέν προκαλοῦν πάντοτε ἢ κατὰ τόν αὐτόν βαθμόν τήν προσοχήν ὄλων τῶν ἀνθρώπων τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα. Πρὸ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος π. χ. ἄλλος μένει ἐπὶ ὥραν προσεκτικός, ἄλλος δὲ ἀντιπαρέρχεται, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.

Συνήθως τήν ἀκουσίαν προσοχήν προκαλοῦν οἱ ἐξῆς παράγοντες: 1) **Ἡ ἰσχύς τῶν ἐντυπώσεων**· ἐνῶ ἀναγινώσκομεν, ἰσχυρὸς κρότος εἶναι ἱκανὸς νὰ διευδύνη τήν προσοχήν μας εἰς τὰς αἰτίας του. 2) **Τὸ αἰφνίδιον μιᾶς αἰσθητῆς μεταβολῆς**· ἡ ἀπροσδόκητος ὄψις ἐνός τελείως ἀνακαινισθέντος οἰκοδομήματος προκαλεῖ καθ' ὁδὸν αὐτομάτως τήν προσοχήν μας: ὁ μυλωδρὸς ἐξυπνᾷ, ὅταν παύσῃ ἡ κίνησις τοῦ μύλου. 3) **Ἡ μεγάλη ἀντίθεσις**· ὅταν παρατηρήσωμεν νάνον βαδίζοντα παραπλεύρως ὑψηλοσώμου ἀνδρός, προσέχομεν αὐδορμήτως καί τοὺς δύο. Οἱ παράγοντες ὅμως οὗτοι προκαλοῦν τήν προσοχήν ἐν συνδυασμῶ μετ' ἄλλων, τὸν ὅποιον ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω: μετ' ἄξιόλογον δηλ. τῶν ἀντικειμένων τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τήν ἀντίληψίν μας. Ἰσχυρὸς κατ' αἴσθησιν ἐρεθισμὸς πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος δέν ἐπισπᾷ πλέον τήν προσοχήν μας. Ἀντιθέτως ἀσθενέστερος ἐρεθισμὸς (π.χ. μόλις ἀκουόμενος ψίδυρος) μᾶς ἀναγκάζει νὰ προσέξωμεν, ὅταν ἐκ φόβου ἢ ἄλλης αἰτίας ἀποδιδῶμεν καί εἰς τὰ παραμικρὰ γεγονότα σημασίαν. Διὰ τὸν αὐτόν λόγον προσέχομεν εἰς τὰς ἀποτόμους μεταβολάς, καθὼς καί εἰς τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις· αἱ ἐντυπώσεις εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις εἶναι ἀξιόλογοι καί διὰ τοῦτο προσηλοῦται ἐπ' αὐτῶν ἡ προσοχή μας. Ὅταν ὅμως παύσουν νὰ ἔχουν δι' ἡμᾶς σημασίαν, ἀντιπαρέρχόμεθα χωρὶς κἄν ν' ἀντιληφθῶμεν τὰ γεγονότα ταῦτα.

Οἱ ὅροι, τοὺς ὁποίους ἕως τῶρα ὠνομάσαμεν, εἶναι ψυχολογικοί. **Φυσιολογικῶς** ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς προσοχῆς εὐνοϊκῶς μὲν ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καί ἡ ἀκμὴ τῶν δυνάμεων του, δυσμενῶς δὲ ἡ ἀσθένεια, ὁ κάματος καί ἡ ἐξάντλησις.

Σημασία τῆς προσοχῆς. Ἡ σημασία τῆς προσοχῆς διὰ τὸν ὅλον ψυχικόν μας βίον γίνεται φανερά ἐκ τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει. Εἶναι δὲ αὐταὶ αἱ ἐξῆς: 1) Αἰσθήματα ἀσθενῆ

ένισχύονται διὰ τῆς προσοχῆς· ἀσθενέστατος κρότος ὠρολογίου γίνεται σαφῶς ἀντιληπτός, ὅταν προσέξωμεν ἐπ' αὐτοῦ.

2) Ἡ προσοχή ἐπιταχύνει τὴν πορείαν τῶν αἰσθημάτων, ἀνοίγει τρόπον τινὰ δρόμον εἰς τὰ ἐρεθίσματα καὶ οὕτω ἢ ἐντύπωσις φθάνει τὸ ταχύτερον εἰς τὴν συνείδησιν· ἐὰν ταυτοχρόνως ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μας δύο ἐρεθισμοί, π.χ. εἰς ὀπτικός καὶ εἰς ἀκουστικός, πρώτη δὲ ἐμφανισθῆ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἐντύπωσις ἢ ἀντίστοιχος ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν προσηλώσει τὴν προσοχὴν μας.

3) Διὰ τῆς προσοχῆς γίνονται στερεώτεροι οἱ συνειρμοὶ καὶ διευκολύνεται ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν.

4) Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς προσοχῆς εἶναι, ὅτι δι' αὐτῆς ὠρισμένα ψυχικὰ στοιχεῖα γίνονται μετὰ μεγάλης σαφηνείας συνειδητὰ, ἐπὶ ζημίᾳ βεβαίως ὅλων τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια παραμερίζονται ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἐντυπώσεις τινές ἢ παραστάσεις προτιμῶνται, ἐνῶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἀντικειμενικῶς θεωρούμεναι δὲ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἐξ ἴσου σαφεῖς καὶ ἰσχυραί, μένουσιν ἀπαράτηρητοι. Τὸ διὰ τῆς προσοχῆς συλλαμβανόμενον, ἐπειδὴ κατέχει τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἐμφανίζεται ὡς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα, μετὰ τῶν ὁποίων ἀντικειμενικῶς συνυπάρχει, ἀλλὰ τὰ ὅποια, ἐπειδὴ δὲν γίνονται ἀντικείμενον προσοχῆς, μένουσιν ἀπαράτηρητα. Τοιοῦτοτρόπως διευκολύνεται διὰ τῆς προσοχῆς μία ψυχικὴ λειτουργία σπουδαιότατη διὰ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν, ἡ λεγομένη **ἀφαίρεσις**. Διὰ τὴν σημασίαν καὶ τὰ προϊόντα τῆς λειτουργίας ταύτης δὲ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν, πόσον ἢ προσοχή διευκολύνει τὴν **κατανόησιν**. Κατανοοῦμεν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον ἐν ἀντικείμενον, ὅταν διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μαζί του. Διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς μας διανοίγομεν τρόπον τινὰ δρόμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὰς συναφεῖς παραστάσεις, διὰ νὰ ἀναπλασθοῦν καὶ νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτό. Διὰ τοῦτο καταλέγεται ἢ προσοχή μετὰξὺ τῶν σπουδαιότερων ψυχικῶν ἐκδηλώσεων.

Καί ἐκ τῶν ὄρων τῆς προσοχῆς συμπεραίνομεν τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, ἢ ὅποια διέπει τὰς ψυχικὰς μας λειτουργίας. Ἡ δύναμις τοῦ ὄργανισμοῦ εἶναι περιορισμένη· δὲν δύναται νὰ ἀντιδράσῃ εἰδικῶς ἀπέναντι ὄλων τῶν ἐρεθισμῶν καὶ τοιούτοτρόπως νὰ κυριαρχήσῃ αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ κάμῃ **ἐπιλογὴν**· καὶ ὄντως ἐκλέγει μεταξὺ αὐτῶν πάντοτε ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐνέχουν τὴν μεγαλύτεραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ζωὴν του. Διὰ τοῦτο ἢ διὰ τῆς προσοχῆς τελουμένη ἐπιλογή καθορίζεται ὑπὸ τοῦ **διαφέροντός** μας καὶ τῆς **σημασίας**, τὴν ὅποιαν ἔχουν τὰ ἀντικείμενα ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφόρους ἀνάγκας μας.

7. - Η ΔΙΑΝΟΗΣΙΣ

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίληψιν καθόλου καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, εἶμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐκτὸς τῶν αἰσθήσεων, τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας ἢ ψυχὴ κέκτηται φύσει καὶ μίαν ἄλλην ἱκανότητα, τὴν ὅποιαν ὠνομάσαμεν **συνδυετικὴν ἐνέργειαν**. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι (μνήμη, φαντασία) τὴν συνδυετικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὀνομάζομεν **διανόησιν**. Τώρα δὲ τὴν ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν σημασίαν της.

Ἡ γνῶσις τῶν σχέσεων. Ὅταν παρατηρῶμεν δύο γραμμάς, δύο σχήματα ἢ ἄλλου εἶδους πράγματα, ἀνακαλύπτομεν, ὅτι εἶναι ἴσα ἢ ἄνισα, ὅμοια ἢ διάφορα. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην λέγομεν, ὅτι διαπιστώνομεν μίαν **σχέσιν**. Ἡ πρότασις: τὸ Α εἶναι μεγαλύτερον τοῦ Β, ἐκφράζει μίαν σχέσιν. Διὰ τῶν λέξεων: εἶναι ἴσον ἢ μεγαλύτερον, εὐρίσκεται ἄνω ἢ δεξιὰ κτλ., ἐκφράζομεν ὠρισμένον περιεχόμενον. Ἐννοοῦμεν δι' αὐτῶν ὄχι ἀπλῶς τὸ ἄδρῳσμα δύο ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνομεθα, ἀλλὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην σχέσιν. Πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν δύο πραγμάτων, χωρὶς ταυτοχρόνως καὶ ἀναγκαίως νὰ συλλαμβάνωμεν καὶ τὴν σχέσιν, ἢ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν. Παρατηροῦμεν π. χ. ἐνίοτε μετὰ προσοχῆς δύο ἢ περισσότερα σχήματα, τὰ ὅποια εἶναι

ἴσα μεταξύ των, χωρίς νά ἀντιληφθῶμεν αὐτήν τήν ἰσότητα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως περιέχει κάτι περισσότερο τῆς ἀντιλήψεως τῶν δύο ὄρων τῆς καί ἐπομένως δέν δύναται νά ταυτισθῇ μέ αὐτήν. Οὔτε τὰ αἰσθήματα καθ' ἑαυτά, οὔτε αἱ παραστάσεις, ὅπωςδῆποτε καί ἂν συνδέσωμεν αὐτάς μετ' ἀλλήλων συνειρμικῶς, εἶναι ἱκαναί νά μᾶς παράσχουν τήν γνῶσιν μιᾶς σχέσεως. Ὡστε ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως εἶναι ψυχικόν γεγονός στοιχειῶδες καί αὐτοτελές, τὸ ὁποῖον δέν δύναται νά ἐρμηνευθῇ οὔτε διὰ τοῦ αἰσθάνεσθαι οὔτε διὰ τοῦ παριστάναι. Τά ψυχικά γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατατάσσομεν εἰς ἰδιαίτεράν τάξιν καί τὸ σύνολον αὐτῶν ὀνομάζομεν : **διανόησιν.**

Διανόησις καί προσοχή. Τήν γνῶσιν τῶν σχέσεων προετοιμάζει καί διευκολύνει ἡ προσοχή. Καί ἀντιστρόφως ἡ ἀνακάλυψις σχέσεων κατευθύνει καί ἀταξιοποιεῖ τήν προσοχήν. Ἀμφοτέρων ἔργον εἶναι κυρίως ἡ **ἀφαίρεσις.**

Πρόσηλουντες τήν προσοχήν μας ἐπὶ τινων μόνον στοιχείων μιᾶς συνδέτου ἐντυπώσεως, ἐξαιρομεν αὐτά τὰ στοιχεία, τὰ κάμνομεν ἐντονώτερον καί σαφέστερον συνειδητὰ (**θετική ἀφαίρεσις**), παραλλήλως δέ παραμερίζομεν τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως καί πρὸς στιγμήν τὰ «ἀγνοοῦμεν» (**ἀρνητική ἀφαίρεσις**). Ἀπομονοῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ στοιχεία διαφόρων ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων, συλλαμβάνομεν διὰ τῆς διανοήσεως ταχύτερον καί ἐναργέστερον τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξύ των. Συμβαίνει ὅμως καί τὸ ἀντίστροφον : συλλαμβάνοντες διὰ τῆς διανοήσεως μίαν σχέσηιν, διευθύνομεν τήν προσοχήν μας πρὸς τὰ στοιχεία τῶν ἐντυπώσεων καί τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τοὺς ὄρους τῆς σχέσεως ταύτης καί οὕτω τὰ ἀπομονοῦμεν μέσα εἰς τήν συνειδησίμ μας, ἀπομακρύνοντες τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι προβάλλομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐνὸς ἀνθρώπου πίνακα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πλῆθος τετραγωνιδίων διαφόρων χρωμάτων· τὰ τετραγωνίδια ταῦτα εἶναι ἀτάκτως τοποθετημένα καί μόνον τὰ πράσινα ἔχουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαταχθῆ, ὥστε τὸ σύνολον αὐτῶν νά ἀποτελῇ κανονικὸν κύκλον. Ἐν ἀρχῇ ὁ βλέπων ἔχει τήν ἐντύπωσιν μωσαϊκοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἀταξία καί σύγχυσις χρωμάτων. Μετὰ μικρὸν ὅμως συλλαμβάνει τὰς **σχέσεις** τῶν πράσινων τετραγωνιδίων. Τότε ἀπομονώνει αὐτά διὰ τῆς προσοχῆς καί ἐξακολουθεῖ τοῦ λοιποῦ νά βλέπῃ μόνον αὐτά, ἥτοι τὸν κανονικὸν πράσινον κύκλον, ὡς νά μὴ ὑπάρχουν καί τὰ ἄλλα ἐγχρώμα τετραγωνίδια ἐπὶ τοῦ πίνακος. Εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀφαίρεσις ἐγένετο τότε μόνον, ὅταν ἡ διανόησις διὰ τῆς συλλήψεως μιᾶς σχέσεως διήύδυνε τήν προσοχήν νά ἀπομονώσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως καί νά ἐξάρῃ

τούς ὄρους αὐτῆς (δηλ. τὰ πράσινα τετραγωνίδια), ἀμαυροῦσα ἢ ἐξαφανίζουσα, τρόπον τινά, τὰ ἄλλα τετραγωνίδια, τὰ ὅποια εἰς οὐδεμίαν σχέσιν εὐρίσκονται πρὸς τὰ πρῶτα.

Ὡστε προσοχὴ καὶ διανόησις βοηθοῦνται ἀμοιβαίως: ἡ πρώτη προετοιμάζει τὴν δευτέραν καὶ ἡ δευτέρα διευθύνει τὴν πρώτην. Διὰ τῆς συνεργασίας δὲ τῶν δύο ἡ ἀφαίρεσις (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ) δὲν τελείται πλέον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων τῆς πραγματικότητος. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν, πῶς διὰ τῆς διανοήσεως τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παραστάσεων ἀποκτᾶ **τάξιν** καὶ **περιορισμόν** καὶ οὕτω σχηματίζεται ὁ «κόσμος» τῆς συνειδήσεως. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐδίχθη καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀντιλήψεως.

Ἡ ἀντίληψις τῆς μορφῆς. Ἡ διανόησις εἶναι ψυχικὴ λειτουργία στενῶς συνεργαζομένη πάντοτε μὲ τὰς ἄλλας. Εἶναι τόσοσιν συνυφασμένα μετ' ἀλλήλων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ὥστε μόνον διὰ λόγους μεθοδικούς ἀπομονοῦμεν π. χ. τὴν αἴσθησιν καὶ μελετῶμεν αὐτὴν χωριστά, ὡς νὰ εἶναι δῆθεν δυνατόν νὰ λειτουργῇ ἡ αἴσθησις αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ συνειδήσει ἔστω καὶ διὰ μίαν στιγμὴν μόνον αἴσθημα ἀπλοῦν, διότι πάντοτε γεννᾶται πλῆθος αἰσθημάτων· καθὼς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν, χωρὶς ἀμέσως νὰ ἀναπλάσωμεν μίαν σχετικὴν παράστασιν, οὕτως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς ταυτοχρόνως νὰ λειτουργῇ καὶ ἡ διανόησις ὡς σύλληψις σχέσεων.

Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἀποδεικνύεται μὲ τρόπον ἀναμφισβήτητον κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς μορφῆς. Ὅταν π. χ. παρατηρῶμεν τέσσαρα σημεῖα κατὰ τὴν ἐξῆς διάταξιν . . . δυνάμεθα νὰ τὰ ἴδωμεν ἄλλοτε ὡς σταυρὸν καὶ ἄλλοτε ὡς τετράγωνον. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι τὰ αὐτά: τέσσαρες στιγμαί. Ἐν τούτοις ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων δύο διαφόρους μορφάς. Ἄλλοτε πάλιν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αὐτὴν μορφήν διὰ διαφόρων αἰσθημάτων. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ μουσικὴ κλίμαξ ἀποτελεῖ μίαν μορφήν. Ἐχομεν ἀντίληψιν τῆς αὐτῆς μορφῆς, ὅταν ἀκούωμεν τὴν μουσικὴν κλίμακα ἄλλοτε εἰς ὑψηλότερον τόνον καὶ ἄλλοτε εἰς χαμηλότερον, μολονότι τὰ ἀκουστικά μας

αίσθήματα χωριστά λαμβανόμενα δέν εἶναι τὰ αὐτὰ καί εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Τό αὐτό συμβαίνει καί μέ μίαν οἰανδήποτε μελωδίαν. Δυνάμεθα νά μεταφέρωμεν τήν μελωδίαν εἰς ἄλλον τόνον, ἀκόμη καί νά μεταβάλωμεν (μέχρις ἐνός ὀριου βεβαίως) τήν χρονικήν ἀξίαν τῶν διαφόρων ἤχων, ὅποτε πλέον ἔχομεν ἀκουστικά αἰσθήματα τελείως διάφορα τῶν ἀρχικῶν, ἀντιλαμβανόμεθα ἐν τούτοις τήν αὐτήν μουσικήν μορφήν, ἀκούομεν δηλ. τήν αὐτήν μελωδίαν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι μετὰ τῶν αἰσθήσεων λειτουργεῖ ταυτοχρόνως καί αὐθορμήτως (ἄνευ δηλ. ἰδικῆς μας προσπάθειας) ἡ διανόησις, ἡ ὁποία συλλαμβάνουσα σχέσεις διαρδρώνει ἐσωτερικῶς τήν ἐντύπωσιν εἰς ἐνότητα μορφῆς. Ὅταν διὰ τῆς διανοήσεως συλλαμβάνεται διάφορος σχέσις, τὰ αὐτὰ αἰσθήματα συγκροτοῦνται εἰς ἐνότητα ἄλλης μορφῆς. Ἐάν πάλιν μεταβληθοῦν τὰ αἰσθήματα, ἀλλ' ἐξακολουθῶμεν νά συλλαμβάνωμεν τήν αὐτήν σχέσιν, ἡ νέα ἐντύπωσις συγκροτεῖται εἰς ἐνότητα τῆς αὐτῆς μορφῆς. Τά γεγονότα ταῦτα ἀποδεικνύουν πόσον κατὰ τήν ἀντίληψιν ἡ ψυχὴ διὰ τῆς διανοήσεως ἐπεξεργάζεται αὐτομάτως τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Τό αὐτό ἐτονίσαμεν καί ἀνωτέρω, ὅταν ἐξητάσαμεν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως καθόλου καί εἰδικῶς τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου.

Ἀνάλυσις καί σύνθεσις. Ἄς προχωρήσωμεν τώρα εἰς τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι μεγίστη ἡ σπουδαιότης τῆς διανοήσεως, ὡς λειτουργίας, διὰ τῆς ὁποίας συλλαμβάνεται ὄχι μία ἀλλὰ πλῆθος ὁλόκληρον σχέσεων.

Ἐποθέσωμεν, ὅτι ἐπιδεικνύει τις εἰς ἡμᾶς τήν λειτουργίαν ἐνός μηχανήματος, λέγων ὅτι ὀνομάζεται φωνογράφος. Ἐκ τῆς ἐπισταμένης παρατηρήσεως ἀποκομίζομεν τήν γνῶσιν, ἡ ὁποία δύναται εἰς ἐρώτησιν ἐνός τρίτου νά διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: Ὁ φωνογράφος εἶναι μηχανήμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ μιᾶς πλακὸς ἀποτυπωθεῖσα φωνὴ ἐνός ἀνθρώπου ἀναπαράγεται τόσον καλῶς, ὥστε ἔχει τις τήν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀκούει τὸν ἴδιον ἄνθρωπον ὀμιλοῦντα ἢ ᾄδοντα. Πῶς ἀπεκτήσαμεν τήν γνῶσιν ταύτην; Ἐν πρώτοις συνηρημολογήσαμεν τὰ διάφορα ὀπτικά, ἀπτικά καί ἀκουστικά αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐσχηματί-

σθησαν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας κατὰ τὴν παρατήρησιν, εἰς ἐνιαίᾳς εἰκόνας δύο «ἀντικειμένων»: ἐνὸς ἐν χώρῳ (τὸ πρᾶγμα φωνογράφος) καὶ ἐνὸς ἐν χρόνῳ (ἡ πορεία τῆς λειτουργίας του). Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀπεκτήσαμεν μόνον ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὄχι καὶ γνῶσιν. (Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἔχει καὶ εἰς ἡλίθιος, ὁ ὁποῖος περιεργάζεται τὸν φωνογράφον· γνωρίζει ὅμως τί εἶναι καὶ πῶς λειτουργεῖ τὸ μηχανήμα τοῦτο;) Διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν γνῶσιν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὰς μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστα στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων μας ὑφισταμένας σχέσεις ἐξαρτήσεως καὶ οὕτω νὰ σχηματίσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου πλήρη νοήματος. Καὶ τοῦτο πράγματι κατορθοῦται, ὅταν ἀναλύσωμεν τὰς ἐντυπώσεις μας εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα των, συλλάβωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσας σχέσεις καὶ ἀνασυνδέσωμεν ἔπειτα εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα μόνον τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὰς ἐξακριβωθεῖσας σχέσεις ὡς ὄροι αὐτῶν, παραλείποντες πάντα τὰ λοιπὰ ὡς μὴ ἔχοντα οὐσιώδη σχέσιν πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ μηχανήματος. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὴ περιληφθοῦν εἰς τὴν εἰκόνα, δὴ εἶναι κατὰ ζεύγη ἀμοιβαίως ἐξαρτήσεως τὰ ἐξῆς: ἡ κίνησις τῆς βελόνης καὶ αἱ παλμικαὶ δονήσεις τῆς ἠχητικῆς μεμβράνης, τὰ ἴχνη ἐπὶ τῆς πλακὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν περιφερομένη βελόνη, ἡ περιστροφή τῆς πλακὸς καὶ τὸ ὑποκάτω ἐλατήριον, ἡ συστροφή τοῦ ἐλατηρίου καὶ ἡ κίνησις τῆς χειρός, ἡ ὁποία θέτει εἰς λειτουργίαν τὸ μηχανήμα. Πάντα τὰ λοιπὰ δὴ παραλειφθοῦν.

Βεβαίως ἡ γνῶσις αὕτη προϋποθέτει μνήμην καὶ φαντασίαν. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν συγγενεῖς παραστάσεις (παραστάσεις ἄλλων μηχανημάτων) καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζωμεν διὰ τοῦ ὕλικου τῶν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεων ἄλλας παραστάσεις ἐκ φαντασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εὐκόλως τὸ νέον καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὸ ὀρθῶς. (Τοῦτο ἀκριβῶς ὀνομάζομεν: ἀφομοίωσιν). Προϋποδέτεται ἐπίσης προσοχήν, συγκέντρωσιν πότε ἐπὶ τούτων καὶ πότε ἐπὶ ἐκείνων τῶν στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν, ὥστε διαδοχικῶς νὰ γίνουν ὅλα σαφῶς καὶ ἐντόνως συνειδητὰ. Κυρίως ὅμως ἡ γνῶ-

οις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς **διανοήσεως**. Ἡ διανόησις ἀναλύει τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων καὶ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν στοιχείων των **ἀνασυγκροτεῖ** αὐτάς. Διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω **ἐνέργειαν συνδυετικήν**. Ἡ σύνδυεσις βεβαίως προϋποθέτει προηγουμένως τὴν **ἀνάλυσιν**, τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων, συντελεῖται δὲ διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως ἢ τῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ αὐτῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔργον τῆς διανοήσεως εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν του: ἢ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν **ἐπὶ μέρους στοιχείων ἀνασύνδυεσις μιᾶς ἀναλυθείσης ὁλότητος**. Καὶ ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ προχωροῦμεν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν γνῶσιν, λέγομεν ὅτι γνῶσιν ἀποκτῶμεν ὄχι διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι, ἥτις φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κρίσις. Ἡ σύλληψις μιᾶς σχέσεως γίνεται ἐνίοτε τόσον αὐτομάτως, ὥστε ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐπεβλήθη εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν, ὅτι ἐδέχθημεν αὐτὴν παθητικῶς. Οὕτω π. χ. γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ διαφορά ἐνὸς τεμαχίου χάρτου χρώματος ἐρυθροῦ ἀπὸ ἐνὸς ἄλλου παρακειμένου πρασίνου. Ἄλλοτε ὁμως ἡ ἀνακάλυψις μιᾶς σχέσεως, λ.χ. τῆς ὁμοιότητος, ἀπαιτεῖ σαφῶς μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν, τὴν **σύγκρισιν**. Ὄταν θέσῃ τις ἐνώπιόν μας πληθὸς ὑφασμάτων διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνεύρωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς δεδομένον ὑφασμα ὠρισμένης ἀποχρώσεως τοῦ ἐρυθροῦ, τότε παραβάλλομεν μετὰ προσοχῆς ἐν ἑκάστον μὲ τὴν σειρὰν πρὸς τὸ δεδομένον ὑφασμα καὶ μετὰ μικρόν, ὅταν διὰ τῆς συγκρίσεως ἀνεύρωμεν τὸ ὅμοιον, δεικνύοντες τὸ εὐρεθὲν ἀποφαινόμεθα: τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἔχομεν ὄχι παθητικὴν αὐτόματον σύλληψιν σχέσεως, καθὼς εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ἀλλὰ **ἐνεργητικὴν συσχέτισιν**, πραγματικὴν ἀνακάλυψιν σχέσεως.

Ὄταν μετὰ τὴν σύγκρισιν ἀποφαινόμεθα, ὅτι «τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο», δὲν διατυποῦμεν ἀπλῶς μόνον τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων σχέσιν, ἀλλὰ ταυ-

τοχρόνως εκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι **παραδεχόμεθα** τὴν ὁμοιότητά των. Τὸ ἀντίθετον ἐξυπακούεται, ὅταν ἐπιδεικνύοντες ἄλλο ὕψασμα ἀποφαινόμεθα, ὅτι «τοῦτο δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνο». Τώρα ἐκφράζομεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι **ἀποκρούομεν** τὴν ὁμοιότητά των. Ὡστὲ αἱ προτάσεις: «τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β», «τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» ἐκφράζουν κάτι περισσότερο μίᾳ ἀπλῆς συσχετίσεως. Ἐκφράζουν ταυτοχρόνως ἢ τὴν **παραδοχὴν**, ὅτι δύο διακρινόμενα ἀλλήλων στοιχεῖα ἀνήκουν ὀριστικῶς εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀφοῦ εἶναι ὅροι μιᾶς σχέσεως (τῆς ὁμοιότητος), ἢ τὴν **ἀπόκρουσιν** τοῦ τοιοῦτου συνδυασμοῦ των. Ὅτι ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις αὕτη εἶναι κάτι περισσότερο τῆς ἀπλῆς διατυπώσεως μιᾶς σχέσεως, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται νὰ μὴ ἐξυπονοῆται οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη, ὁπότε ἡ πρότασις ἔχει τελείως διάφορον νόημα. Π. χ. λέγω: «Ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» ἢ ἐρωτῶ: «Μήπως τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β;». Εἰς τὰς προτάσεις ταύτας διατυποῦται μὲν μία σχέση ἢ ἡ ἄρνησις αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἐξυπακούεται ἡ **προσωπικὴ δέσις** τοῦ λέγοντος ἀπέναντι τοῦ ζητήματος καὶ διὰ τοῦτο μένει καὶ ὁ ἀκούων μετέωρος· δὲν γνωρίζει, ἐὰν ὁ λέγων παραδέχεται ἢ ἀποκροῦν τὴν διατυπωμένην διὰ τῆς προτάσεως σχέσιν. Τὴν πρώτην τῶν προτάσεων τούτων ὀνομάζομεν **ἀπλῆν ἐκδοχὴν**, τὴν δευτέραν **ἐρώτησιν**. Τὰς ἀποφάνσεις δέ: «Τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καὶ «τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καλοῦμεν **κρίσεις**.

Ὡστὲ κρίσις καλεῖται ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις τῆς συνθέσεως δύο ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων στοιχείων, συνήθως ὡς ὄρων μιᾶς σχέσεως. Ὅταν ἐκφράζη παραδοχὴν, ἢ κρίσις λέγεται **καταφατικὴ**, ὅταν ἐκφράζη ἀπόκρουσιν, **ἀποφατικὴ**. Ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις εἶναι ἔνδειξις ἢ ὅτι ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν προσωπικῶς ἢ **θάσανος** καὶ ἐξηλεγχθῆ ἢ ὑπαρξίς ἢ ὄχι τῆς διατυπωμένης σχέσεως (καθὼς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα) ἢ ὅτι ἀναφερόμεθα εἰς τὴν **αὐθεντίαν** ἄλλου, τοῦ ὁποῦ ἐπαναλαμβάνομεν τὸ διανόημα (π. χ. κατὰ τὴν κρίσιν: ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος).

Αἱ περισσότεραι κρίσεις μας εἶναι τοῦ δευτέρου εἴδους:

κυρίως κρίσεις όμως είναι αί πρώται. Συμφώνως προς τόν ανωτέρω όρισμόν τής κρίσεως δέν δύναται νά όνομασθῆ κρίσις πᾶν διανόημα, μολονότι εἰς πᾶσαν έκδήλωσιν τής διανοήσεως ἔχομεν σύνδεσιν τῶν στοιχείων ενός αναλυθέντος όλου καθώς και εἰς τήν κρίσιν. Ἐν πρώτοις διότι ἡ σύνδεσις αὕτη τότε μόνον ἀποτελεῖ κρίσιν, ὅταν τελῆται δι' ἐνεργητικῆς συσχέτισεως. Καί δεύτερον διότι κατά τήν διατύπωσιν αὐτῆς πρέπει νά ἐκφράζεται και ἡ παραδοχή ἢ ἡ ἀπόκρουσις τῆς διατυπωμένης συνδέσεως εἴτε ἐπί τῇ βάσει προσωπικοῦ ἐλέγχου ἢ κατ' ἀναφοράν προς μίαν αὐθεντίαν. Ἐάν δέν ἐξυπονοῆται ἡ βεβαιότης αὕτη, τότε ἡ πρότασις δέν ἀποτελεῖ κρίσιν, ἀλλά ἡ ἀπλήν έκδοχήν ἢ ἐρώτησιν.

Ἡ τελεία διὰ λέξεων διατύπωσις μιᾶς κρίσεως περιέχει και τούς συντιθεμένους ὅρους (Α—Β, Γ—μή Β). Συνηδέστατα όμως ἔχομεν μονολεκτικῶς ἐκφραζόμενας κρίσεις: Δένδρον! ἀστράπτει! κτλ. Τά λοιπά ἐξυπονοοῦνται. Ἐνίστε διὰ μόνου τοῦ Ναι ἢ τοῦ Ὁχι ἐκφράζομεν κρίσεις. Καί ἀπλή κίνησις τῆς κεφαλῆς προς τά κάτω (κατάφασις) ἢ προς τά ἄνω (ἄρνησις) ἀρκεῖ νά ἐκφράσῃ κρίσιν. Μολονότι και διὰ μιᾶς μόνης λέξεως ("Ἀνθρωποι!) δύναται νά ἐξωτερικεῖται μία κρίσις, ἡ ἐπιφώνησις π. χ. Κύριοι, δέν σημαίνει 'κρίσιν' δι' αὐτῆς ζητοῦμεν ἀπλῶς νά προκαλέσωμεν και νά διευθύνωμεν τήν προσοχήν τῶν ἀκροατῶν προς ὠρισμένον σημεῖον. Τό νόημα λοιπόν εἶναι διάφορον.

Τό Συλλογισμός. Ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τήν κρίσιν διὰ τῆς παραδοχῆς ἢ τῆς ἀποκρούσεως μιᾶς διατυπωμένης συνδέσεως, ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος, ἄλλοτε ἔμμεσος. Ἐμμεσος εἶναι, ὅταν στηρίζεται ἐπί ἄλλων κρίσεων και τότε ἡ πορεία, τήν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ διανόησις, διὰ νά φθάσῃ εἰς τήν τελικήν κρίσιν, ὀνομάζεται **συλλογισμός**. Λέγομεν π. χ. «τό δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρόν». Ἡ ἀπόφανσις αὕτη συγκρινομένη προς τήν ἀπόφανσιν τοῦ ανωτέρω παρατεθέντος παραδείγματος: «τό ὕφασμα τοῦτο ὀμοιάζει κατά τό χρῶμα προς ἐκεῖνο», παρουσιάζει τήν ἐξῆς διαφοράν: Εἰς τήν δευτέραν περίπτωσιν ἡ βεβαιότης εἶναι ἄμεσος· συγκρίνοντες δηλ. τούς δύο χρωματισμούς ἀποφαινόμεθα ἄμέσως, ὅτι ὀμοιά-

ζουν. Τόν ἀμφιβάλλοντα προκαλοῦμεν νά ἀντιπαραβάλλῃ τόν μὲν πρὸς τόν δέ και νά παρατηρήσῃ μετὰ προσοχῆς, ὅποτε δᾶ ἀποφάνθῃ και οὔτος, ὅτι ὁμοιάζουν. Εἰς τὴν πρώτην ὁμωσ περίπτωσιν ἡ κρίσις μας «τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρόν» στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων, τὰς ὁποίας συνηρημολογήσαμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας, διὰ νά καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζομεν. Αἱ κρίσεις αὐται (τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνομεν, διὰ νά πείσωμεν τόν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ συμπεράσματός μας) εἶναι αἱ ἐξῆς: «Τὰ νεκρά δένδρα ἔχουν κλάδους ξηρούς», «τοῦ δένδρου τούτου οἱ κλάδοι εἶναι ξηροί». Ἐκ τῶν δύο τούτων κρίσεων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος: «ἐπομένωσ τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρόν». Ὅταν ἐκδέσωμεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ διανοήματά μας, λέγομεν ὄχι ἀπλῶσ ὅτι κρίνομεν, ἀλλ' ὅτι συλλογίζομεθα.

Ἡ συλλογισμός, ὡσ και ἡ κρίσις, δέν εἶναι αὐτοτελεῖς ψυχικαὶ λειτουργιαί, ἀλλὰ μορφαί τῆσ αὐτῆσ ψυχικῆσ δυνάμεωσ, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν **διανόησιν** και ἔχαρηκτηρίσαμεν ὡσ **συνδυητικὴν ἐνέργειαν** τῆσ ψυχῆσ. Εὐθύσ ὡσ ἀντικρύσωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δένδρον, ἀναπλάσσονται εἰς τὴν συνειδησίμ μας συγγενεῖσ παραστάσεισ και διὰ τῆσ συγκρίσεωσ ἀποφαινόμεθα, ὅτι εἶναι νεκρόν. Διὰ νά ἀποδείξωμεν κατόπιν εἰς τόν ἀμφιβάλλοντα (ὁ ἀμφιβάλλων δυνατόν νά εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος), ὅτι ὀρθῶσ παραδεχόμεθα, ὅτι τὸ δένδρον εἶναι νεκρόν, ἀναλύομεν τοὺσ δύο ὄρουσ: «τοῦτο τὸ δένδρον» (Α) και «νεκρόν» (Β) και ἀνακαλύπτομεν, ὅτι μεταξύ τῶν στοιχείων τῶν ὑπάρχουν μερικὰ κοινὰ και εἰς τόν ἕνα και εἰς τόν ἄλλον (τὰ κοινὰ εἰς τοὺσ δύο ὄρουσ στοιχεῖα καλοῦνται εἰς τὴν Λογικὴν μέσοσ ὄροσ και συμβολικῶσ Μ). Τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα ἐγγυῶνται τὴν μεταξύ τῶν δύο ὄρων Α και Β σχέσιν τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν κρίσιν. Ὁ κοινός ὄροσ εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα εἶναι, ὅτι και τὸ δένδρον τοῦτο και τὰ νεκρά δένδρα «ἔχουν ξηρούσ κλάδουσ». Ὅταν πλέον ἀνακαλύψωμεν τόν δεσμὸν τοῦτον, **συνδέτομεν** τοὺσ δύο ὄρουσ Α και Β με τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ σχέσισ αὐτῶν εἶναι ἀποδεδειγμένη. Ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, δύναται νά

διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς : A εἶναι B, διότι A εἶναι M καὶ M εἶναι B.

Ὡστε καὶ εἰς τὸν συλλογισμόν ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα ἀναλυτικῶς καὶ συνθετικῶς, ἤτοι διὰ τῆς διανοήσεως. Τοὺς ἀρχικῶς ἐν συνδέσει παρουσιασθέντας ὄρους A καὶ B, εἴτε ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀμφιβολία τις καὶ θέλει νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν των, εἴτε διότι ἐπιθυμεῖ ἡ ἴδια νὰ δεμελιώσῃ ἀσφαλέστερον τὴν πρώτην ἄμεσον βεβαιότητά της, ἀναλύει εἰς τὰ στοιχεῖά των μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀνεύρῃ τὸν κοινὸν ἐκεῖνον ὄρον, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ μετὰ βεβαιότητος συντίθεται καὶ μετὰ τοῦ A καὶ μετὰ τοῦ B, δύναται νὰ ἐγγυηθῇ, ὅτι ὄντως οἱ δύο ὄροι A καὶ B ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν. Μόλις ὁ μέσος ὄρος εὐρεθῆ, διασφαλίζεται ἡ σύνθεσις A—B. Διότι ἡ σχέσις τοῦ A πρὸς τὸν B ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κοινῆς ἀμφοτέρων σχέσεως πρὸς τινὰ M. Ὡστε ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀποδεικτικὴ πρᾶξις, διὰ τῆς ὁποίας δεμελιούται ἡ βεβαιότης μιᾶς κρίσεως ἐμμέσως, δηλ. διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων (εἰς τὴν Λογικὴν αἱ κρίσεις αὗται λέγονται προκείμεναι), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κρίσις αὕτη συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρίσιν ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι τι νέον ὡς ψυχικὴ λειτουργία· παριστάνει μόνον μίαν σύνθετον διανοητικὴν ἐνέργειαν, σύμπλεγμα δηλ. κρίσεων κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

8. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐπιτυγχάνει τὸ μέγιστον τῆς ἀποδόσεώς της, ὅταν εἰς τὰς κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῆς οἱ ὄροι εἶναι ὄχι πλέον ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἀλλὰ ἔννοιαι, πλάσματα δηλ. γενικὰ καὶ ἀφηρημένα, διὰ τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύεται ὀλόκληρον πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων (παραστάσεων).

Ὅταν λ. χ. λέγωμεν : «δύναμις», «δένδρον», «ἐργάζομαι», «τρέφομαι», «μαρασμός», «πλοῦτος», «αἰτία», «κίνησις» καὶ σχηματίζωμεν διὰ τῶν ὄρων τούτων κρίσεις (π.χ. «τὸ δένδρον μαραίνεται, ὅταν δὲν τρέφεται», «ἡ ἐργασία φέρει πλοῦ-

τον»; «αίτια τῆς κινήσεως εἶναι ἡ δύναμις»), τὰς ὁποίας ἀναπτύσσομεν εἰς συλλογισμούς, εἴτε διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τὸ κύριόν των, εἴτε διὰ νὰ συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν βεβαίας κρίσεις⁽¹⁾, δὲν ἔχομεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας τὴν παράστασιν π. χ. μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης δυνάμεως (τῆς δεῖνα ἔλξεως, τῆς τὰδε ὤσεως) ἢ ἐνὸς ὠρισμένου δένδρου (τῆς ἐλαίας εἰς τὸ κτῆμα τοῦ δεῖνα κατὰ μίαν ὠρισμένην στιγμήν) ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ἐργασίας (κεντῶ, ζυμώνω, κόπτω, γράφω τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐδῶ ἢ ἐκεῖ κτλ.) ἢ μιᾶς ὠρισμένης κινήσεως (κίνησις τοῦ δεῖνα πράγματος ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, τώρα ἢ τότε, βραδεῖα, ταχεῖα; κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν, περιστροφικῆ κ.ο.κ.) ἀλλὰ κάτι γενικόν καὶ ἀφηρημένον, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁμοίων παραστάσεων· ἤτοι σκεπτόμεθα τὸ δένδρον καθόλου, τὴν ἐργασίαν καθόλου, τὴν αἰτίαν καθόλου κτλ.

Τὰ πλάσματα ταῦτα ὀνομάζονται ἔννοιαι. Ἡ ἔρευνα τῆς παιδικῆς διανοήσεως εἰς τὰ πρῶτα βήματά της ἔδειξεν, ὅτι αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον :

Σχηματισμός τῶν ἐνοιῶν. Καθὼς εἶπομεν ἄνωτέρω, τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις χαρακτηρίζει κάποια ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Ἐν γένει εἶναι εἰκόνες ἀμυδρότεραι παρουσιάζουσαι χάσματα, τὰ ὅποια συνήθως δὲν ἔχει ἡ ἀμεσος ἐντύπωσις. Ὅταν δηλ. ἡ ἐντύπωσις διατηρῆται ὑπὸ τῆς μνήμης ὡς παράστασις, ἀποσβέννυνται ἐξ αὐτῆς διάφοροι λεπτομέρειαι καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν γίνεται ἀπλουστερά, σχηματικώτερα. Ἡ μνήμη διατηρεῖ ὀλίγα μόνον στοιχεῖα τῆς εἰκόνας—ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐντύπωσιν ἐξήρθησαν περισσότερο τῶν ἄλλων διὰ τῆς προσοχῆς, ὡς ἐνέχοντα ἀξίαν τινὰ διὰ τὸ ὑποκείμενον. Καθὼς ὁμως ἀπλουστεύονται καὶ σχηματοποιοῦνται αἱ παραστάσεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν (ὡς καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν παρουσιαζομένων ἐντυπώσεων)

(1) Π. χ. εἰς τὸν ἐξῆς συλλογισμόν : Ἐφ' ὅσον ἄνευ δυνάμεως κινήσεως δὲν ὑπάρχει, ἡ ἀκίνησις ἐνὸς πράγματος δὲ ἀφίεται εἰς δύο αἰτίας : α) ὅτι καὶ τὸ ἴδιον στερεῖται δυνάμεως καὶ οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ· β) ὅτι ὑφίσταται ταυτοχρόνως τὴν ἐπίδρασιν δυνάμεων ἀντιρρόπων, αἱ ὅποια ἐξουδετεροῦν ἀλλήλας.

υπάρχουσαι **ὁμοιότητες** γίνονται περισσότεραι καὶ ἐντονώτεραι, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις συνδυάζονται στενῶς μετ' ἀλλήλων (συνειρμικῶς καὶ διὰ τῆς κρίσεως) εἰς **ὁμάδας**. Εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας συμπλέκονται εἰκόνας ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εἰς τὰς λεπτομερείας μὲν δύνανται νὰ παρουσιάξουν μεγάλας διαφοράς, ἔχουν ὅμως μεταξὺ των χαρακτηριστικὴν τινὰ ὁμοιότητα, λόγῳ τῆς ὁποίας συνδέονται αἱ εἰκόνας των καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα.

Ἡ ὁμοιότης δύνανται νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν φύσιν τῶν ἰδίων τῶν ἀντικειμένων (π. χ. δακτύλιος χρυσοῦς, λαβὴ χρυσοῦ, νόμισμα χρυσοῦν) εἴτε—καὶ ἢ περιπτώσεις αὕτη εἶναι συνηθεστέρα καὶ σπουδαιοτέρα—εἰς τὴν **λειτουργίαν** των, εἰς τὸν τρόπον δηλ. μὲ τὸν ὅποιον ὑπηρετοῦν τὴν πρακτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου (π. χ. ἄρτος, τυρός, κρέας, γάλα, μέλι, καρποί=τρόφιμα). Καὶ πλῆθος ὁμοίων τὴν σύστασιν ἀντικειμένων ὑπάρχει εἰς τὴν Φύσιν καὶ παραλλήλως πλεῖστα ὅσα διάφορα ἀλλήλων ἀντικείμενα δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Φύσις καὶ ἰδίᾳ ἢ πρακτικὴ ζωὴ μᾶς βοηθοῦν νὰ συνδυάζωμεν τὰς εἰκόνας τῶν ὁμοίων, εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, ἀντικειμένων εἰς **ὁμάδας**.

Αἱ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὁμάδος ἀνήκουσαι παραστάσεις, λόγῳ τῆς μεταξὺ των χαρακτηριστικῆς ὁμοιότητος, ἀποκτοῦν τοιαύτην συνοχήν, ὥστε διὰ τῆς λέξεως, ἢ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε μίαν ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος ἢ μίαν ὠρισμένην ιδιότητα αὐτῆς, δύνανται νὰ **ἀντιπροσωπευθῆ** εἰς τὴν συνειδησιν ὁποιαδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων ἢ καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν συμβολικῶς. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὅποιος μόλις ἔμαθε νὰ ψελλίξῃ μερικὰς λέξεις, ἀποκαλεῖ πάντα ἄνδρα: μπαμπὰ καὶ πᾶν ζῶον: γάου- γάου, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυνός, τὰ ὅποια ἔμαθε νὰ προφέρῃ. Ὅταν ἀργότερον ἀκούσῃ καὶ μάθῃ νὰ προφέρῃ τὰς λέξεις ἄνθρωπος καὶ ζῶον, συνδέει τὴν κινητικὴν καὶ ἀκουστικὴν εἰκόνα τῶν λέξεων τούτων μὲ τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ὁμάδος, καὶ τότε λέγων ἢ ἀκούων τὰς λέξεις αὐτὰς δὲν ἐννοεῖ πλέον ἓν ὠρισμένον καὶ συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ

ζῶον, ἀλλὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν μεταξύ των, εἴτε κατὰ τὴν οὐσταςιν εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐκφρασοῦν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἀποκτᾶ δηλ. ἐννοίας.

Νόημα καὶ λέξις. Ὅταν διὰ λέξεων ἐκφράζωμεν ἐννοίας (καὶ ἔχομεν ἐννοίας ἀντικειμένων, πράξεων, καταστάσεων, σχέσεων κ.ο.κ.), δὲν ἀναπλάσσειται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὠρισμένη σαφὴς παράστασις, μία δηλ. ἢ περισσότεραι τῶν εἰκόνων τῆς ὁμάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν διὰ τῆς λέξεως, ἀλλὰ συνηγεῖ, τρόπον τινά, μετὰ τῆς λέξεως **ἀορίστως** καὶ **συγκεχυμένως** ὁλόκληρον τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος, ἢ δὲ συνήχησις αὕτη καθορίζει τὸ **νόημα** τῆς ἐννοίας. Λέγοντες π. χ. «ἐργασία» δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν τὴν παράστασιν μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης μορφῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς ἐννοίας, τὸ καθοριζόμενον ἐκ τῶν κοινῶν καὶ χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν διαφόρων μορφῶν ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἐκ πείρας γνωρίζομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συγκεκριμένως καὶ ἀορίστως, οἶονεὶ ὡς θολὸν νεφέλωμα, ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησιν, μόλις ἀκούσωμεν ἢ ἀρθρώσωμεν τὴν λέξιν: «ἐργασία». Τοιοῦτοτρόπως μικρὸν κατὰ μικρὸν **στηρίγματα** τῶν ἐννοιῶν καὶ **φορεῖς** τοῦ νοήματός των γίνονται αἱ λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰς ὀνομάζομεν. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ κρίνωμεν ἢ νὰ συλλογισθῶμεν μὲ ἐννοίας ἄνευ τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκρυσταλλοῦται καὶ σαφῶς περιορίζεται τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν. Διανοούμεδα δηλ. **διὰ τῶν λέξεων**.

Μεταξὺ λοιπὸν **διανοήσεως** καὶ **γλώσσης** ὑπάρχει στενὴ καὶ βαθεῖα συνάφεια. Ἡ ἐννοία στερεοῦται, ὅταν διὰ τῆς γλώσσης ἐκφρασθῇ τὸ νόημά της. Ἄνευ τῆς ἐκφράσεως ἡ ἐννοία δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ σταθερὸν καὶ καθωρισμένον περιεχόμενον νοήματος: τὸ νόημά της δὲ εὐρίσκεται εἰς ἀκαθόριστον καὶ ρευστὴν κατάστασιν καὶ ἐπομένως οὔτε δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους δύναται νὰ εἶναι κτῆμα μόνιμον, οὔτε νὰ μεταδοθῇ εἰς ἄλλους εἶναι δυνατόν. Δὲν δυνάμεθα δηλ. ἄνευ τῆς σαφοῦς ἐκφράσεως νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ καταστήσωμεν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῶν σκέψεών μας. Τοῦτο παρατηροῦμεν καθημερινῶς, ὅταν συνομιλῶμεν μετὰ μικρῶν παιδιῶν. Εἰς τὴν διάθεσίν των ἔχουν κατ' ἀρχὰς μικρὸν ἀριθμὸν λέξεων, πολλὰς μάλιστα ἰδικῆς των κατασκευῆς, καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζουν ποικίλα διανοήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν ἐκ προηγουμένης πείρας τί ἀκριβῶς διατυποῦται δι' ἐκάστης λέξεως.

Ἐξέλιξις τῆς γλώσσης. Τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον: Ἐν ἀρχῇ αἱ συγκινήσεις (φόβου, χαρᾶς, λύπης, ὀρέξεως, ὀργῆς κτλ.) ἐξωτερικεύοντο καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπον, καθὼς καὶ εἰς τὰ

ζῶα, δι' ἀνάρθρων κραυγῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐντύπωσης, συγκινήσεις καὶ ἡ ἀκουστικῆ-κινητικὴ εἰκὼν τῆς φωνῆς συνεδέθησαν συνειρμικῶς καὶ πάντοτε αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων γεννῶμεναι συγκινήσεις ἐξεφράζοντο διὰ τῶν αὐτῶν φωνῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, αἱ συγκινήσεις εἰς τὰ συνειρμικά ταῦτα συμπλέγματα ἠμβλύνθησαν καὶ αἱ λεγόμεναι ἢ ἀκουόμεναι φωναὶ συνεδέθησαν στενώτερον μετὰ τῶν **παραστάσεων** τῶν ἀντικειμένων καὶ μετὰ τῶν **διανοημάτων**, τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐξέφραζον ὄχι τὴν εἰκόνα ἢ τὸ νόημα, ἀλλὰ τὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης αἱ συναισθηματικαὶ κραυγαὶ γίνονται **γλωσσικοὶ φθόγγοι** μὲ σκοπὸν τὴν **ἀνακοίνωσιν**.

Οὕτως, ἄς ὑποδέσωμεν, ὅτι ἀρχικῶς ἡ κραυγὴ γάου-γάου ἐσήμαινε: «φοβοῦμαι ἀπὸ τοῦ ζῶου τοῦτο, προφυλάξατέ με»· ἔπειτα ἀμβλυνθείσης τῆς ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως προκαλουμένης συγκινήσεως, ἡ φωνὴ αὕτη ἐσήμαινε «ὁ κύων γαυγίζει» καὶ ἐν τέλει μόνον τὸ ὄνομα «κύων». Διότι πράγματι αἱ πρῶται συνδέσεις φθόγγων (καθὼς καὶ εἰς τὴν γραφὴν αἱ ἰχνογραφούμεναι εἰκόνες, τὰ λεγόμενα **ἰδεογράμματα**, π. χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων) εἶναι περιγραφαὶ γεγονότων καὶ ἐκφράζουν κρίσεις. Ἐν τέλει δὲ διαφοροποιοῦνται εἰς τὰς λέξεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐκφράζει μίαν ἔννοιαν: «οὗτος», «εἶναι», «κύων». Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λέξεων, δι' ὧν ἀνακοινοῦται τὸ περιεχόμενον ὠρισμένου νοήματος καὶ διὰ τῆς συντακτικῆς πλοκῆς τῶν λέξεων εἰς προτάσεις, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐκφράζωνται μετ' ἀκριβείας λεπτὰ καὶ σύνθετα διανοήματα, ἡ γλῶσσα φθάνει εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἐξελιξέως της, τὸ ὁποῖον συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐννοιαὶ κοιναὶ καὶ λογικαί. Ἐπιστημονικοὶ ὄροι. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὴν ἐκφώνησιν ἢ τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται μία ἔννοια, συνοδεύει εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀνάπλασιν, συγκεχυμένως βεβαίως καὶ ἀορίστως, τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων τῆς ομάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν συλλογικῶς διὰ τῆς λέξεως καὶ ὅτι διὰ τῆς συνηχίσεως ταύτης προσδιορίζεται τὸ νόημα τῆς ἐννοίας (1). Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι τὸ

(1) Σημειωτέον, ὅτι βαθμηδὸν τόσον ἐξοικειούμεθα μὲ τὰς λέξεις,

νόημα τῆς έννοίας έξαρτάται έκ τῆς **προσωπικῆς έμπειρίας** έκάστου. Κατ' άρχάς δηλ. έκαστος άνθρωπος δίδει εἰς τάς έννοιίας του περιεχόμενον νοήματος άναλόγως τοῦ πλήθους καί τῆς ποικιλίας τών παραστάσεων, αἱ όποῖαι άποτελοῦν τήν άτομικήν του πείραν. Διά τῆς άναστροφῆς όμως μετά τών άλλων, ἤτοι διά τῆς **κοινωνικῆς συμβιώσεως**, καθορίζεται βαθμιαίως τό περιεχόμενον τών έννοιών, οὔτως ώστε μετά τών αὐτῶν λέξεων συνδέεται τό αὐτό κατά τό μάλλον καί ἤττον νόημα. Έν έναντία περιπτώσει ἡ μεταξύ τών ανθρώπων συνεννόησις δά ἤτο άδύνατος.

Αἱ έννοιαι όμως καί μετά τήν τοιαύτην κοινωνικήν, οὔτως εἶπεν, ρύθμισιν τοῦ νοήματός των έξακολουθοῦν άκόμη νά ἔχουν άσαφές καί άσταθές περιεχόμενον, έφ' όσον δέν ἔχει έπεξεργασθῆ αὐτάς μεθοδικώς ό έπιστημονικός νοῦς καί ἡ έπιστημονική γλώσσα δέν ἔχει καθορίσει μέ άκριβείαν τήν δι' ώρισμένων λέξεων (**έπιστημονικῶν δρων**) διατύπωσίν των. Λέγομεν π. χ. «συνειδίησιν», «πλοῦτον», «πολίτευμα», άλλ' έννοοῦμεν ποικίλα καί σκοτεινά μάλλον άντικείμενα. Τό άκριβές καί σαφῶς καθωρισμένον νόημα έκάστης τών έννοιών τούτων διδάσκει εἰς ἡμᾶς μόνον ἡ Ψυχολογία, ἡ Οἰκονομική Έπιστήμη καί ἡ Πολιτειολογία, αἱ όποῖαι μᾶς παρέχουν μετ' άκριβείας τά **οὐσιώδη γνωρίσματα** αὐτῶν. Τήν μέθοδον τῆς έπεξεργασίας τών έννοιῶν έρευνᾷ ἡ Λογική. Διά τοῦτο τάς μεθοδικῶς συγκεκριημένες έννοιίας όνομάζομεν **λογικάς**, ένῶ τάς άλλας καλοῦμεν **κοινάς**.

ώστε συλλαμβάνομεν άμέσως τό νόημα τών δι' αὐτῶν έκφραζομένων έννοιῶν, άνευ άναπλάσεως οἰασδήποτε εἰκόνας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'
ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ὅρισμός. Αἰσθήματα καὶ παραστάσεις καὶ διανοήματα, ἐν γένει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐζητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, δὲν ἀφήνουν ἀσυγκίνητον τὴν ψυχὴν μας. Ὅταν ὀσφραινώμεθα εὐώδεις ἄνθος ἢ τρώγωμεν εὐχυμὸν τινα καρπὸν, δὲν ἔχομεν μόνον αἰσθήματα ὀσφρήσεως ἢ γεύσεως, ἀλλὰ δοκιμάζομεν ταυτοχρόνως ἀπόλαυσιν, εὐχαριστούμεθα. Ἀντιθέτως ἀηδιάζομεν, δυσαρεστούμεθα ἐκ τῆς ὁσμῆς ἀποσυντεθειμένου ὡοῦ ἢ ἐκ τῆς γευστικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποῖαν μᾶς δίδει ἡ κινίνη ἢ τὸ ρητινέλαιον. Ἀνάπαυσις μετὰ μεγάλην σωματικὴν κόπωσιν μᾶς παρέχει ἡ δόνη· πολὺωρος ἐπὶ ματαίῳ ἀναμονὴ μᾶς στενοχωρεῖ. Ἐπαναβλέποντες μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἀγαπητὸν φίλον χαίρομεν· παρατεινομένη ὀχληρὰ ἐπίσκεψις μᾶς προκαλεῖ δυσφορίαν. Θαυμάζομεν μίαν ἥρωϊκὴν πράξιν καὶ ἐνθουσιαζόμεθα· τὸ ἀσύστολον ψεῦδος προκαλεῖ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν ἀγανάκτησίν μας.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἔχουν παρὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν τοῦτο τὸ κοινὸν γνώρισμα: ὅτι εἶναι συγκινήσεις τῆς ψυχῆς εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι, ψυχικὰ δηλ. καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν μετ' ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, ἰδίως γνωστικῶν. Τὰς ψυχικὰς ταύτας καταστάσεις ὀνομάζομεν συναισθήματα. Ὅθεν συναισθήματα καλοῦμεν τὰς ψυχικὰς καταστάσεις (συγκινήσεις), διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτῆς, μὲ μίαν λέξιν ἀπέναντι τῶν «γνώσεών» τῆς, ὡς καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῆς δελήσεώς τῆς.

Ἄξιον προσοχῆς εἰς τὸν ὅρισμόν τοῦτον εἶναι, ὅτι τὰ

συναισθήματα είναι ψυχικά γεγονότα, τὰ ὅποια πάντοτε συν-
υπάρχουν μετ' ἄλλων. Ἀποτελοῦν δηλ. τὴν ἀπήχησιν, τὴν
ὁποῖαν εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν αἱ διάφοροι ἐνέργειαι αὐτῆς.
Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπομονώσωμεν μέσα εἰς τὴν συνειδησί-
μας τὸ συναίσθημα καὶ νὰ δοκιμάσωμεν αὐτὸ ἀσχέτως πρὸς
τὴν ἐντύπωσιν ἢ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, ἢ ὅποια τὸ προεκά-
λεσε. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα, εἶναι χαρὰ
ἢ λύπη διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθημεν, ἐνεδυμήθημεν ἢ
ἐφαντάσθημεν, διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν ἢ θέλομεν
νὰ τὸ ἀποφύγωμεν.

Συμβαίνει ὁμως ἐνίοτε νὰ μὴ ἔχη ἀκόμη γίνει τελείως
συνειδητὴ μία ἐξ ἀναμνήσεως παράστασις, ἐνῶ ἤδη ἀπλοῦται
εἰς τὴν ψυχὴν μας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα συγκίνησις. Καθὼς
πάλιν ἄλλοτε μία λυπηρὰ εἰκὼν ἔχει ἀπομακρυνθῆ τοῦ κέντρου
τῆς συνειδήσεώς μας καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ κατέχουσα
ἡμᾶς ἢ ἀρχικὴ δυσἀρέσκεια. Ὅπως δὲ ἄνευ γνώσεως ἢ
ἐπιθυμίας τινὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ συναίσθημα.

Τὰ συναισθήματα εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν ὄχι μόνον πρὸς
τὰ γνωστικά, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ βουλητικά φαινόμενα. Τὰ βουλητικά φαινό-
μενα, καθὼς δὴ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, χαρακτηρίζονται ἐκ
τούτου, ὅτι τὸν πυρηνά τι μὴ ἀποτελεῖ μία τάσις, μία προσπάθεια. Ἡ τάσις
αὕτη λοιπὸν παρατηρεῖται εἰς πλεῖστα συναισθήματα. Ὅταν δοκιμάζωμεν
μίαν συγκίνησιν, αἰσθανόμεθα, ὅτι κάτι ἐντὸς ἡμῶν τείνει πρὸς ἐκκένωσιν,
πρὸς ἐξωτερίκευσιν. Δὲν ὑπάρχει π.χ. σωματικὸς πόνος χωρὶς τὴν τάσιν
νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐξ αὐτοῦ, ἢ συναίσθημα ἐκδικήσεως χωρὶς τὴν τάσιν τῆς
ἀνταποδόσεως, ἢ ἀγάπη χωρὶς τὴν τάσιν πρὸς ἀφοσίωσιν. Διὰ τοῦτο ὀνο-
μάζουσι συνήθως τὰ συναισθήματα ταῦτα **ἐνεργητικά** πρὸς διάκρισιν ἀπὸ
τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια εἶναι ἀπλῶς παθήματα τῆς ψυχῆς, δὲν ἐνέχουσι δηλ.
τάσιν τινά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ ψυχικά γεγονότα εἰς
τὴν πραγματικότητά εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. καὶ ἐκ γνωστικῶν
καὶ ἐκ συναισθητικῶν καὶ ἐκ βουλητικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι μόνον διὰ λόγους
μεθοδικούς ἢ ψυχολογικὴ ἔρευνα τὰ ἀναλύει, ἀπομονοῦσα ἄλλοτε τὸ ἐν
καὶ ἄλλοτε τὸ ἄλλο στοιχείον των, διὰ νὰ μελετήσῃ αὐτὰ ἐπισταμένως καὶ
διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν ἐκάστου. Οὐδὲν τῶν στοιχείων
τούτων εἶναι τελείως αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων. Δύο εἶναι αἱ ἰδιότητες
τοῦ συναισθηματος: τὸ ποῖον καὶ ἡ ἔντασις. Ποιοτικῶς τὸ συν-
αίσθημα εἶναι ἢ εὐχαρίστησις ἢ δυσἀρέσκεια. Ἡ εὐχαρί-

στης λέγεται συναισθηματικός τόνος δετικός, ή δυσαρέσκεια άρνητικός. Εύχαριστήσεως και δυσαρεσκείας υπάρχουν πολλαί ποιοτικώς αποχρώσεις: ἄς συγκρίνωμεν, ἐπί παραδείγματι, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐξ ἑνὸς λουτροῦ, μὲ τὴν χαρὰν τῆς ἀκμῆς τῶν σωματικῶν μας δυνάμεων καὶ τῆς ἀφροντισίας, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὸ ὑπαιθρον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκδρομῆς, καὶ τέλος μὲ τὴν τέρψιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν μας ἡ θεὰ ἑνὸς γλυπτῆ ἢ ζωγραφικοῦ ἀριστουργήματος. Ὁρισμένως τὰ συναισθήματα ταῦτα, μολονότι εἶναι δετικῶς τόνου καὶ τὰ τρία, παριστάνουν διαφόρους αποχρώσεις τῆς εὐχαριστήσεως. Διὰ τοῦτο συνήδως τὰ διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων ὀνομάζοντες τὸ πρῶτον: εὐχαρίστησιν τῶν αἰσθήσεων, τὸ δεύτερον χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ τὸ τρίτον πνευματικὴν ἡδονήν. Κατὰ βάθος καὶ τὰ τρία αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ποιοτικῶς τὰ αὐτά. Ἡ διαφορὰ των ἔγκειται εἰς τοῦτο: ὅτι τὸ πρῶτον προκαλεῖται ἐξ αἰσθημάτων μόνον (ιδίως ὀργανικῶν), τὸ δεύτερον ἐκ περισσοτέρων αἰσθημάτων καὶ ἄμα παραστάσεων, ἐνῶ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τρίτου μετέχει ὄχι μόνον ἡ ὄρασις ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ διανόησις καὶ ἡ φαντασία. Ἦτοι τὸ «ἀντικείμενον» εἶναι ἐκάστοτε συνδετώτερον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ συναισθηματικὴ ἀπήχησις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας, εἶναι πολλαπλῆ. Ἀπλοῦν τὸ συναισθηματὶ δύο μόνον ποιότητας παρουσιάζει: τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν.

Διὰ τῆς πολλαπλῆς συναισθηματικῆς ἀπήχησης, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν γνῶσιν συνδέτων ἀντικειμένων, ἐξηγεῖται καὶ τὸ λεγόμενον **βάθος** τοῦ συναισθήματος. Διακρίνομεν βαθῆα καὶ ἐπιπόλαια συναισθήματα καὶ διὰ τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν διαφορὰν κατ' ἔντασιν (ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενῆ). Π.χ. ἰσχυρὸς σωματικὸς πόνος εἶναι ὡς πρὸς τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ, ἐπιπολαιότερος μιᾶς ἀπογοητεύσεως ἢ τῆς ἡψίς εἶναι συνήδως συναισθηματὶ βαθύτερον καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ἡ **ἐπέκτασις** τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας: τὸ ἐξ ἑνὸς ἐξαιρέτου π. χ. φαγητοῦ εὐχάριστον συναισθηματὶ ἀπλοῦται τρόπον τινὰ ἐπὶ μικρᾶς μόνον περιοχῆς τῆς ψυχῆς μας: ἐνῶ ἡ χαρὰ μιᾶς λαμπρᾶς ἐπιτυχίας μεταδίδει τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῆς εἰς ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς μας καὶ ἐπὶ μακρὸν διατηρεῖται ὡς διαρκῆς εὐθυμος διάθεσις. Τόσον ὅμως τὸ βάθος, ὅσον καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ιδιότητες αὐτῶν χωρισταί, ἀλλ' ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀντικεί-

μενα, ή γνώσις τῶν ὁποίων προκαλεῖ τήν συγκίνησιν, εἶναι ὡς πρὸς τήν σύνθεσιν αὐτῶν (ἐξ αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων) κατὰ βαθμὸν διάφορα ὡς ἐκ τούτου ἄλλοτε ἢ συναισθηματικῆ ἀπήχησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀπλή καὶ ἄλλοτε πολλαπλή. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἔχομεν πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ τόνου καὶ διὰ τοῦτο ἢ συγκίνησις γίνεται βαυτετέρα καὶ ἐπεκτείνεται περισσότερο ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας.

Κατὰ τὴν ἔντασιν τὰ συναισθήματα εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἀσθενέστερα. Τὰ βίαια συναισθήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ψυχικῶς ἀλλὰ καὶ σωματικῶς συγκλονίζεται ὁ ἄνθρωπος, ὀνομάζομεν **ἀψιδυμίας**. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. ὁ ἔξαλλος ἐνδουσιασμός, ἢ μέχρι συντριβῆς ἐντροπή, ἢ μανιώδης ὄργη, ὁ τρόμος κτλ. Κατὰ τὰς ἀψιδυμίας διαταράσσεται ἢ πορεία τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων (εἰς τὴν λύπην αἱ παραστάσεις ἐμποδίζονται ἐπὶ τινα χρόνον, εἰς τὴν χαρὰν ἢ ροὴ τῶν παραστάσεων εἶναι ταχυτέρα), ἢ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἐπιταχύνεται ἢ ἐπιβραδύνεται καὶ αἱ κινήσεις ἐκφράσεως ὑπερβάλλουν πᾶν μέτρον. Εἷς τινὰς ἀψιδυμίας, τὰς ἐρεδιστικὰς, οἱ μυῶνες συστέλλονται ἰσχυρῶς, π. χ. κατὰ τὴν ὄργην· εἰς ἄλλας πάλιν, τὰς καταθλιπτικὰς, οἱ μυῶνες χαλαροῦνται, π. χ. κατὰ τὸν τρόμον. Τὰς πρώτας ὀνομάζομεν **σθενικὰς** καὶ τὰς δευτέρας **ἀσθενικὰς**.

Ἡ ἀψιδυμία παρουσιάζεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἰσχυρὰ ψυχικὴ ταραχὴ, μετὰ μικρὸν ὁμως καταπίπτει καὶ παραμένει ὡς διάδεις χαρᾶς ἢ λύπης μετρίας μὲν ἐντάσεως, ἀλλὰ μακρᾶς διαρκείας. Ἡ διάρκεια ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ προκαλούμενα ὀργανικὰ αἰσθήματα ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐντυπώσεων· οὕτω δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὅταν προσέχη τις αὐτά, προωδοῦν τὸ συναίσθημα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου συνοδεύονται, πάντοτε εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ προκαλοῦν διαρκῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἢ συγκίνησις.

Τὰ συναισθήματα ἔχουν διάφορον **διάρκειαν**· ἡ εὐθυμία ἢ προκληθεῖσα ἐξ εὐφροῦς λογοπαιγνίου παρέρχεται ταχέως ἀντιθέτως ἢ χαρὰ διὰ μίαν ἐπιτυχῆ πρᾶξιν διατηρεῖται ἐπὶ πολὺ. Τὴν διάρκειαν δὲν κατελέξαμεν μετὰ τῶν ἰδιοτήτων

τοῦ συναισθήματος, διότι εἶναι γνώρισμα ὄλων ἐν γένει τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐξωτερικεύονται διὰ διαφόρων σωματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐπηρεάζονται δι' αὐτῶν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ὁ σφυγμὸς ἐπιβραδύνεται ἢ ἐπιταχύνεται, τὸ πρόσωπον ὠχρῶν ἢ ἐρυθρῶν, οἱ μῦες συστέλλονται ἢ διαστέλλονται. Κατὰ τὰς συγκινήσεις πληροφορούμεθα τὰς σωματικὰς ταύτας ἀλλοιώσεις δι' ὀργανικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος ἀλλοιώσεων ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐκφραστικῶν κινήσεων (γέλως, δάκρυα κτλ.), συμπεραίνομεν ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πειραματικῶς ἐξηκριβώθη διὰ διαφόρων εἰδικῶν ὀργάνων, ὅτι κατὰ τὴν χαρὰν ἢ ἀναπνοὴ γίνεται ταχύτερα καὶ ἐπιπολαιότερα, ὁ σφυγμὸς ὑψηλότερος καὶ μακρότερος, τὸ αἷμα ἀπωδεῖται πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ τὸν ἐγκέφαλον. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐρμηνεύονται ὑπὸ μερικῶν ψυχολόγων ὡς τάσις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς χαρᾶς, διότι ἡ συσσώρευσις αἵματος εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἰκανότητα τῶν ὀργάνων νὰ δεχθοῦν τὸν εὐχάριστον ἐρεθισμόν. Κατὰ τὴν λύπην ἢ ἐμποδίζεται ἡ ἀναπνοὴ καὶ γίνεται λίαν ἐπιπολαία ἢ μετὰ τὴν ἀρχικὴν παρακώλυσιν γίνεται βαθεῖα καὶ βραδεῖα· ὁ σφυγμὸς γίνεται βραχύτερος καὶ χαμηλότερος καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον παρατηρεῖται ἀναιμία, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐν τέλει οἱ δυσάρεστοι ἐρεθισμοὶ δὲν γίνονται πλέον αἰσθητοὶ—ἀπόδειξις καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τείνει αὐτομάτως νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς δυσαρεσκείας.

Καὶ εἰς τὰ συναισθήματα ἀποκαλύπτεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὀργανισμόν μας· ἐρεθισμοί, διὰ τῶν ὁποίων προάγεται ἡ ζωὴ καὶ εὐνοεῖται ἡ πορεία τοῦ ψυχικοῦ βίου, προκαλοῦν εὐχάριστα συναισθήματα, ἀντιθέτως δὲ γίνονται μετὰ δυσαρεσκείας δεκτοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι βλάπτουν τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος καὶ παρακωλύουν τὸν ψυχικὸν βίον. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων ἀποδεικνύουν, ὅτι καὶ ὁ μηχανισμὸς τοῦ σώματος ἀντιδρῶν αὐτομάτως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διατηρήσῃ τοὺς πρώτους καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δευτέρων. Συμβαίνει θεβαίως καὶ τοῦτο : εὐχαριστούμεθα ἐκ τῆς γέυσεως δηλητηρίου, ἐνῶ ἀντιθέτως μᾶς δυσαρε-

στεί ωφέλιμον φάρμακον. Ἄλλ' ὁ κανὼν ἰσχύει διὰ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρεθισμῶν, ὄχι καὶ διὰ τὰς ἐμμέσους καὶ ἀπωτέρας συνεπείας αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος. Τὸ γλυκὺ δηλητήριον εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ φάρμακον δυσάρεστον διὰ τὴν **γλῶσσαν** μόνον. *Ἡ ὀρθὴ γνῶσις καὶ ἐκτίμησις τῶν ἐμμέσων καὶ ἀπωτέρων συνεπειῶν εἶναι ἀρκετὴ νὰ μᾶς πείσῃ, ἐν ἀναμονῇ π. χ. τοῦ εὐχάριστου συναισθήματος τῆς ὑγείας, νὰ ὑποβληθῶμεν εἰς ὀδυνηρὰν ἐγχείρησιν.

2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων. Ὅταν δοκιμάζωμεν συγκίνησιν ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ὠρισμένην στιγμήν τῆς ζωῆς μας, ἀντικείμενον καὶ περίστασις διατηροῦν τὸν συναισθηματικὸν τόνον των εἰς τὴν ἀνάμνησίν μας. Τὰ συναισθήματα δηλ. συνδέονται μνημονικῶς μετὰ τῶν ἀντικειμένων (**συνειρμός τῶν συναισθημάτων**) οὕτως ὥστε, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ εἰκὼν αὐτῶν, ἀναπλάσσονται καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μετ' αὐτῶν συνδεθῆ (**ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων**). Ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος ἔκαυσε τὸν δάκτυλόν του εἰς τὴν φλόγα τοῦ κηρίου, φοβεῖται, ὅταν βλέπῃ κηρίον ἀνημμένον. Ἐνδυμούμενοι μίαν θλιβερὰν σκηνήν, καθ' ἣν προσεβλήθημεν καιρῶς, αἰσθανόμεθα ἐκ νέου τὴν ἐντροπήν, τὴν ὁποῖαν τότε ἐδοκιμάσαμεν. Ὁ μικρὸς παῖς ὅμως φοβεῖται ὄχι μόνον τὴν φλόγα ἀλλὰ καὶ τὸ κηροπήγιον ἢ τὸ ἔπιπλον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εὐρίσκετο ἄλλοτε τὸ κηρίον· δὲν ἐντροπόμεθα μόνον, ὅταν ἐνδυμηθῶμεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς προσβολῆς, ἀλλ' ἀποφεύγομεν καὶ τὸ μέρος ὅπου διεδραματίσθη ἡ σκηνή. Ἀκόμη καὶ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παρευρέθησαν τότε εἰς αὐτὴν, μᾶς εἶναι δυσάρεστα, μολονότι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸ θλιβερὸν ἐκεῖνο γεγονός. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα παρατηρεῖται μεταβίβασις τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο ταυτοχρόνως μετ' ἐκείνου ἀντιληπτὰ, ἐνῶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτὰ κυρίως ὁ ἀποδιδόμενος συναισθηματικὸς χρωματισμός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς **μεταβιβάσεως τοῦ συναισθηματος** ἐξηγεῖται ὡς ἐξῆς: ἡ ἐντύπωσις ἢ ἡ παράστασις τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀναπλάσσουν εἰς τὴν συνείδησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ τὴν εἰκόνα ἐκείνου, μετὰ τοῦ

όποιου ἔχει συνδεθῆ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦν λύπην· ἐνίοτε δὲν προφθάνει ἢ ἀναπλασσομένη εἰκὼν νὰ διέλθῃ τὸ κατώφλιον τῆς κυρίως συνειδήσεως (τῆς περὶ τὸ κέντρον δηλ. περιοχῆς) καὶ τὸ συναίσθημα προτρέχον κυριαρχεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μας. "Ὅχι σπανίως μάλιστα, μόλις ἢ παράστασις τείνει νὰ γίνῃ τελείως συνειδητῆ, παραμερίζεται ἀποτόμως ὑπ' ἄλλων καὶ τότε φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνεξήγητος ἢ συγκίνησις, ἢ ὅποια μᾶς κατέχει. Ἄναλύοντες ὁμως μετὰ προσοχῆς τὰς ἐντυπώσεις μας δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῆς.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταβιβάσεως δύναται νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰς περιπλοκάς καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ὁ ἄδῶος ἄγγελος κακῆς εἰδήσεως γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιπαθῆς· ὅ,τι δῆποτε ἔχουν ἐγγίσει αἱ χεῖρες ἀγαπητῶν προσώπων, εἶναι δι' ἡμᾶς πολύτιμον κειμήλιον· ἡ δέα τραπέζης ἐστρωμένης ἀνοίγει τὴν ὄρεξιν· αἱ μητέρες δεικνύουν στοργὴν καὶ πρὸς τὰ παιδία, τὰ ὅποια ὁμοιάζουν πρὸς τὰ τέκνα των κ.ο.κ. Πολλὰ δεισιδαιμονία τῶν ἀπολιτίστων ἢ τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων ἐξηγοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ τὰ σύμβολα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς συγκινοῦν: ὁ πέλεκυς ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Κρήτας θεῖον δέος· ἡ Τρίτη καὶ ἡ Παρασκευὴ θεωροῦνται ἡμέραι ἀποφράδες κ.ο.κ.

Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν πολὺ παλαιῶν γεγονότων δὲν ἀναπλάσσονται πλήρως καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεδεμένα δυσάρεστα, ἀλλὰ κυρίως τὰ εὐχάριστα συναισθήματα. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου ἐξωραΐζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ παρελθόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζεται **αἰσιοδοξία** τῆς ἀναμνήσεως καὶ ἐξηγεῖται διὰ τῆς τάσεως τῆς ψυχῆς μας νὰ διατηρῆ τὸ εὐχάριστον καὶ νὰ ἀπαλλάσσεται κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ δυσάρεστου· διὰ τοῦτο τὰ συναισθήματα τῆς λύπης λησμονοῦνται ταχύτερον τῶν συναισθημάτων τῆς χαρᾶς. Χαρακτηριστικὴν ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια συνεχίθησαν ἡμᾶς βαδύτατα.

"Ἰχνη ἀνεξάλειπτα ἀφήνουν συνήθως αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅταν ἔχουν ἔντονον συναισθηματικὸν χρῶμα. Ἐνίοτε λησμονοῦνται αἱ ἀρχικαὶ παραστάσεις, παραμένει ὁμως ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χαρα-

κτῆρος καὶ ὄχι σπανίως ἢ ἐπίδρασις αὐτῆ ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον παθολογικόν. Ἐναφέρεται τὸ παράδειγμα ἀνδρώπου κατὰ τὰ ἄλλα ὑγιούς, ὅστις εἰς τὴν θέαν μόνον τοῦ κρέατος κατελαμβάνετο ὑπὸ ἀνεξηγήτου φόβου καὶ ἀηδίας. Ἐπιμελής ἔρευνα τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς του ζωῆς ἀπέδειξεν, ὅτι εἰς μικρὰν ἡλικίαν εἶδε διὰ πρώτην φοράν ζῶον σφαζόμενον, τὸ ὁποῖον ἐξέβαλλεν ἀνατριχιαστικὰς φωνάς. Ἐκτοτε ἔβλεπε πλέον μὲ ἀποτροπιασμόν καὶ αὐτὸ τὸ μαγειρευμένον κρέας.

Διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν συναισθημάτων ἐξηγεῖται καὶ ἡ λεγομένη **συνειρμικὴ ἀπήχησις**. Ἐνίοτε δηλ. ἡ ἀντίδρασις, τὴν ὁποίαν φέρει συναίσθημά τι, εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν προκαλέσαντα αὐτὴν ἐρεθισμόν· ἀπλῆ παρατήρησις εἰς τόνον χαμηλὸν ἐξοργίζει ὑπερμέτρως τὸν ἀκούοντα. Ὁ ξένος παρατηρητῆς ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παραφοράν τοῦ ἐξοργισθέντος, ὁ οἰκεῖος ὁμως ἐννοεῖ, ὅτι ἡ παρούσα ἐντύπωσις ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ προσβληθέντος γεγονότα σχετικά, συνδεδεμένα συνειρμικῶς μετὰ συναισθημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, καὶ ἡ ἀψιδυμία προέκυψεν ἐκ τῆς ἀδροιστικῆς τὸνώσεως τῶν συγκινήσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐμπειρίας τοῦ ὑποκειμένου. Δύναται νὰ ἐνισχυθῇ συναίσθημά τι σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων τοῦ αὐτοῦ τόνου.

Συναισθήματα ἀξίας. Ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τῆς εὐχαριστήσεως ἢ τῆς δυσαρρεσκείας, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὰ διάφορα ἀντικείμενα, δεμελιοῦμεν τὴν **ἀξίαν** αὐτῶν ἢ τὴν **ἀπαξίαν**. Ὄταν μία ζωγραφικὴ εἰκὼν τέρπη ἡμᾶς μὲ τὴν θέαν της, τὸ συναίσθημα τοῦτο κάμνει τὴν εἰκόνα ἀξιόλογον δι' ἡμᾶς. Εὐχαριστούμεθα, ὅταν ἔχωμεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα εἰς τὴν κατοχὴν μας καὶ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀπολαμβάνωμεν· λυπούμεθα, ὅταν χάσωμεν αὐτὴν ἢ ὅταν καταστραφῇ (συνήθως τότε διὰ πρώτην φοράν αἰσθανόμεθα τὴν ἀξίαν της). Χαίρομεν διὰ τὴν ὑπαρξιν, τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων ἀξιολόγων καὶ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν, τὴν κατὰπτωσιν, τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν. Ἀντίθετος εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις μας ἀπέναντι τῶν ἀναξιολόγων ἀντικειμένων. Πρόσωπα, πράγματα, ἰδιότητες καὶ γεγονότα συνδεόμενα μετὰ συναισθημάτων εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρρεσκείας ἀποκτοῦν δι' ἡμᾶς ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν **μόνιμον** πλέον καὶ τότε ὀνομάζονται **ἀγαθὰ** εἰς τὴν πρώτην περιπτῶσιν καὶ **κακὰ** εἰς τὴν δευτέραν. Διὰ τῆς μεταθιβάσεως τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἀποκτοῦν ἀξίαν καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπαλήψην μετεχειρίσθημεν ὡς μέσα, διὰ νὰ δημιουργήσωμεν ἢ νὰ προμηθευ-

δῶμεν τὰ ἀγαθὰ, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἢ νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν κακῶν. Περίπτωσις γνωστοτάτη τοιαύτης μεταβιβάσεως εἶναι ἡ ἀξιοποίησις τοῦ χρήματος. Κατ' ἀρχὰς εἶχε μόνον **ἀξίαν μέσου**· διὰ πολλοὺς ὄμως ἀνθρώπους (παράδειγμα : ὁ φυλάργυρος) ἀπέκτησε βαθμιαίως **ἀξίαν σκοποῦ** πλέον.

Συχνάκις θεωροῦμεν μερικά ἀντικείμενα ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἐνέχοντα δηλ. ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ὄχι διότι κρίνομεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικῆς μας συναισθηματικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ διότι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, μετὰ τῶν ὁποίων συμβιοῦμεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, ἐκτιμοῦν καὶ ἐπιτρέπουν, καταδικάζουν ἢ ἀπαγορεύουν αὐτὰ (**ἀξιολογικὴ ὑποβολή**). Ὄταν μετὰ τῆς εὐχαρίστου συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν παρέχουν εἰς ἡμᾶς ὠρισμένα ἀγαθὰ, ἔχομεν τὴν πεποιδηθῆναι, ὅτι ἡ ἀξία των ἔγκειται ὄχι εἰς τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἢ προσδοκῶμεν ἐξ αὐτῶν, ἢ εἰς τὴν ἰδιότητά των νὰ ἰκανοποιῦν τὰς ἀτομικὰς μας ἀνάγκας (**ἀξία ὑποκειμενικαί**), ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν των καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐκτίμησιν ὄλων, τότε τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων τὴν ὀνομάζομεν **ἀντικειμενικὴν**. Ὑψίσται ἀντικειμενικαὶ ἀξία θεωροῦνται τὸ Κάλλος, ἡ Ἀρετὴ καὶ ἡ Ἀλήθεια.

Νόμοι τῶν Συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐνισχύονται σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων ἀντιθέτου ποιοῦ (**νόμος τῆς ἀντιθέσεως**). Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θαλπωρὴν τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἐνισχύεται, ὅταν βλέπωμεν πόσον ὁ καιρὸς ἔξω εἶναι ψυχρὸς καὶ δυσάρεστος. Ἀντιθέτως ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ὅταν βαδίζωμεν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ὑπὸ βροχὴν κτλ. δι' ἐκτέλεσιν ἐπιπόνου ἐργασίας, ἐπιτείνεται μόλις ἀντικρῦσωμεν καλῶς θερμαινομένην καὶ ἄνετον κατοικίαν. Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ συναισθήματος εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς τοῦτο : ἡ ἀντίληψις τῆς ἀντιθέτου καταστάσεως ἀναπλάσσει διαφόρους παραστάσεις καὶ προκαλεῖ διανοήματα, τῶν ὁποίων ὁ συναισθηματικὸς τόνος προστιθέμενος εἰς τὸ ὑπάρχον συναισθημα αὐξάνει τὴν ἔντασιν αὐτοῦ. Ὑγιαίνοντες δὲν χαίρομεν τόσον πολὺ, ὅσον κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως μετὰ βαρεῖαν νόσον· διότι τότε ἀναπολοῦμεν τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διетρέξαμεν, καὶ ἐκτιμῶντες τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς αἰσθανόμεθα ἐντονώτερον τὴν εὐχαρίστησιν τῆς ὑγείας, τὴν ὁποίαν τῶρα ἀπολαμβάνομεν.

Ἰσχυρότερον γίνεται τὸ συναισθημα, ὅταν ἐμφανίζεται κατόπιν ἄλλου τῆς αὐτῆς ποιότητος, ἀλλ' ἀσθενεστέρου. Μία

λίαν εὐχάριστος εἶδησις, ἥτις μᾶς εὐρίσκει τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν μόλις ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀσθενῆ ἔστω ἱκανοποίησιν μιᾶς ἐπιτυχοῦς πράξεως, γίνεται ἔντονώτερον αἰσθητή. Ἐναντιθέτως, ὅταν δοκιμάσωμεν κατ' ἐπανάληψιν τὸ αὐτὸ συναίσθημα ἐξ ὁμοίων γνωστικῶν στοιχείων (ἐντυπώσεων, παραστάσεων κτλ.), ἢ συγκίνησις μας μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀμβλύνεται καὶ βαδμηδὸν τὸ αὐτὸ γεγονός μᾶς ἀφήνει πλέον ἀδιαφόρους (νόμος τῆς ἀμβλύνσεως). Τὰ ἀλλεπάλληλα κέρδη δὲν συγκινοῦν πλέον τὸν εὐτυχῆ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του ἔμπορον· αἱ κατ' ἐπανάληψιν ἐπιβαλλόμεναι σωματικαὶ ποιναὶ οὐδεμίαν πλέον αἰσθησιν προκαλοῦν εἰς τὸν τιμωρούμενον. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἢ ἀμβλυνσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀντικείμενα συχνότατα ἐπαναλαμβανόμενα δὲν ἔχουν πλέον τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ ἐπομένως δὲν ἐξακολουθοῦν νὰ εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αὐτὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν. Ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν ἔχει τὸ ἔκτακτον καὶ τὸ σπάνιον· πρὸς τὸ τακτικὸν καὶ σύννηδες ἐξοικειούμεθα τόσον, ὥστε δὲν προσηλοῦμεν πλέον ἐπ' αὐτοῦ τὴν προσοχὴν μας. Ἐπομένως τοῦτο χάνει τὸ συναισθηματικὸν του χρῶμα καὶ δὲν μᾶς προκαλεῖ οὐδεμίαν συγκίνησιν. Ἐκτὸς τούτου ἢ ἀμβλυνσις ὀφείλεται καὶ εἰς φυσιολογικοὺς λόγους: ἡ κόπωσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιφέρει ἀναισθησίαν ἀπέναντι τῶν νέων ἐρεθισμῶν. Σχεδὸν δηλ. δὲν ἀντιλαμβανόμεθα πλέον τὸ αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἀντικείμενον.

Τὰ Συναισθήματα καὶ τὸ Ἐγώ. Τὰ συναισθήματα δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων· ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δύνανται νὰ γεννηθοῦν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας καὶ ἀντίθετα κατὰ τὸ ποῖον συναισθήματα. Τὸ φαγητὸν τῆς ἰδιαιτέρας μας προτιμήσεως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν, ὅταν ἔχωμεν φάγει κατὰ κόρον· μία λίαν ἐπιθυμητὴ ἐπίσκεψις μᾶς εἶναι δυσάρεστος, ὅταν παρουσιάζεται εἰς ἀκατάλληλον στιγμήν. Εὐρισκόμενοι ἐν καταθλίψει, εἰς κόπωσιν ἢ ἐρεθισμόν, δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν καθαρὰν χαρὰν καὶ ἐκ τοῦ μᾶλλον εὐχαρίστου γεγονότος· ἀντιθέτως, ὅταν ἔχωμεν ἀκμαίᾳς τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις καὶ εἴμεθα ἥσυχοι, εὐρίσκομεν εὐχάριστα καὶ ἐνδιαφέροντα πολλὰ πράγ-

ματα, τὰ ὅποια εἰς ἄλλας περιστάσεις δύνανται ἀκόμη καὶ νὰ μᾶς δυσαρεστήσουν. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι τὰ συναισθήματα προσδιορίζονται ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον τὰ προκαλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα. Ἡ κατάστασις αὕτη εἶτε εἶναι στιγμιαία καὶ ὀφείλεται εἰς ἐφήμερα, τυχαῖα γεγονότα, εἶτε ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκ τῶν συναισθηματικῶν δηλ. **προδιαθέσεων** μας.

Αἱ συναισθηματικαὶ μας προδιαθέσεις σχηματίζονται βεβαίως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, ἀναλόγως δηλ. τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς μας. Ἐδράζονται ὁμως κυρίως ἐπὶ **ἐμφύτων** γνωρισμάτων τοῦ χαρακτήρος μας. (Σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχουν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ γεγονότα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, διότι, ὡς ἐλέγχομεν ἀνωτέρω, αἱ ἐξ αὐτῶν ἀναμνήσεις διατηροῦνται βαθύτατα καὶ ἐπηρεάζουν σημαντικῶς τὸν χαρακτήρ᾽ αὐτοῦ). Ἐμφυτος εἶναι ἡ γενικὴ συναισθηματικὴ δυναμικότης ἑνὸς προσώπου, ἥτοι ἡ δεκτικότης του εἰς συγκινήσεις.

Υπάρχουν φύσεις εὐθυμοὶ καὶ σοβαραὶ, ἐπιπόλαιαι καὶ βαθεῖαι κ.ο.κ. Τέσσαρες τύποι συναισθηματικῶν ἰδιοσυγκρασιῶν διακρίνονται παλαιόθεν: ὁ αἱματώδης, ὁ χοληρικός, ὁ μελαγχολικός καὶ ὁ φλεγματικός⁽¹⁾. Ὁ αἱματώδης συγκινεῖται εὐκόλως, μεταβάλλει ταχέως συναισθήματα καὶ διαθέσεις καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εὐθυμος. Ὁ χοληρικός συγκινεῖται εὐκόλως καὶ ἰσχυρῶς, τὰ δὲ συναισθήματά του ἔχουν διάρκειαν μεγάλην. Ὁ μελαγχολικός συγκινεῖται δυσκόλως, ἀλλ' ἐντόνως, τείνει δὲ μονίμως πρὸς δυσδύμους διαθέσεις. Ὁ φλεγματικός συγκινεῖται δυσκόλως καὶ κατὰ κανόνα τὰ συναισθήματά του εἶναι ἀσθενῆ· εἶναι ὁ κυρίως ἀπαθὴς τύπος.

1. Οἱ ὄροι οὗτοι ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἱπποκράτης ἐδίδασκειν, ὅτι αἱ τέσσαρες ἰδιοσυγκρασίαι ὀφείλονται εἰς κρᾶσιν τῶν τεσσάρων κυρίων χυμῶν τοῦ σώματος: τῆς (κιτρινῆς) χολῆς, τοῦ αἵματος, τῆς μελαίνης χολῆς καὶ τοῦ φλέγματος καὶ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ ἑνὸς ἐκ τῶν χυμῶν τούτων κατὰ τὴν κρᾶσιν δίδει εἰς τὸν συναισθηματικὸν χαρακτήρα ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαιτέρον τύπον του.

3. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Ένεκα του πλήθους και της μεγάλης ποικιλίας των συναισθημάτων είναι δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ περιληφθοῦν ὅλα τὰ εἶδη αὐτῶν εἰς πίνακα, ὁ ὁποῖος νὰ παρουσιάσῃ μὲ ἀκρίβειαν καὶ λογικὴν τάξιν τὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν συναισθημάτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τύχει γενικῆς ὁπωσδήποτε ἐπιδοκιμασίας μεταξὺ τῶν ψυχολόγων.

Εἰς μίαν διαίρεσιν τῶν συναισθημάτων τὴν βάσιν δίδουν αἱ δεμελιώδεις ὁρμαί, αἱ ὁποῖαι κατευθύνουν τὴν βουλευτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου: ἡ ὁρμὴ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἐγῶ, ἡ ὁρμὴ μφυτος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ (φιλία, ἐχθρότης κτλ.) καὶ ἡ κοινωνικὴ ὁρμὴ. Οὕτω τὰ συναισθήματα (τὰ πλεῖστα θεβαίως καὶ ὄχι ὅλα) διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις: α) εἰς τὰ **συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ**, β) εἰς τὰ **συναισθήματα τοῦ Σὺ**, καὶ γ) εἰς τὰ **κοινωνικά**.

α) Συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ εἶναι τὸ δετικὸν καὶ ἀρνητικὸν **αὐτοσυναισθημα**, ἧτοι ἡ χαρὰ καὶ ἡ ὑπερηφάνεια ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀξίας μας, ἡ λύπη καὶ ἡ ταπεινωσις ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀπαξίας μας. Μετὰ τῆς ὁρμῆς τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἐγῶ συνδέονται τὸ μαχητικὸν ἐνστικτον καὶ τὸ ἐνστικτον τῆς φυγῆς. Ἐκ τῶν ἐνστικτῶν τούτων πηγάζουν τὰ συναισθήματα τῆς **ὀργῆς** καὶ τοῦ **φόβου**. Ἐν γένει εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ ἀνήκουν αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ οἰαδήποτε ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς κ.ο.κ. Ἐκ τῶν συναισθηματικῶν τούτων καταστάσεων ἐξήρδη ἐσχάτως καὶ ἡρευνήθη ἐπιμελῶς ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀρνητικοῦ συναισθήματος, τοῦ **συναισθήματος τῆς μειονετικότητος**. Ἰσχυρὸν συναισθημα μιονετικότητος ἰδίως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν (ὁ παῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν μικρὸν καὶ ἀδύνατον τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν ἐνισχύουν ὀργανικά ἐλαττώματα, δυσμενεῖς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, μειονεκτικὴ δέσις ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἀψυχολόγητος ἀνατροφή, ἐκπαίδευσις κτλ.). ἀσκεῖ ἐνίοτε ὀλεθρίαν ἐπιδράσιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

β) Ἡ ὁρμὴ μφυτος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ ἐξωτερικεύεται δετικῶς καὶ ἀρνητικῶς εἰς τὰ συναισθήματα τῆς **φιλίας** καὶ τῆς **ἀγάπης**, τῆς **ἐχθρότητος** καὶ τοῦ **μίσους**. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν διάφορα συναισθήματα, ὅπως π. χ. ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἀδελφούς, πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους, ἡ ζήλεια, ὁ φθόνος κτλ. Ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῆς **συμπαθείας** (συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν) καὶ τῆς **ἀντιπαθείας** (χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ ἄλλου).

γ) Τὰ συναισθήματα τοῦ Σὺ ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν αὐτοσυναισθημάτων εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα, ἥτοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ σπουδαιότερα κοινωνικὰ συναισθήματα εἶναι τὸ **οἰκογενειακόν** (ἀφροσύαις εἰς τὴν οἰκογένειαν) καὶ τὸ **πατριωτικόν** (ἀγάπη τῆς πατρίδος, θυσία ὑπὲρ αὐτῆς, ὑπερηφάνεια διὰ τὰς νίκας τῆς καὶ πόνος διὰ τὰς συμφορὰς τῆς κτλ.). Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ κοινωνικῶν καὶ συναισθημάτων τοῦ Ἐγὼ γεννῶνται τὰ συναισθήματα τῆς πολιτικῆς **δυνάμεως** καὶ **ὑπεροχῆς**, τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐκτιμήσεως ἀφ' ἐνός, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς ὑποταγῆς, τῆς **παιδαρχίας** καὶ τῆς **εὐθύνης** ἀφ' ἐτέρου, τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλη ἡ σημασία εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

✓ Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν διαίρεσιν τὰ συναισθήματα κατατάσσονται εἰς δύο μεγάλας ομάδας ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν γνωστικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα τὰ προκαλοῦν. Ὅταν προκαλοῦνται μόνον ὑπὸ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, λέγονται **κατ' αἴσθησιν** (ἢ κατώτερα): ἀνώτερα δὲ ἢ **πνευματικά** συναισθήματα, ὅταν γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ ἀνωτέρων γνωστικῶν πλασμάτων, ἥτοι παραστάσεων καὶ διανοημάτων: Οὕτω π. χ. τὸ εὐχάριστον συναίσθημα τῆς θερμότητος, τὸ δυσάρεστον τῆς δΐψης, ἢ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς εὐωδίας ἐνός ἀνδρός κ.ο.κ. εἶναι συναισθήματα κατ' αἴσθησιν: μία εὐχάριστος ἔκπληξις, ἢ συμπάθεια μετὰ δυστυχούντος φίλου, τὸ μῖσος καὶ ἡ τύψις εἶναι συναισθήματα πνευματικά, διότι ἡ συγκίνησις εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας προϋποθέτει ὄχι ἀπλῆν ἐνέργειαν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ σύνδετον πνευματικὴν ἐργασίαν.

☐ Τὰ κυρίως πνευματικά συναισθήματα κατατάσσονται εἰς τέσσαρας ομάδας ἀναλόγως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τέσσαρας θεμελιώδεις ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, τοὺς τομεῖς δηλ. τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην, Καλλιτεχνίαν, Ἠθικὴν καὶ Θρησκείαν. Διὰ τῶν συναισθημάτων τούτων λαμβάνει στάσιν τὸ Ἐγὼ ἀπέναντι τῶν ἀξιῶν, τὰς ὁποίας ἐκπροσωποῦν τὰ ὑψηλότερα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτοι ἀπέναντι τῆς Ἀληθείας, τοῦ Κάλλους, τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἀγιότητος. Ὀνομάζονται δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα **θεωρητικά**, **καλαισθητικά**, **ἠθικά** καὶ **θρησκευτικά**. Τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀν-

δρώπου χαρακτηρίζει ακριβώς τούτο: ότι είναι ίκανή ή ψυχή του να αισθάνεται τὰ ανώτερα ταῦτα συναισθήματα.

α) Θεωρητικά συναισθήματα. Ρίζα-τῶν θεωρητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ μετὰ τῆς ὀρμῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως συνυφασμένη ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν καὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἀγαθῶν τῆς γνώσεως διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ δευτερευόν τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι ἡ μετ' ἀπορίας ἔκπληξις (τὸ θαυμάζειν τῶν ἀρχαίων). Ἀποροῦμεν καὶ ἐκπληττόμεθα, ὅταν ἀντικρύζωμεν διὰ πρώτην φοράν ἀντικείμενον ἢ γεγονός τι, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, τὴν ὁποῖαν ἀπεκτήσαμεν ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ νέον καὶ τὸ ξένον, τὸ μὴ οἰκεῖον, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχθρικόν καὶ ἐπικίνδυνον, μετὰ τῆς ἐκπλήξεως συνδυάζεται εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν ὁ φόβος· ὑπερτιμῶμεν πάντοτε τὴν δύναμιν τοῦ ἀγνώστου καὶ φοβούμεθα τὰς ἐνδεχομένας συνεπειὰς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς μας. Προϊούσης τῆς ἡλικίας ἀποκτῶμεν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ οὕτω τὸ συναισθημα τοῦτο ἐμφανίζεται ἄνευ φόβου. Γίνεται ἡ θεωρητικὴ ἀπορία καὶ ἔκπληξις, τὴν ὁποῖαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐδεῶρον πηγὴν τῆς Φιλοσοφίας. Συγγενές πρὸς τὸ συναισθημα τοῦτο εἶναι τὸ συναισθημα τῆς **περιεργείας**. Διὰ τοῦ συναισθήματος τούτου ἐξωτερικεύεται ἡ τάσις νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ κάτι τι (ὅταν βεβαίως εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τῶν βιωτικῶν μεριμνῶν) καὶ νὰ ἀνοίξωμεν διέξοδον εἰς τὴν πνευματικὴν μας δραστηριότητα. Θεωρητικά εἶναι καὶ τὰ συναισθήματα τῆς **πεποιδήσεως** καὶ τῆς **ἀμφιβολίας**, τὰ ὁποῖα συνοδεῶν τὴν ἐπιδοκιμασίαν εἰς ὅσας κρίσεις εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀλήθεια, καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν κρίσεων, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐσφαλμένας. Ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ψεύδους συγκινοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰ εἶναι τὰ συναισθήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἐπιστήμη εἶναι τὸ ὑπατον ἀγαθόν καὶ οἱ ὅποιοι ὑποβάλλονται προθύμως εἰς μεγίστας θυσίας, διὰ νὰ προαγάγουν αὐτήν. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁ

άσυγκράτητος ένδουσιασμός του 'Αρχιμήδους, όταν εύρων τήν λύσιν δυσκόλου μαθηματικού προβλήματος έξήλθε γυμνός εις τάς όδους φωνάζων «εύρηκα!».

Εις αύτήν τήν περίπτωσιν δέν έχομεν μόνον τό θεωρητικόν συναίσθημα' εις τήν συγκίνησιν του 'Αρχιμήδους ένυπάρχει και ίσχυρόν αυτοσυναίσθημα. Εΐπομεν προηγουμένως, ότι συναισθήματα του αύτου ποιου συνδύζονται εύχερώς μετ' άλλήλων και ένισχύονται άμοιβαίως.

β) Καλαισθητικά συναισθήματα λέγονται αι συγκινήσεις, τας όποιας προκαλούν εις τήν ψυχήν τό 'Ωραιον και τό 'Υπέροχον (θετικά), καθώς και τό 'Ασχημον και τό Γελοϊον (άρνητικά). Χαράν και θαυμασμόν αισθανόμεθα πρό του 'Ωραιου, άηδϊαν και άποστροφήν πρό του 'Ασχήμου. 'Η δέα του 'Υπερόχου μάς συγκλονίζει βαθέως, ένψ τό Γελοϊον μάς διδει εύθυμίαν.

Και αι άπλούστεραι εκ τών αισθήσεων έντυπώσεις είναι συνήθως συνυφασμένοι μετá καλαισθητικών συναισθημάτων. Χρώματα και σχήματα, ιδίως ό άρμονικός συνδυασμός αυτών εις μορφάς, τέρπουں ήμάς' όμοίως οι μουσικοί τόνοι, ό ρυθμός, ή μελωδία κτλ. Πλουσιώτερα όμως και ίσχυρότερα γίνονται τά καλαισθητικά συναισθήματα, έφ' όσον εις τας έντυπώσεις προστίθενται παραστάσεις και διανοήματα. Π. χ. κατά τήν σύλληψιν του βαθυτέρου νοήματος σπουδαίων έργων Τέχνης και κατά τήν εκτίμησιν τής άξιας αυτών. Τοιαύτας συγκινήσεις δοκιμάζομεν πρό του αρχιτεκτονικού θαύματος του Παρθενώνος, τών γλυπτικών άριστουρημάτων τής αρχαίας έλληνικής Τέχνης, τών ζωγραφικών πινάκων του Θεοτοκούλου, του Ραφαήλ και άλλων μεγάλων καλλιτεχνών, τών μουσικών έργων του Μπάχ, του Μπετόβεν κ.ο.κ.

'Υπέροχον όνομάζομεν τό υπερμέτρως μέγα και ίσχυρόν και πλούσιον εις σημασίαν, π. χ. τήν θύελλαν εις τόν ώκεανόν, τόν καταρράκτην του Νιαγάρα, επιβλητικά έργα Μηχανικής, μίαν Ναπολεόντειον νίκην κ.τ.τ. Τό ύπέροχον έμπνέει εις τόν άνθρωπον βαθύν θαυμασμόν και δέος εκ τής συναισθήσεως τών περιωρισμένων δυνάμεών του. Τά συναισθήματα, τά όποια προκαλει τό 'Υπέροχον, δέν είναι μόνον καλαισθητικά, αλλά και ήθικá και θρησκευτικά. 'Η άπροσδόκητος πτώ-

σις τοῦ Μεγάλου, ἡ ἀσύλληπτος συντριβὴ τοῦ Ἰσχυροῦ κ.τ.τ. δίδουν τὴν συγκλονιστικὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Τραγικοῦ**. Καί εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν συγκινούμεθα ὄχι μόνον καλαισθητικῶς (ἀρνητικῶς) ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ δρασκευτικῶς (θετικῶς): τοιαῦτα γεγονότα ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ εὐλάβειαν, θαυμασμόν πρὸς τὴν θεϊαν Δύναμιν, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἔργων τῆς τὴν μικρότητα τῶν ἀνθρωπίνων διαστάσεων. **Γελοῖον** εἶναι τὸ ὑπερμέτρως μικρὸν, τὸ ἀσήμαντον καὶ τὸ εὐτελές. Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ **Κωμικοῦ** ἔχομεν, ὅταν διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων ἀποδεικνύεται ἡ μικρότης, τὸ ἄσημον καὶ εὐτελές ἐνός ἀντικειμένου ἢ προσώπου, τὸ ὁποῖον πρὸς στιγμὴν ἐνεφανίσθη ὡς κατέχον ἀντιθέτους ιδιότητας. Τὸ κωμικὸν προκαλεῖ εὐθυμίαν (τὸν γέλωτα), ἡ ὁποία ἐνισχύεται σημαντικῶς ἐκ τῆς ταυτοχρόνως γεννωμένης συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπεροχῆς (ἦτοι διὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος).

γ) Ἠθικὰ συναισθήματα. Τοιαῦτα συναισθήματα γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὅταν κρίνοντες ἰδίας καὶ ἀλλοτρίας πράξεις ἐπιδοκιμάζωμεν καὶ ἐκτιμῶμεν (θετικά) ἢ ἀποδοκιμάζωμεν καὶ ἀποστρεφώμεθα (ἀρνητικά) αὐτάς. Ἡ ἐπιδοκιμασία δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ συναισθημα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ· ἡ ἀποδοκιμασία τὴν συγκίνησιν τῆς ἐνοχῆς (τύψιν), τῆς ἀποστροφῆς καὶ τῆς περιφρονήσεως. Τὰς ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοτε ὑπαγορεύει μηχανικῶς τὸ ἔθιμον, ἄλλοτε ἐπιβάλλει ὑποχρεωτικῶς τὸ ἐν τῇ Νομοθεσίᾳ διατυπούμενον **Δίκαιον** καὶ ἄλλοτε ἐμπνέει ἐλευθέρως ἡ βαθεῖα πίστις εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, ἦτοι ἡ λαχτάρα τῆς **Ἀρετῆς**. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἐκδηλοῦται πρῶτον ἀρνητικῶς διὰ τοῦ φόβου: μήπως πράττοντες τὸ κακὸν ἐκπέσωμεν εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν συνανθρώπων μας. Εἶτα θετικῶς: διὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον μᾶς ὠδεῖ εἰς τὰς ἀγαθὰς πράξεις. Ἡ ἐπιτέλεισις τοῦ καθήκοντος προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν συναισθημα εὐτυχίας καὶ **γαλήνης**, ἡ παράβασις τοῦ καθήκοντος τὸν ὀξύν πόνον τῆς τύψεως. Τὰ ἠθικὰ συναισθήματα συμπλέκονται μετὰ δρασκευτικῶν, διότι τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς θεωροῦμεν ἐκδήλωσιν

τῆς δελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ συναισθανόμεθα τὴν παραβίασιν αὐτῶν ὡς ἀσέβειαν καὶ ἁμαρτίαν, τὴν δὲ τήρησιν αὐτῶν ὡς ἔνδειξιν εὐλαβείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ θεῖον δέλημα.

δ) **Θρησκευτικὰ συναισθήματα.** Συγγενῆ πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ εἶναι τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Συνοδεύουν τὰς παραστάσεις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ὑπερέραν καὶ ἐκδηλώνονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς: τιμῆ, σεβασμός, συντριβή, δέος, εὐγνωμοσύνη, ἐμπιστοσύνη, ἀγάπη κτλ. Αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου (πρὸ τοῦ ἀπείρου, τοῦ θανάτου κτλ.) καὶ τῆς νοσταλγίας (τῆς ἐπέκεινα τῆς ζωῆς εὐτυχίας, ἀποκαταστάσεως κτλ.). Κυρίως τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις χαρακτηρίζει ἡ συναίσθησις τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἡμῶν ἐκ τῆς παντοδυναμίας ἐνός ὄντος τελειοτάτου, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ προσδοκῶμεν τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τελειότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἰς πρωτογενῆ κατάστασιν ἐκ τοῦ φόβου πρὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων (κεραυνοῦ, θυέλλης, ἀστραπῆς, σεισμοῦ), ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ προστατεύσῃ τὴν ζωὴν του, ἐπροσωποποίησε καὶ ἐλάτρευσε αὐτὰς ὡς θεότητας, θυσιάζων τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ του, ἵνα ἔχη αὐτὰς βοηθοὺς καὶ παραστάτας ἢ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ὑποτιθεμένην ὀργὴν των. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκπολιτιζόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώθη εἰς τελειότερας καὶ ὀρθότερας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς σοφῆς σκοπιμότητος καὶ βαθείας ἁρμονίας τῆς Φύσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐχάρισεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ὑψηλοτέραν θρησκείαν, ἥτοι τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀγάπην ἐνός πατρικοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ Κόσμου καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος, πλήρης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἐποπτεύει, ἵνα ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Αἱ μετὰ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων τούτων συνδεόμεναι θρησκευτικαὶ συγκινήσεις εἶναι διὰ τὸν εὐσεβῆ ἄνθρωπον βαθεῖαι καὶ πλούσιαι εἰς περιεχόμενον. Κοσμεῖται δὲ δι' αὐτῶν καὶ ἐξαιρεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄ *

Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Η ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὰ βουλευτικά φαινόμενα. Τὰ βουλευτικά φαινόμενα παρουσιάζουν πολύ μεγάλην ποικιλίαν. Ἴδου μερικά παραδείγματα: **ἐπιθυμῶ** ἔνα εὐγευστον καρπόν· **ἀπαιτῶ** νά ἀναγνωρισθῆ ἡ ἀξία μου· **αἰσθάνομαι τὴν ὀρμὴν** πρὸς δρᾶσιν· **εὐχομαι** νά εἶναι αὐριον ὁ καιρὸς καλός, διὰ νά ταξιδεύσω· κατόπιν ὠρίμου σκέψεως **ἀποφασίζω** νά ὑποστῶ ὀδυνηρὰν ἐγχείρησιν. Τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἀπαιτήσιν, τὴν ὀρμὴν, τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἀπόφασιν ὀνομάζομεν ἐκδηλώσεις τῆς **βουλήσεως** καὶ κατατάσσομεν ὅλα τὰ ψυχικὰ ταῦτα φαινόμενα εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, διότι παρὰ τὰς διαφορὰς των εἰς τὰς λεπτομερείας ἔχουν ὡς κοινόν γνώρισμα τοῦτο: ὅτι εἶναι **τάσεις**. Ἡ τάσις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῶν βουλευτικῶν φαινομένων. Μὲ τὴν τάσιν αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἐν ἐνεργείᾳ, ἐν δράσει. Καὶ ἂν ἀκόμη αὐτό, πρὸς τὸ ὅποσον τείνομεν, παρασύρῃ καὶ ἀναγκάζῃ ἡμᾶς, πάλιν τείνοντες πρὸς αὐτό διὰ τῆς ὀρμῆς, τῆς ἐπιθυμίας κτλ. ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἐνεργοῦντες. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ τὴν κυρίως **ἐνεργητικὴν** πλευρὰν τῆς ψυχῆς.

Εἰς πᾶσαν **τελείαν** βουλευτικὴν ἐκδήλωσιν ἐκτός τῆς τάσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κεντρικόν της πυρῆνα, διακρίνομεν καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: τὴν **ἐπίγνωσιν** τοῦ στόχου, τὴν συμμετοχὴν τοῦ **συναισθήματος** καὶ τῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως καὶ τέλος τὴν συνειδησιν τῆς **πράξεως**, διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται καὶ φθάνει εἰς τὸ τέρμα της ἡ τάσις. Ἄς ἐξετάσωμεν ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων χωριστά.

Στόχος, συναίσθημα καὶ κρίσις εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς **βουλήσεως**. **Στόχος** εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον προσπαθοῦμεν ἀμέσως νά ἐπιτύχωμεν ἢ νά πραγματοποιήσωμεν. Χωρὶς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ στόχου, ἡ τάσις εἶναι ἀκαθόριστος μόνον ὀρμὴ πρὸς δρᾶσιν. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου προϋποθέτει πάντοτε τὴν ἐνέργειαν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς· ὅταν

π.χ. επιθυμῶμεν ἓνα καρπὸν, πρέπει νὰ τὸν βλέπωμεν ἢ τουλάχιστον νὰ ἔχωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν τοῦ διὰ νὰ θελήσωμεν νὰ κάμωμεν ἐπίσκεψιν εἰς ἓν φιλικὸν πρόσωπον, πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ τὸ διανοηθῶμεν. Βεβαίως δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ νὰ διανοηθῶμεν ἓν γεγονός, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο στόχος μιᾶς βουλευτικῆς ἐνεργείας μας. Τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ πράξεις γίνονται στόχοι, ὅταν εἰς τὴν πνευματικὴν των σύλληψιν προστεθῇ ἡ ψυχικὴ μας τάσις πρὸς αὐτά. Ἐναπλάσσεται π. χ. αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησίν μου ἡ παράστασις ἑνὸς φίλου, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐντός μου οἰαδήποτε τάσις ἀναφερομένη πρὸς αὐτόν, ἡ παράστασις μου δὲν γίνεται στόχος διὰ τὴν βούλησίν μου. Περὶ προθέσεως ὀμιλοῦμεν, ὅταν ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου ὡς στόχου εἶναι τελείως συνειδητὴ. Ἡ κυρίως βούλησις, ἥτοι ἡ ἐπιθυμία, εἶναι πάντοτε τάσις ἐκ προθέσεως. Ἡ εὐθύνη καταλογίζεται πλήρως εἰς τὰς ἐκ προθέσεως πράξεις.

Μεταξὺ στόχου καὶ σκοποῦ γίνεται ἡ ἐξῆς διάκρισις : σκοπὸν ὀνομάζομεν ὅ,τι ἐπιδιώκομεν νὰ ἐπιτύχωμεν μὲ μέσα τὸν στόχον ἢ τοὺς στόχους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῦμεν. Θέλω π. χ. νὰ ἀνάψω τὴν θερμάστραν διὰ νὰ θερμανθῶ· τοῦτο τὸ δεῦτερον (νὰ θερμανθῶ) εἶναι ὁ σκοπός, ἐνῶ ὁ στόχος εἶναι τὸ πρῶτον. Θέλω νὰ κάμω εἰς φίλον μου νεῦμα, διὰ νὰ τὸν προφυλάξω ἐκ τινος κινδύνου· τὸ νεῦμα εἶναι ὁ στόχος, ἐνῶ σκοπός εἶναι νὰ σώσω τὸν φίλον μου. Οἱ στόχοι λοιπὸν εἶναι τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνονται οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποί. Οἱ στόχοι εἶναι συνήθως ὄχι πράξεις (καθὼς εἰς τὰ δύο προηγούμενα παραδείγματα), ἀλλὰ πράγματα : ὁ διψῶν π. χ. ἀναζητεῖ τὴν πηγὴν. Ὅταν ἀπλῶς ἀντιδρῶμεν εἰς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου· π. χ. ἰσχυρὸς κρότος μᾶς ἀναγκάζει νὰ κλείσωμεν αὐθορμήτως τὰ ὦτα μας· ὅταν ἐγγίσωμεν θερμὸν ἀντικείμενον, ἀποσύρομεν ἀστραπιαίως τὴν χεῖρά μας. Αἱ τάσεις τοῦ βρέφους εἶναι ἀπλᾶ ἀντιδράσεις εἰς ἐρεθισμούς, ἥτοι τάσεις ἄνευ ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου.

Ἡ τάσις ἐξαρτᾶται στενωτάτα ἐκ τοῦ συναισθήματος. Τὸ

δυσάρεστον συναίσθημα γεννᾷ τήν τάσιν νά ἀπαλλαγῇ ὁ ὀργανισμός ἀπό τὰς αἰτίας τῆς λύπης· τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς γεννᾷ τήν τάσιν πρὸς διατήρησίν του. Ἡ μεγάλη διὰ τήν ζωὴν σημασία τῶν συναισθημάτων ἐγκρατεῖται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ὅτι εἶναι δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων προκαλοῦνται διάφοροι τάσεις. Ἐπὶ τῆς βουλήσεώς μας ἐπιδρᾷ καὶ ἡ ἀναμενομένη εὐχαρίστησις, καθὼς καὶ ἡ προσδοκωμένη δυσἀρέσκεια. Συχνὰ δηλ. ἐπιδιώκομεν ἢ ἀποφεύγομεν διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα δὰ μᾶς εὐχαριστήσουν ἢ δὰ μᾶς λυπήσουν εἰς τὸ μέλλον. Δέν εἶναι ὅμως πάντοτε ἀπαραίτητος ὁ δεσμός μεταξύ συναισθήματος καὶ βουλήσεως. Ὅταν ἐπιθυμῶμεν ἕνα καρπὸν ἢ ἀποφεύγωμεν μίαν δυσοσμίαν, βεβαίως μᾶς κινεῖ ἡ ἀναμενομένη εὐχαρίστησις ἢ ἡ ἀναμενομένη δυσἀρέσκεια. Εἰς τὰς ἐκ **συνηθείας** ὅμως πράξεις (ὅταν π.χ. τὸ πρωτὶ πλυνώμεθα ἢ ἐνδυώμεθα κτλ.) ἐνεργοῦμεν σχεδὸν ἄνευ συναισθήματος. Καὶ ἀποφάσεις εἰλημμένας πρὸ πολλοῦ ἐκτελοῦμεν ἐνίοτε χωρὶς συγκίνησιν.

Ἡ βούλησις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συναισθήματος διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως. Ὅταν εἰς τὰς ἐπιθυμίας μας φερώμεθα ὄχι ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς κρίσεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τοῦ στόχου, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνομεν, λέγομεν, ὅτι ἐνεργοῦμέν μετὰ φρονήσεως. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ἐνεργεῖ μετὰ φρονήσεως. Ἀποφεύγει τὸ κακὸν καὶ ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν ὄχι λόγῳ τῆς λύπης, τήν ὁποῖαν δὰ δοκιμάσῃ διὰ τῆς ποινῆς ἢ ἔνεκα τῆς χαρᾶς, τήν ὁποῖαν περιμένει ἀπὸ τῆν ἀμοιβῆν, ἀλλὰ διότι τὸν ὀδηγεῖ εἰς τήν ἀρετὴν ἢ ἐκτίμησις τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς πράξεώς του. Ἄνευ τῆς ἠθικῆς κρίσεως ὁ ἄνθρωπος δὰ ἦτο ἔρμαιον τῶν στιγμαίων συναισθημάτων του. Ἐνίοτε ὅμως καὶ τὸ συναίσθημα κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τήν ἐκτέλεσιν μιᾶς ἠθικῆς πράξεως. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν παλαίωμεν μεταξύ ἐπιθυμίας καὶ καθήκοντος· τότε, μόλις διανοηθῶμεν τήν παράβασιν τοῦ καθήκοντος, τὸ ἐμφανιζόμενον εἰς τήν ψυχὴν μας συναίσθημα τῆς τύψεως μᾶς βοή-

δεῖ νά ὑπερνικήσωμεν τόν πειρασμόν καί νά μείνωμεν πιστοί εἰς τάς ἡθικάς μας ἀρχάς.

Ἀπόφαισι καί πρᾶξι. Τάσις καί ἐκτελοῦσα πρᾶξι ἀρχικῶς συνανήκουσιν εἰς τήν αὐτήν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Ὅπου δέν παρουσιάζονται ἐσωτερικά ἢ ἐξωτερικά ἐμπόδια, μόλις αἰσθανθῶμεν τήν τάσιν, προβαίνομεν εὐθύς εἰς τήν πρᾶξιν, διὰ τῆς ὁποίας δά ἐπιτύχωμεν τόν στόχον. Ἡ πείρα ὁμως τῶν διαφορῶν ἐμποδίων μᾶς διδάσκει ἀπό μικρᾶς ἡλικίας νά ἀναβάλωμεν τήν πρᾶξιν δι' ἀργότερον, ἤτοι νά τείνωμεν πρὸς στόχους ὄχι παρόντας, ἀλλά μελλοντικούς. Οὕτω π.χ. ὁ μικρός παῖς, ἐπειδή ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς παρουσίας τῆς μητρὸς του νά τρέξῃ, διὰ νά παιξῇ μετὰ τῶν φίλων του ἔξω, ἀναβάλλει τήν ἐκτέλεσιν τῆς προθέσεώς του δι' ἀργότερον. Ὅταν μετ' ὀλίγον ἀρῆῃ τὸ ἐμπόδιον, ἡ πρόθεσις γίνεται ἀμέσως τάσις πρὸς πρᾶξιν καί ἡ ἐπιθυμία πληροῦται. Πολλὰς ἀποφάσεις λαμβάνομεν ἐξ ἀρχῆς μετὰ τήν πρόθεσιν νά τὰς πραγματοποιήσωμεν εἰς τὸ μέλλον· δίδομεν π.χ. εἰλικρινῶς τήν ὑπόσχεσιν νά λέγωμεν τοῦ λοιποῦ τήν ἀλήθειαν ἢ νά φερώμεθα εὐγενῶς πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους μας.

Συχνά ἡ βούλησις καθορίζεται ὑπὸ τῆς προθέσεως τόσοσιν σταθερῶς, ὥστε ἀργότερον παρουσιαζομένης τῆς εὐκαιρίας ἐμφανίζεται αὐτομάτως ἡ τάσις πρὸς πρᾶξιν. Συχνότερον ὁμως παρά τήν εἰλημμένην ἐκ τῶν προτέρων ἀπόφασιν, διὰ νά ἐπακολουθήσῃ ἡ πρᾶξις κατὰ τήν ὀρισθεῖσαν στιγμὴν, ἀπαιτεῖται νέα ἐνέργεια τῆς βουλήσεως, μία ἰδιαιτέρα ἀπόφασιν πρὸς πρᾶξιν. Ἀπεφασίσαμεν λ.χ. μόλις συναντήσωμεν τόν φίλον, τόν ὁποῖον μέσα εἰς τήν παραφορὰν μας ὑβρίσαμεν, νά ζητήσωμεν συγγνώμην. Ὅταν μετὰ τινος ἡμέρας τόν συναντῶμεν καθ' ὁδόν, σπεύδομεν αὐτομάτως πρὸς αὐτόν καί τόν παρακαλοῦμεν νά μᾶς συγχωρήσῃ. Πολλάκις ὁμως διὰ νά προβῶμεν εἰς τήν ἀποφασιοθεῖσαν πρᾶξιν, χρειάζεται κατὰ τήν στιγμὴν ἐκείνην νέα ἀπόφασιν, νά εἴπωμεν δηλ. εἰς τόν ἑαυτόν μας : «ἐμπρός, τόλμησον», διὰ νά ἐκτελέσωμεν τήν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν. Πολλὰι προθέσεις μένουσιν ἀνεκτέλεστοι, διότι ἡ βούλησις δέν ἔχει κατὰ τήν στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως τήν δύναμιν νά ἐνεργήσῃ ἐκ νέου, διὰ νά τὰς πραγματοποιήσῃ.

Πόδον ὀνομάζομεν τὴν λαχτάραν ἄνευ προθέσεως καὶ ἄνευ τάσεως πρὸς πράξιν. Εἰς τὸν πόδον δὲν ἐπιδιώκεται διὰ τῆς δράσεως ἢ πραγματοποίησις ἐνός ὠρισμένου στόχου.

Ἐλατήριον (ἢ κίνητρον) μιᾶς πράξεως ὀνομάζεται ὁ τελικὸς σκοπός, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκεται δι' αὐτῆς καὶ μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἐνεργῶν δικαιολογεῖ (εἰς ἑαυτὸν) τὴν ἀπόφασίν του. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ ποικίλων στόχων (μέσων) π.χ. διὰ θωπειῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπειλῶν ἢ μήτηρ ἐπιδιώκει νὰ συνηθίσῃ τὸ τέκνον τῆς εἰς τοὺς καλοὺς τρόπους. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς στόχους κρύπτονται πολλάκις διάφοροι σκοποί. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε φανερά εἰς τὰς πράξεις τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὸν πράττοντα. Ἐλατήρια π.χ. μιᾶς δωρεᾶς δύναται νὰ εἶναι ἡ ἐλεημοσύνη ἢ ἡ τήρησις μιᾶς ὑποσχέσεως ἢ καὶ τὸ ὑλικόν ἢ ἠθικόν ὄφελος τοῦ δίδοντος.

Ὅταν διὰ τῆς πλήρους ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου σχηματίζεται ἡ πρόθεσις καὶ λαμβάνεται εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν ἢ ἀποφάσις πρὸς πράξιν, τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν συνειδήσιν, ὅχι ὅτι ὑπακούει ἀπλῶς εἰς μίαν ἐσωτερικὴν τάσιν, ἀλλ' ὅτι δρᾷ ἐλευθέρως καὶ κατ' ἐκλογὴν. Αὕτη εἶναι ἡ κυρίως βουλευτικὴ ἐνέργεια. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις λαμβάνομεν ἐν πλήρει συνειδήσει ὀριστικὴν πρὸς στόχον τινὰ κατεῦδυσιν. Εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καταλογίζομεν πλήρως μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τῆς βουλήσεώς μας. Τελείως ὑπεύθυνοι θεωρούμεθα μόνον δι' αὐτὰς, ὅχι δὲ καὶ δι' ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως (π.χ. κατὰ τὴν μέθην ἢ τὸν ἐκβιασμόν) ἢ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως (λόγῳ περιορισμοῦ ὑπὸ ἄλλων ἢ φυσικῆς ἀδυναμίας). Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως.

2. Αἱ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Πράξιν ὀνομάζομεν πᾶσαν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται εἰς συνειδητὸς γενόμενος στόχος. Ἡ πράξις καλεῖται **ἐργασία**, ὅταν δίδωμεν ἀξίαν ὅχι εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἰς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα (τὸ

ἔργον), τὴν πραγματοποιήσῃ τοῦ ὁποίου ἀνελάβομεν εἴτε ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, εἴτε δι' ἐπιβολῆς ἑξώθεν, δηλ. ἀναγκαστικῶς· **παιδιά** δέ, ἐάν ἀπλῶς μᾶς ὠθεῖ πρὸς αὐτὴν ἢ τάσις νὰ ἐνεργήσωμεν, ὁπότε δίδομεν ἀξίαν εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτὴν.

Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τριῶν εἰδῶν : ἐκ **προαιρέσεως**, καθ' ὄρμην καὶ καθ' ἔξιν.

Αἱ πράξεις ἐκ προαιρέσεως προϋποθέτουν πάντοτε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐγώ, ἥτοι ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἡ ἀπόφασις ἄλλοτε εἶναι ἀπλῆ ἐσωτερικὴ ἐπιδοκιμασία ἐνός στόχου (ἀποφασίζω π. χ. αὐτὴν τὴν στιγμὴν νὰ κάμω ἓνα περίπατον), ἄλλοτε πάλιν προκύπτει ἐκ τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ πολλῶν στόχων (νὰ κάμω περίπατον ἢ νὰ ἐπισκεφθῶ φιλικόν μου πρόσωπον ἢ νὰ ἀναγνώσω τερπνόν τι βιβλίον). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ πράξις λέγεται **πράξις ἐκλογῆς**. Ἐκλογή γίνεται καὶ ὅταν ἔχη τις νὰ ἀποφασίσῃ μεταξὺ τῆς ἐκτελέσεως ἢ τῆς παραλείψεως μιᾶς πράξεως, προϋποθέτει δὲ πάντοτε ἐν ἐσωτερικόν ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται μεταξὺ μιᾶς τάσεως καὶ τῆς πράξεως, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῇ ὁ στόχος τῆς τάσεως. Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου τὰ ἐμπόδια εἶναι συνήθως κρίσεις ἀξίας καὶ ἀπαξίας· δι' αὐτῶν δὲν ἀφήνονται αἱ τάσεις νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς πράξεις. Π. χ. κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς παραγγελίας διέρχομαι πρὸ ἐστιατορίου· πεινῶ καὶ ἡ θεὰ τοῦ ἐστιατορίου γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν μου τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσέλθω καὶ νὰ φάγω· ἐπειδὴ ὅμως κρίνω, ὅτι ἡ ἀργοπορία θὰ ἔχη δυσαρέστους συνεπείας ἐπὶ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἔχω ἀναλάβει, καὶ θὰ μὲ ἐκδέσῃ κτλ., καταστέλλω τὴν τάσιν μου καὶ προχωρῶ, χωρὶς νὰ σταματήσω εἰς τὸ ἐστιατόριον. Κατασταλτικῶς ἐπὶ τῶν τάσεων ἐνεργοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνηλίκων, καὶ ἀμορφῶτων ἀνθρώπων ἡ διαταγὴ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις, ἡ μίμησις, ἡ ἄσκησις καὶ ἡ συνήθεια. Δι' αὐτῶν ἄρχεται τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἐπειδὴ ἡ κρίσις δὲν εἶναι ἀκόμῃ ὠριμος, διὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν βούλησιν.

Αἱ καθ' ὄρμην πράξεις γίνονται ἄνευ ἀποφάσεως τοῦ Ἐγώ, εὐθύς ὡς παρουσιασθῇ εἰς τὴν ψυχὴν τάσις πρὸς τινα

στόχον ἢ ὅταν ἡ τάσις αὐτῆ, ἐν ἀρχῇ ἀσθενῆς, ἀποκτήσῃ τοιαύτην ἰσχύν, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως τὴν ἀντίστοιχον πρᾶξιν. "Ὅταν διψῶ, ἡ δέα τῆς κρήνης μὲ ὀδηγεῖ ἀμέσως εἰς τὴν πρᾶξιν· καθ' ὃν χρόνον ἐργάζομαι ἐντὸς κλειστοῦ δωματίου, ἡ ἀνάγκη τοῦ καθάρου ἀέρος γίνεται βαθμιαίως τόσο ἰσχυρά, ὥστε σηκώνομαι καὶ ἀνοίγω τὸ παράθυρον. Ἐν στενῇ ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν εἶναι αἱ προκαλούμεναι ἐξ ἐμφύτων ὁρμῶν (τῆς αὐτοσυντηρήσεως κτλ.), περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐν εὐρείᾳ ὅμως ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν ὀνομάζονται καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ κλίσεων καὶ παθῶν. Κλίσις λέγεται ἡ ἰσχυρὰ καὶ μόνιμος τάσις πρὸς ἓν ἀντικείμενον ὑλικόν ἢ πνευματικόν. Οὕτως ὁμιλοῦμεν περὶ κλίσεως εἰς τὴν μουσικὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ κλίσεως εἰς τὴν οἰνοποισίαν, τὴν χαρτοπαιξίαν κτλ. Ἡ κλίσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἢ ἐμφύτου προδιαθέσεως ἢ μακρᾶς συνηθείας ἢ ἀμφοτέρων. "Ὅταν ἡ ἰσχύς τῆς τάσεως φθάσῃ (λόγω προδιαθέσεως ἢ καὶ μακρᾶς συνηθείας) εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε πρὸ τῆς σφοδρότητός της τὸ λογικόν νὰ εἶναι ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, τότε τὴν ὀνομάζομεν πάθος. Π. χ. ὁ μετὰ πάθους οἰνοπότης, ἐκδικητικὸς ἢ φθονερός ἄνθρωπος εἶναι ἀνίσχυρος νὰ κυριαρχήσῃ τῶν τάσεων του καὶ ἐνεργεῖ τυφλῶς καὶ βιαίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παθῶν του.

Τὰς καθ' ἑξὶν πράξεις ἀρκεῖ καὶ μόνη ἡ σκέψις τοῦ στόχου, διὰ νὰ τὰς προκαλέσῃ. Καὶ ἡ ἀντίληψις μιᾶς καταστάσεως δύναται νὰ προκαλέσῃ τοιαύτας πράξεις. Τὰς καθ' ἑξὶν πράξεις ἐκτελοῦμεν ἄνευ συνειδητῆς τάσεως πρὸς τινὰ στόχον καὶ ὅμως σκοπίμως. Αὐταὶ ἦσαν ἀρχικῶς πράξεις ἢ τυχαῖαι ἢ ἐκ προαιρέσεως. Διὰ τῆς συχνῆς ὅμως ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἔχουν, τρόπον τινά, τόσο μηχανοποιηθῆ, ὥστε τὰς ἐκτελοῦμεν αὐτομάτως, εὐθύς ὡς παρουσιασθῇ ἡ ἀνάλογος περίστασις. Οὕτω π.χ. κτυπῶμεν τὴν θύραν, πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς κλειστὸν δωμάτιον, ἢ σηκωνόμεθα καὶ προσφέρομεν κάδισμα εἰς εἰσερχόμενον ἐπισκέπτην. Εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις μία ἐξωτερικὴ κατάστασις προκαλεῖ ὡς ἐρεθισμὸς μίαν ὠρισμένην ἀντίδρασίν μας.

Ἡ σημασία τῶν καθ' ἕξιν πράξεων εἶναι μεγάλη διὰ τὴν ζωὴν. Ἡ ἕξις εἰς τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα, τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων μας προσδίδει εἰς τὴν δρασίαν μας σταθερότητα καὶ κανονικότητα. Διὰ τῆς ἕξεως ἐπίσης γίνεται σημαντικὴ ἔξοικονόμησις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν σκόπιμον ρύθμισιν πλήθους λεπτομερειῶν τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῆς ἀπαλλασσόμεθα τῶν φροντίδων διὰ τὴν κανονικὴν καὶ ὀρθὴν ἐκτέλεσιν πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ διατηροῦμεν ἀκμαίαις τὰς ψυχικὰς μας δυνάμεις εἰς τὰς σοβαρὰς περιστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἀπαιεῖται συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς, ἰσχυρὰ κρίσις καὶ βούλησις.

Τὸ κύριον σωματικὸν ἀποτέλεσμα τῆς βουλήσεως καὶ τῶν διαφόρων τάσεων εἶναι ἡ διὰ τῶν κινητικῶν κέντρων τοῦ κυρίως ἔγκεφάλου διέγερσις τῶν μυῶν, διὰ τῆς συστολῆς καὶ διαστολῆς τῶν ὁποίων τελοῦνται αἱ ποικίλαι **κινήσεις τοῦ σώματος**. Πᾶσαι ὅμως αἱ κινήσεις τοῦ σώματος δὲν ὑπόκεινται κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς βουλήσεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ **φυσιολογικαί** (τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τῶν ἐντέρων κτλ.) οὔτε κατὰ τὴν ἔναρξιν, οὔτε κατὰ τὴν πορείαν τῶν συνοδεύονται ὑπὸ ψυχικῶν φαινομένων ἤτοι τελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς συνειδήσεως. Τὰς λοιπὰς κινήσεις διακρίνομεν εἰς τὰ ἑξῆς εἶδη :

1) Αἱ **αὐθόρμητοι κινήσεις**. Ὄταν ἐξυπνώμεν, τείνομεν τὰ μέλη. Τὰ μικρὰ παιδία ἐκτελοῦν διαφόρους κινήσεις τῶν ἄκρων χωρὶς ὠρισμένον στόχον. Αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ κινηθοῦν, διὰ νὰ ἐκκενωθῇ ἄριστον τινὰ ἢ συσσωρευθεῖσα μέσα εἰς τὸν ὀργανισμόν τῶν δυνάμεις. Ψυχικὴ αἰτία τῶν αὐθόρμητων κινήσεων εἶναι τὸ πρωταρχικὸν συναίσθημα τῆς ζωῆς.

2) Αἱ **ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις**, π. χ. ὁ λύγξ, ὁ βῆξ, τὸ χάσημα, ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ.τ.τ. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν κινήσεων τούτων εἶναι ὅτι μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον τὰς προκαλεῖ, καὶ τῆς κινήσεως οὐδὲν γεγονός τῆς συνειδήσεως μεσολαβεῖ. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν κέντρων

τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰ κινητικά καί ἡ κίνησις ἐκτελεῖται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς κυρίας βουλήσεως (*).

3) Αἱ **ἐνστικτώδεις κινήσεις**. Τὸ βρέφος ἀρπάζει τὰ διάφορα ἀντικείμενα καί φέρει αὐτὰ εἰς τὸ στόμα· τὰ ὀρνίδια μόλις ἐκκολαφθέντα συλλαμβάνουν διὰ τοῦ ράμφους τοὺς σπόρους. Αἱ ἐνστικτώδεις κινήσεις προκαλοῦνται ὄχι ἐξ ἀπλῶν αἰσθημάτων, ὡς αἱ ἀντανακλαστικά, ἀλλ' ἐκ συνδέτων ἐντυπώσεων.

4) Αἱ **ἐκούσαι κινήσεις**. Εἰς αὐτὰς προηγῆται κατὰ κανόνα μία ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παράστασις, διὰ τῆς ὁποίας καθορίζεται ἡ σύνθεσις καί ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως. Διὰ τῶν ἐκουσίων κινήσεων ἐξωτερικεύεται ἡ κυρίως βούλησις.

5) Αἱ **αὐτόματοι κινήσεις**. Εἶναι αἱ ἀρχικῶς ἐκούσαι κινήσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως καί τῆς ἀσκήσεως ἔχουν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μηχανοποιηθῆ, ὥστε τελοῦνται αὐτομάτως. Ὅταν π.χ. ἐνδυσώμεθα, κτενιζώμεθα κτλ., ἐκτελοῦμεν ποικίλας τοιαύτας κινήσεις.

Τὰ τρία πρῶτα εἶδη τῶν κινήσεων καλοῦμεν ὀμοῦ **ἀκούσιαις κινήσεις**. Εἰς αὐτὰς ἔχομεν μίαν σκοτεινὴν μόνον τάσιν πρὸς δρᾶσιν. Ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμεναι ὅλαι αὐταὶ αἱ κινήσεις ἀποκαλύπτουν τὴν σαφὴν σκοπιμότητα, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὄργανισμὸν μας. Διὰ τῶν αὐθορμητῶν κινήσεων τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀποκτοῦν εὐκαμψίαν καί ἐλαστικότητα. Μὲ τὰς ἀντανακλαστικὰς προστατεύεται καί ἀμύνεται ὁ ὄργανισμὸς μας κατὰ τῶν ἐπιζημιῶν διὰ τὴν ὑγείαν καί τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων ὀργάνων ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος. Τέλος αἱ ἐνστικτώδεις χρησιμεύουν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου καί τοῦ εἴδους.

Αἱ ἀκούσαι κινήσεις ἔχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν πηγὴν τῶν εἰς **προδιαθέσεις**, τὰς ὁποίας ἡ καθόλου βουλητικὴ ἐνέργεια, ἡ ἐνυπάρχουσα μέσα εἰς τὸν ὄργανισμὸν, ἀπέκτησε κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνελιξεως ἐν τῇ προσπάθειᾳ τῆς νὰ προσαρμοσθῆ ὅσον τὸ δυνατόν σκοπιμώτερον πρὸς

1. Συγγενεῖς κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς εἶναι αἱ κινήσεις (μορφασμοί, χειρονομίαι), διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται τὰ συναίσθηματα καὶ ἰδίως αἱ ἀψιθυμίαι.

τούς ὄρους τῆς ζωῆς. Αἱ προδιαθέσεις αὐταὶ κληροδοτοῦνται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ διὰ τοῦτο ἀρκεῖ καὶ μόνον ἓν αἰσθημα ἢ μία ἐντύπωσις, διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως ἀναλόγους κινήσεις τελείως σκοπίμους ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως.

3. Αἱ ὄρμαι

Τάσιν καθ' ὄρμην ὀνομάζομεν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δρωμεν ἀκουσίως, ὅτι δηλ. ἀντικείμενόν τι μᾶς ἔλκει ἢ μᾶς ἀπωθεῖ ἢ ὅτι ἐν γένει ἐσωτερικῶς ἀναγκαζόμεθα νὰ δράσωμεν ἢ νὰ ἀντιδράσωμεν ἀπέναντι παρουσιαζομένης καταστάσεως, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Π.χ. μετὰ μακρὰν ἀνάπαυσιν ἐπιζητοῦμεν τὴν κίνησιν ἢ ἀντιθέτως ἀποστέργομεν αὐτήν, ὅταν εἴμεθα κατὰκοποι· ὁ διψῶν ἢ πεινῶν δὲν δύναται νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν δίψαν καὶ τὴν πείναν, φέρεται ἀκουσίως πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν· τὸ ὥραϊον πρόσωπον ἔλκει ἡμᾶς, τὸ ἄσχημον μᾶς ἀπωθεῖ, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἐξωτερικός τις ἐρεθισμὸς ἢ μία ἀνάγκη ἐσωτερικὴ μᾶς ὠθεῖ ἀκουσίως εἰς ὠρισμένην ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνον θὰ καταπαύσῃ. Τὰς προδιαθέσεις ἢ κλίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξωτερικεύονται δι' ἀκουσίων τάσεων, ὀνομάζομεν (ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ) ὄρμας. Τὸ ἄτομον εἶναι φορεὺς ποικίλων τοιούτων ὄρμῶν.

Αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις διὰ νὰ ἐξελιχθῶν καὶ διαμορφωθῶν εἰς ὠρισμένας τάσεις, ἔχουν ἀνάγκην μαθήσεως καὶ ἀσκήσεως, ἥτοι τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας ἐκάστου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δύναμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι **μανθάνομεν** νὰ τρώγωμεν, νὰ πίνωμεν, νὰ βαδίζωμεν, νὰ τρέχωμεν κτλ., ἐνῶ ὅλαι αἱ πράξεις αὐταὶ προϋποθέτουν **ἐμφύτους ὄρμας**, ἥτοι φυσικὰς προδιαθέσεις, τὰς ὁποίας κληρονομοῦμεν ἀπὸ τούς προγενεστέρους. Διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἀποκτᾶται κυρίως ἡ κατεύθυνσις πρὸς τούς **εἰδικούς στόχους** τῶν ὄρμῶν. Π. χ. ὁ διψῶν ἀναζητεῖ ποτήριον ὕδατος καὶ ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος μόλις ἔμαθε νὰ ἴσταται ὀρθίος, προσπαθεῖ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ στερεῶν ἀντικειμένων, διὰ νὰ ὀρθωθῇ.

Ὅταν, ἐκτός τῆς ἐσωτερικῆς κλίσεως, τὸ ἄτομον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἐνεργῇ μὲ τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ

ήττον τελείως έσχηματισμένον πρός ίκανοποίησιν τής κλίσεώς του, τόν τρόπον τουτον τής διαγωγής, όστις είναι όμοιόμορφος εις όλα τά ανήκοντα εις τό αυτό βιολογικόν είδος άτομα και εις μέγαν βαθμόν σκόπιμος, όνομάζομεν όχι πλέον όρμήν, αλλά ένστικτον. Τό ένστικτον λοιπόν είναι σειρά καλώς διατεταγμένων και έν συνεχεία τελουμένων πράξεων, διά τών όποιων έξυπηρετείται βιολογικώς τό είδος, χωρίς τά όμοιόμορφως ενεργούντα άτομα του αυτού είδους νά έχουν επίγνωσιν τής σκοπιμότητος αυτών. Ό νεοσσός τής όρνιδος μόλις έκκολαφδεις άρπάζει διά του ράμφους τούς επί του έδάφους και πρό αυτού ριπτομένους σπόρους, ό νεοσσός τής νήσσης, όταν τό πρώτον εύρεδη πρό μικράς δεξαμενής, ρίπτεται εις τό ύδωρ και κολυμβά. Έξ ένστίκτου ενεργούν επίσης τά πτηνά, όταν κατασκευάζουν τήν φωλεάν των, επώάζουν, τρέφουν και διδάσκουν τούς νεοσσούς των νά πετούν. Τά ένστικτα είναι έκτάκτως άνεπτυγμένα εις τά ζώα και ιδίως εις τά έντομα. Η ζωή τών μελισσών και τών μυρμηκών παρουσιάζει έκπληκτικήν τάξιν και σκοπιμότητα χάρις εις τά ένστικτα, διά τών όποιων έχουν προικισθη τά έντομα ταύτα.

Έν γένει τόσον περισσότερα τελείως έσχηματισμένα ένστικτα παρουσιάζει έν ζώον, όσον είναι όλιγώτερον ίκανόν νά άποκτήσιν εις τήν ζωήν του σκοπίμους τρόπους ενεργείας. Ό άνδρωπος έχει έν συγκρίσει πρός τά άλλα ζώα τά όλιγώτερα και τά άτελέστερον έσχηματισμένα ένστικτα.

Τάς όρμάς του άνθρώπου διακρίνομεν συνήδως εις τρεΐς μεγάλας ομάδας: 1) Εις τάς όρμάς πρός διατήρησιν του ατόμου· 2) εις τάς όρμάς πρός διατήρησιν του είδους και 3) εις τάς κοινωνικάς. Εις τήν πρώτην ομάδα ανήκουν ή πρός τροφήν όρμή, ή πρός άμυναν (φυγήν και πάλην) και ή πρός κτήσιν. Εις τήν δευτέραν ή γενετήσιος όρμή και ή όρμή τής στοργής και τής φροντίδος διά τά τέκνα. Κοινωνικαί τέλος όνομάζονται ή όρμή πρός συναναστροφήν μετά τών όμοίων, πρός ανακοίνωσιν, πρός μίμησιν, πρός άλληλοβοήθειαν και πρός ύπεροχήν επί τών άλλων.

Και ή πνευματική δραστηριότης του άνθρώπου θεμελιούται επί ψυχικών προδιαθέσεων. Αί όρμαι αύται πρός διάκρισιν

από τῶν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν διατήρησιν τοῦ ατόμου, ὀνομάζονται ὄρμαί πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ατόμου καὶ εἶναι ἢ ὄρμη πρὸς γνῶσιν καὶ ἢ ὄρμη πρὸς δημιουργίαν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἢ προαγωγή τοῦ τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει μὲ τρόπον ἀξιοθαύμαστον τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἀποκαλύπτεται ἀκόμη ἔμφανεστερον εἰς τὸ πλῆθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὄρμῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ἡ βούλησις ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς ἐκείνας τὰς πράξεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἐνεργῶν ἔχει ἀποφασίσει καὶ διὰ τὸν ἄμεσον στόχον καὶ διὰ τὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας δὲ ἐπιτευχθῆ ὁ στόχος, διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ὁ ἐπιδιωκόμενος ἀπώτερος σκοπός. Ὅταν λαμβάνωμεν τοιαύτας ἀποφάσεις, ἔχομεν τὴν συνειδήσιν ὅτι ἐνηργήσαμεν μόνοι καὶ ὅτι ἢ πράξις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἡμᾶς· ἔχομεν δηλ. συνειδήσιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς μας. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς πράξεις καθ' ὄρμην καὶ εἰς τὰς καθ' ἔξιν πράξεις, ἐπειδὴ δὲν ἀποφασίζομεν διὰ τὸν στόχον, οὔτε διὰ τὴν ἐνέργειαν, μὲ τὴν ὁποίαν δὲ τὸν ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ ἐνεργοῦμεν μηχανικῶς, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἀλλὰ φερόμεθα ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλήσεώς μας πρὸς τὰς τελουμένας πράξεις. Ἐχομεν δηλ. τὴν συνειδήσιν ἐσωτερικοῦ τινος ἢ ἐξωτερικοῦ ἀναγκασμοῦ.

Ἡ κυρίως βούλησις δὲν ἐξωτερικεύεται μὲ τὴν θέσιν μόνον ἢ τὴν ἐκλογὴν τοῦ στόχου, ἀλλ' ἰδίως μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσωμεν, διὰ νὰ τὸν ἐπιτύχωμεν. Πρὸ τῆς ὀριστικῆς θέσεως ἢ ἐκλογῆς τοῦ στόχου προηγεῖται μία κατάστασις ἀνησυχίας, ἐνίοτε ἀγωνίας· βασανίζομεν διὰ τῆς σκέψεως τὰ ἐνδεχόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται, συγκρίνομεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα καὶ ἐν τέλει ἀποφασίζομεν ποῖον δὲ προτιμήσωμεν. Μὲ τὴν θέσιν ὅμως τοῦ στόχου δὲν ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Πρέπει νὰ ἀπόφασισῇ καὶ νὰ ὀράσῃ. Καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἡ ὁποία συχνὰ δὲν λαμβάνεται (ὁπότε ἡ βουλευτικὴ μας ἐνέργεια μένει ἀπλή πρό-

θεσις), εξωτερικεύεται ή κυρίως βούλησις, ήτοι ή βούλησις έν τή αύστηρά έννοία τής λέξεως.

Τήν δύναμιν τής βουλήσεως προσδιορίζει ή σταθερότης, μετά τής όποίας όχι μόνον έμμένομεν εις μίαν ειλημμένην άπόφασιν, αλλά και προχωρούμεν από τής έκλογής του στόχου εις τήν δρᾶσιν. Εις τās περιπτώσεις, κατά τās όποίας ή ταλαντευόμεθα μεταξύ διαφόρων στόχων, έπειδή αί συνήθειαι και αί όρμαί μας παλαίουں προς άλλήλας και προς τήν άντικειμενικήν έκτίμησιν τών προβαλλομένων λύσεων, ούτω δέ δέν λαμβάνομεν ούδεμίαν όριστικήν άπόφασιν, ή λαβόντες τήν άπόφασιν άδυνατοϋμεν νά τήν έκτελέσωμεν, διότι τήν τελευταίαν στιγμήν δέν αισθανόμεθα τόν έαυτόν μας Ισχυρόν νά δώση τήν έντολήν: έμπρός επί τό έργον!, μάς καταλαμβάνει συναίσθημα άνελευθερίας και έντροπής, ίδίως όταν ή δέσις μας εΐναι κρίσιμος, πρόκειται δέ έκ τής τοιαύτης ή τοιαύτης στάσεώς μας νά κριθῆ τό μέλλον μας.

Ή συνείδησις τής έλευθερίας παρουσιάζει διαφόρους βαθμούς. "Άλλοτε αισθανόμεθα τόν έαυτόν μας περισσότερο και άλλοτε όλιγώτερον έλεύθερον εις τās άποφάσεις του. Συνείδησιν μεγάλου βαθμού έλευθερίας έχομεν, όταν αισθανώμεθα τόν έαυτόν μας Ικανόν νά λαμβάνη και νά έκτελή άποφάσεις του όχι υπό τήν επίδρασιν στιγμιαίων όρμών ή μακρών συνηθειών, άλλ' επί τή βάσει τής πραγματικής έκτιμήσεως σκοποϋ και στόχων, όταν δηλ. μόνον ή φρόνησις διευθύνη τήν βούλησιν μας. Π. χ. όταν ό μανιώδης καπνιστής ή πότης άπαλλάσσεται διά τής έπιμονής από τό πάθος του καπνίσματος ή τής οίνοποσίας. Εις τό ζήτημα εάν, έκτός τής Ικανότητος νά άποφασίζωμεν κατά τās ύπαγορεύσεις τής φρονήσεως, ύπάρχη όντως και έλευθερία βουλήσεως με τό έξῆς νόημα: ότι θα ήδυνάμεθα έν ώρισμένη περιπτώσει νά λάβωμεν και άπόφασιν διάφορον εκείνης, τήν όποίαν διαγράφουν όλόκληρος ή ψυχική μας Ιδιοσυστασία και οι ιδιαίτεροι ψυχολογικοί όροι τής στιγμής, ή έμπειρική Ψυχολογία δέν δύναται νά δώση όριστικήν άπάντησιν. Τό ζήτημα τοϋτο εΐναι έν από τά μεγάλα προβλήματα τής Φιλοσοφίας.

Ή βούλησις του άνθρώπου παρουσιάζει διαφόρους ίδιορ-

ρυθμίας όφειλομένης τό πλείστον είς κληρονομικούς παράγοντας. Ταύτας όνομάζομεν **βουλητικές διαθέσεις**, ήτοι ιδιότητας τής βουλήσεως, αί όποίαι είναι κατά μέγιστον μέρος έμφυτοι ή έξις τās σταθεροποιεί. Άναλόγως τών ιδιοτήτων τούτων διαμορφούται ό ψυχικός τύπος του άνθρώπου. Άπό τής άπόψεως ταύτης διακρίνομεν συνήθως τούς έξις τύπους: τόν «άνθρωπον τών όρμών», όστις παραδίδεται άπολύτως είς τά ένστικτα και τά πάθη του, άδυνατών νά άντιδράση κατ' αυτών. Τόν «άνθρωπον τών άρχών», ό όποίος έμμένει είς τούς κανόνες, τούς όποίους έχει διαμορφώσει είς τήν ζωήν του, μέχρι τοιούτου ένίστε σημείου, ώστε δέν δύναται νά άντιμετωπίση μίαν νέαν περίπτωσην κατά τρόπον διάφορον. Τόν άκαμπτον «άνθρωπον τής θελήσεως», όστις έννοεί νά εκτελέση τήν άπόφασίν του είς πείσμα όλων τών δυσκολιών και δέν μεταβάλλει είλημμένην άπόφασιν, έστω και άν μεταγενέστεραι σκέψεις άντιτίθενται είς αύτήν. Τόν «εύκολον είς τās άποφάσεις άνθρωπον», ό όποίος χωρίς μακράν σκέψιν ακολουθεί τήν πρώτην τυχούσαν έμπνευσίν του. Τόν «άναποφάσιστον άνθρωπον», ό όποίος, έπειδή αναλύει πολύ και συλλογίζεται, είς ουδεμίαν όριστικήν άπόφασιν καταλήγει. Καί άλλους δευτερεύοντας τύπους.

Αί ένέργειαι όμως τών ανθρώπων δέν έξαρτώνται μόνον εκ τών ιδιοτήτων τούτων τής βουλήσεως των. Καθορίζονται και ύπ' άλλων παραγόντων, τών όποίων οί σπουδαιότεροι είναι οί έξις: 1) Αί όρμαί. 2) Αί έξις. 3) Η ήθική άγωγή, ήτις αναλόγως τής δεκτικότητας εκάστου άνθρώπου κατευθύνει αυτόν πρós τās άξιας, αί όποίαι γίνονται σκοποί και έλατήρια τών πράξεών του. 4) Η εύστάθεια και ή άντικειμενικότης τής κρίσεως. Καί 5) ή πίστις τής μνήμης.

Χαρακτήρα έν ψυχολογική έννοία όνομάζομεν τήν ένιαίαν συγκρότησιν όλων τών προδιαθέσεων και ιδιοτήτων τής Βουλήσεως, του Συναισθήματος, τής Διανοήσεως, τής Φαντασίας και τής Μνήμης, έν όσω ή σύνδεσις τών ψυχικών τούτων δυνάμεων προσδίδει είς τās ένέργειας και έν γένει είς τās εκδηλώσεις εκάστου άνθρώπου τόν ιδιαίτερον, τόν προσωπικόν αύτου τύπον. Όταν διαστέλλωμεν ένα χαρακτήρα από ένα

ἄλλον ἐξαιρόντες τὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ, καλοῦμεν αὐτὸν ἀτομικότητα. Τὸν πυρῆνα τοῦ χαρακτήρος ἀποτελοῦν πρωτίστως αἱ βουλευτικαὶ διαθέσεις. Ὁ χαρακτήρ διαμορφοῦται ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει κληρονομικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν προσωπικὴν ἐκάστου ἀνδρώπου ἱστορίαν.

Περὶ χαρακτήρος ὀμιλοῦμεν καὶ ἐν ἠθικῇ ἐννοίᾳ, ὅταν θέλωμεν νὰ τονίσωμεν τὴν ἐνότητα, τὴν σταθερότητα καὶ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται ἐν συνεχεῖς εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις ἐνός ἀνδρώπου. Ἡθικός εἶναι ἐκεῖνος ὁ χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ρυθμίζη πάντοτε τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις του συμφώνως πρὸς θεμελιώδεις ἠθικὰς ἀρχάς. Τὸ σύνολον τῶν ἀρχῶν τούτων λέγεται **φρόνημα**. Βεβαίως προϋποθέσεις πρὸς διαμόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτήρος εἶναι αἱ καλαὶ κληρονομικαὶ προδιαθέσεις καὶ αἱ εὐνοϊκαὶ ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἴδια τῆς παιδείας. Ἡ τελειοποίησις ὅμως τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς συνειδητῆς καὶ ἀόκνου προσπαθείας πρὸς αὐτοβελτίωσιν, ἥτοι διὰ τῆς αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως. Ἡ ἱστορία γέμει παραδειγμάτων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ συστηματικῆς καὶ ἐπιμόνου αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως κατέστησαν ἑαυτοῦς ὑποδείγματα ἀρετῆς. Κατὰ μέγα μέρος ὁ χαρακτήρ ἡμῶν εἶναι ἔργον ἰδικόν μας. Διὰ τοῦτο ὑπέχομεν εὐθύνην διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ διὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν του.

5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν Ἐγὼ ὀνομάζομεν τὸ ψυχικὸν ὑποκείμενον ἐν γένει, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων: τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ παριστάναι, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι.

Συχνὰ ὅμως ὀμιλοῦμεν καὶ περὶ κοινωνικοῦ Ἐγῶ· εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἐννοοῦμεν τὸ πρόσωπον εἰς τὰς κοινωνικὰς μετὰ τῶν ὁμοίων σχέσεις καὶ ἐκδηλώσεις του. Ὅταν π. χ. λέγω: ἔχω πολλὰς γνωριμίας, εἶμαι ἔμπορος κτλ., ἐννοῶ τὸν ἑαυτὸν μου εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις του. Ἐγὼ ἀποκα-

λοῦμεν καί τήν ἀτομικότητα, ἤτοι τόν χαρακτήρα εἰς ὅ,τι ἔχει σωματικῶς καί ψυχικῶς ἰδιαίτερον, εἰς ὅ,τι δηλ. διακρίνει αὐτόν ἀπό τούς ἄλλους. Τό 'Εγώ ὡς ἀτομικότης εἶναι ἡ φυσική ἐνότης τῶν ἰδιαιτέρων σωματικῶν καί ψυχικῶν γνωρισμάτων, τά ὁποῖα χαρακτηρίζουν ἐν ἄτομον. Τό 'Εγώ τέλος ὡς προσωπικότης εἶναι ἐνότης πνευματική, ἤτοι ἡ σύνθεσις τῶν πνευματικῶν (καλαισθητικῶν, ἐπιστημονικῶν, ἠθικῶν καί δρασκευτικῶν) ἐκτιμήσεων καί κατευθύνσεων ἐνός ἀνθρώπου ἐξέχοντος καί διακρινομένου τῶν ἄλλων λόγω τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καί φρονημάτων του. Ὡστε τόν ὄρον 'Εγώ μεταχειριζόμεθα εἰς ποικίλας περιπτώσεις καί δίδομεν εἰς αὐτόν ἐκάστοτε νόημα διάφορον.

Χαρακτηριστικόν γνώρισμα τῆς συνειδήσεως τοῦ 'Εγώ ἀποτελεῖ ἡ ἄμεσος γνώσις τῆς ταυτότητός μας. Κατ' αὐτήν ἔχομεν σαφῆ ἐπίγνωσιν, ὅτι παρά τό πλῆθος καί τήν ποικιλίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τά ὁποῖα συμβαίνουν ἐν ἡμῖν, εἴμεθα πάντοτε ἐν καί τό αὐτό πρόσωπον. Τήν γνώσιν τῆς ταυτότητός μας ἀποκτῶμεν καθ' ὅσον τρόπον καί τήν γνώσιν τῆς ταυτότητος τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιβάλλοντος, ἤτοι διὰ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης καί τῆς κρίσεως. Καθῶς δηλ. κατά τήν ἀντίληψιν κλάδου ἀμυγδαλῆς καταφόρτου ἀνθέων ἐνδυμούμεθα, ὅτι ὁ κλάδος οὗτος πρό ὀλίγων μηνῶν ἦτο τελείως γυμνός, καί διὰ τῆς διανοήσεως θεωροῦμεν τήν ἀνθησιν ἰδιότητα τοῦ κλάδου, γεγονός δηλ. τό ὁποῖον συμβιβάζεται μέ τήν ταυτότητά του καί δέν αἶρει αὐτήν (κρίνομεν δηλ., ὅτι εἶναι ὁ αὐτός γυμνός κατά τό φθινόπωρον κλάδος, ἐπί τοῦ ὁποῖου σήμερον παρατηροῦνται τά ἀνθη, καί ὄχι ἄλλος τότε καί ἄλλος τώρα)· οὕτω καί ἐκ τῆς ἐνότητος τῶν ἐν ἡμῖν ψυχικῶν φαινομένων παρά τήν διαρκῆ ροήν των⁽¹⁾ κρίνοντες ἀποκτῶμεν τήν συνειδήσιν, ὅτι μέσα εἰς τήν ἐναλλαγὴν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καί καταστάσεων παραμένομεν οἱ ἴδιοι

(1) Τῆς ἐνότητος τῶν ἐν ἡμῖν ψυχικῶν γεγονότων λαμβάνομεν γνώσιν διὰ τῆς αὐτ-ἀντιλήψεως καί αὐτ-αναμνήσεως. Λέγομεν π. χ., ὅτι τήν εἰκόνα ταύτην εἶδομεν διὰ πρώτην φοράν χθές· πρό ὀλίγου ἐδοκιμάσαμεν δυσάρεστον ἔκκληξιν· τώρα ἐπιθυμοῦμεν νά ἀναπαυθῶμεν κ. ο. κ. Εἴμεθα οἱ ἴδιοι καί εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις, καί εἰς τὰ τρία σημεῖα τοῦ χρόνου.

πάντοτε. Ἐν τέλει ἀποχωρίζομεν τὴν ψυχικὴν μας ὑπόστασιν ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεών της καὶ θεωροῦμεν αὐτὴν ὑποκείμενον τῶν λειτουργιῶν καὶ φορεὰ τῶν ἰδιοτήτων της, καθὼς ἀκριβῶς θεωροῦμεν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου φορεῖς τῶν γνωρισμάτων των. Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν πλήρη συνειδησιν τοῦ Ἐγῶ.

Ἰδιαιτέρως συμβάλλουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης: 1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδεται διὰ τῆς ὁράσεως κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, καὶ 2) ἡ διαρκὴς παρουσία τῶν ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ἓν ὅμοιον πάντοτε (κατὰ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματά του) σωματικὸν συναισθημα.

Πόση εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος καὶ τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἐγῶ, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι σημαντικαὶ καὶ αἰφνίδια μεταβολαὶ αὐτῶν τῶν δύο παραγόντων κλονίζουσι καὶ ἐπηρεάζουσι τὴν συνειδησιν τοῦ Ἐγῶ. Οὕτω π.χ. ὅταν μετ' ἐπίμονον δρόμον λουσθῶμεν καὶ ἀλλάξωμεν φορέματα, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μετεβλήθημεν: «αἰσθάνομαι» λέγομεν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, «ὅτι ἔγινα ἄλλος ἄνθρωπος!». Τὰς νοσηρὰς ἀνωμαλίας τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἐγῶ, κατὰ τὰς ὁποίας, ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον ζῆ διπλὴν ψυχικὴν ζωὴν (καὶ τριπλὴν ἐνίοτε), νομίζει δηλ., ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ δύο (ἢ καὶ τριῶν) προσώπων ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, τὰ ὁποῖα μάλιστα ὁ ἴδιος ὀνομάζει μὲ ἄλλα ὀνόματα, ἢ ψυχοπαθολογία ἀποδίδει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἀποτόμους καὶ σημαντικὰς μεταβολὰς τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ὀφειλομένας εἰς βαθεῖας ἀλλοιώσεις τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων.

Ὅλα τὰ εἶδη τῶν ψυχικῶν γεγονότων δὲν συνδέονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ τὸν πυρῆνα τοῦ Ἐγῶ μας. Στενωτέρων ὄλων συνδέονται μετ' αὐτοῦ τὰ συναισθήματα καὶ πρὸ πάντων αἱ βουλευτικαὶ ἐκδηλώσεις. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα συνοδεύονται κυρίως ὑπὸ ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων ποικίλων κατὰ ποιὸν καὶ ἔντασιν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, βαθέως ἐπηρεάζουσι τὴν συνειδησιν τοῦ Ἐγῶ. Ὅταν διὰ τῆς βουλήσεως ὑπερνικῶμεν ἐξωτερικὰ ἐμπόδια ἢ ἀπαλλασσώμεθα ξένων ἐπιδράσεων καὶ μακροχρονίων ἐξέων, μετὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἢ ἐπιτυχία, ἀποκτῶμεν συνειδησιν τοῦ

Ἐγώ μας, ὡς ὄντος ἰσχυροῦ καὶ ἐλευθεροῦ. Τόσον περισσό-
τερον ἔχομεν τὴν συνείδησιν ταύτην, ὅσον διὰ τῶν πράξεων
μας ἐξωτερικεύομεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς δε-
λησεώς μας. Καὶ τόσον ὀλιγώτερον, ὅσον γινόμεθα ἔρμαιο
τῶν ἔξεων καὶ τῶν ξένων ἐπιδράσεων. Τοῦτο ἐκφράζομεν,
ὅταν εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας λέγωμεν, ὅτι: «χάνομεν τὴν
ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν μας». Ἐκ τούτου ἄλλως ἐξη-
γεῖται, διατί ἀνεπτυγμένην συνείδησιν τοῦ Ἐγὼ ἔχουν αἱ
ἰσχυραὶ προσωπικότητες, οἱ ἄνθρωποι οἱ δημιουργικοὶ εἰς τὰς
διαφόρους σφαίρας τοῦ Πολιτισμοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΑΣΙΣ
ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

1. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ἐλέχθη ἤδη εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον, ὅτι διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ἑνὸς χρώματος πρέπει προηγουμένως ἐν ὠρισμένον φυσικόν γεγονός (κύματα ἠλεκτρομαγνητικά) νὰ ἐρεδίσῃ τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ μας. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἔπειτα διὰ τῶν νεύρων εἰς τὸν ἐγκεφάλον, προκαλεῖ ἐπὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὠρισμένης ἀλλοιώσεις καὶ τότε ἔχομεν ὡς ἀντίδρασιν ψυχικὴν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χρώματος μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς ἐκουσίας κινήσεως, π. χ. τοῦ βραχίονος, ἔχομεν τὴν ἀντίστροφον πορείαν· ἀρχικῶς προκαλεῖται μία ὠρισμένη ἀλλοίωσις τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ βραχίονός μας ὑπὸ μορφήν ἐντολῆς καὶ τότε οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν θέλομεν. Διὰ νὰ τελεσθῇ λοιπὸν μία ψυχικὴ λειτουργία, ἀπαιτεῖται σύστημα ὀργάνων. Τὰ ὄργανα αὐτὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ τελειότερα ζῶα ἀποτελοῦν τρεῖς χωριστάς ομάδας:

1) Αἰσθητήρια ὄργανα ἢ δέκται, οἱ ὁποῖοι συλλαμβάνουσι τοὺς διαφόρους ἐρεθισμούς. Περιέχουσι, ἐξαιρέσει τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων, ἐπιθηλιακὸν ἴσθον, ὁ ὁποῖος ἔχει τοιαύτην σύστασιν, ὥστε νὰ δέχεται τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένου εἴδους ἐρεθισμῶν. Ὄταν ὁ εἰδικὸς ἐκάστοτε ἐρεθισμὸς προσβάλλῃ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον, προκαλεῖ εἰς τὰ ἐπιθηλιακὰ κύτταρα φυσικὴν ἢ χημικὴν μεταβολήν.

2) Ἐκτελεσταί. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ μύες καὶ οἱ ἀδένες. Διὰ

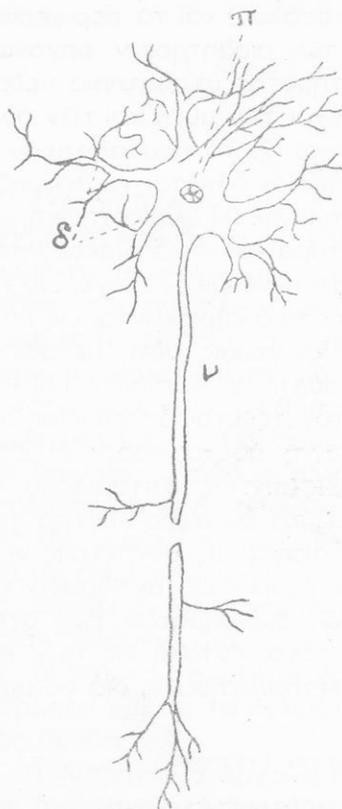
τῶν κινήσεων τῶν μυῶν καὶ τῶν ἐκκρίσεων τῶν ἀδένων ἐξωτερικεύονται αἱ ψυχικαὶ μας καταστάσεις.

3) Τὸ νευρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον συνδέει δέκτας καὶ ἐκτελεστὰς. Τοῦτο περιλαμβάνει: 1) τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον) καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα, τὰ ὁποῖα διήκουν ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μέχρι τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος (αἰσθητήρια νεῦρα ἢ κεντρομόλα) καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τῶν μυῶν καὶ τῶν ἀδένων (κινητήρια νεῦρα ἢ φυγόκεντρα). 2) τὸ συμπαθητικὸν ἢ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προέκτασις τοῦ περιφερικοῦ κινητικοῦ. Ἡ φυσικοχημικὴ μεταβολή, ἢ ὁποία γίνεται εἰς τὰ κύτταρα τοῦ ἐπιδηλιακοῦ Ἰστού τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, προκαλεῖ νευρικὴν διέγερσιν εἰς τὰ ἀκροτελεύτια τῶν νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ἐπαφήν μετὰ τὰ ἐπιδηλιακὰ κύτταρα. Ἡ διέγερσις αὕτη μεταβιβάζεται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον). Ἐκεῖθεν δὲ ἢ μετοχετεύεται ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων εἰς ἓνα μὴν ἢ ἀδένα, καθὼς συμβαίνει εἰς τὰς ἀντανεκλαστικὰς κινήσεις (π.χ. εἰς τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσμημα κ.τ.τ.) ἢ παραπέμπεται εἰς τὰ ἀνώτερα κέντρα τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου, ἔνθα προκαλεῖ διαφόρους συνδέτους νευρικός μεταβολάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν ὡς ἀντίδρασιν εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τὴν σειράν τῶν διανοημάτων, ἕως ὅτου διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων δοθῆ τέλος ἐντολή εἰς τοὺς ἐκτελεστὰς (μυῶνας ἢ ἀδένας) νὰ λειτουργήσουν, διὰ νὰ συμπληρωθῆ ἡ ὅλη πορεία.

2. ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, ἧτοι ὁ ἐγκέφαλος, ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα, ἀποτελεῖται ἐκ νευράδων. Ἐκάστη νευράς (Σχ. 7.) σύγκειται ἐκ κυττάρου καὶ ἀποφυάδων. Τὸ κύτταρον εἶναι τὸ κύριον σῶμα τῆς νευράδος, ἔχει δὲ πυρήνα καὶ πρωτόπλασμα ἡμίρρευστον, τὰ συστατικὰ τοῦ ὁποίου εἶναι λεύκωμα, ὕδωρ, ἄλατα καὶ ἄλλαι οὐσίαι. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων εἶναι δύο εἰδῶν: δένδριται καὶ νευρίται. Οἱ δένδριται διακλαδίζονται εἰς λεπτότατα ἰνίδια καὶ

ἔχουν μορφήν ρίζης φυτοῦ. Οἱ νευρίται εἶναι μακραὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ ἄκρον ἀποσχιζονται εἰς κλωνία. Τὰ κλωνία τῶν νευριτῶν ἔρχονται εἰς ἐπαφήν μετὰ τοὺς δενδρίτας ἄλλων νευράδων ἢ εἰσδύουσι ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ ἐνοῦνται μετὰ τὰ στοιχεῖα αὐτῶν. Οἱ νευρίται περιβάλλονται ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ περιβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπομονοῦσι αὐτοὺς καὶ μόνον τὰ κλωνία τῶν εἶναι γυμνά.

Σχ. 7. Ἡ Νευράς.

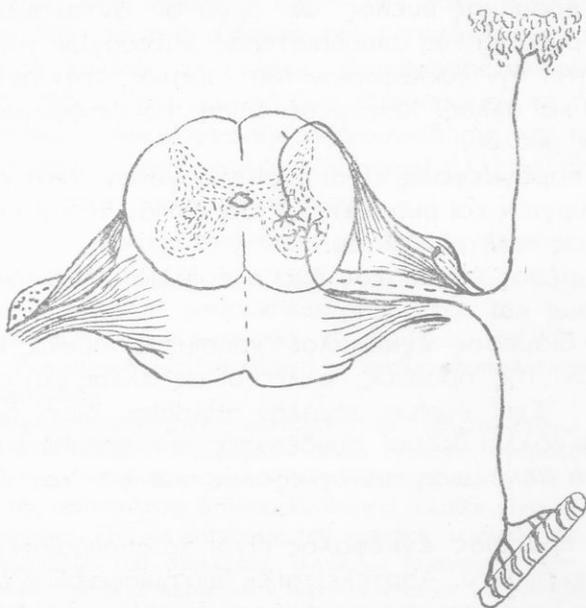
Π=Πυρὴν τοῦ κυττάρου. δ=δενδρίται. ν=νευρίτης.

Τὰ νευρικά κύτταρα ἔχουν ποικίλα σχήματα (εἶναι στρογγύλα, ὠσειδῆ ἢ πυραμιδοσειδῆ) καὶ εὐρίσκονται εἰς τὸν ὀργανισμόν ἄλλοτε μεμονωμένα, ἄλλοτε πάλιν καθ' ὀμάδας. Αἱ ὀμάδες αὗται ὀνομάζονται γάγγλια καὶ τὰ κύτταρα αὐτῶν γαγγλιακά. Γάγγλια ὑπάρχουν πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν καὶ εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα. Τὰ κύτταρα εἰς μεγάλα ἄθροίσματα ἔχουν χρῶμα βαθύ ἐρυθρόν, ὁμοιάζον πρὸς τὸ φαιόν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φλοιώδης οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιαῦτα ἄθροίσματα κυττάρων, ὀνομάζεται φαιὰ οὐσία. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων ἔχουν χρῶμα λευκόν. Τὰ πλέγματα δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὴν λε-

γομένην λευκὴν οὐσίαν, ἣτις ἐν σχέσει πρὸς τὴν φαιάν ἄλλην θέσιν ἔχει εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλην εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν. Εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἢ φαιὰ οὐσία εἶναι ἔξωθεν καὶ ἡ λευκὴ ἔσωθεν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν ἡ φαιὰ οὐ-

σία είναι εἰς τὸ κέντρον, ἡ δὲ λευκὴ εἰς τὴν περιφέρειαν.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς εὐρίσκεται ἐντὸς σπηλῆνος τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Ἐὰν τάμωμεν ἐγκαρσίως μέρος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, δά παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ φαῖα οὐσία αὐτοῦ ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος Η, περιβάλλεται δὲ ὑπὸ τῆς λευκῆς (Σχ. 8). Ἡ λευκὴ οὐσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ διπλᾶς δέσμας νευριτῶν. Ἡ ἔμπροσθεν εἶναι πλέγμα φυγοκέντρων ἢ κινητικῶν ἰνῶν, ἡ ὀπισθεν περιλαμβάνει ἴνας κεντρομόλους ἢ αἰσθητικὰς.

Σχ. 8. Νωτιαῖος μυελός. Ἄντανακλαστικὸν τόξον.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι ὄργανον ἀντανακλαστικῶν λειτουργιῶν, ἥτοι διαφόρων κινήσεων καὶ ἐκκρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκτελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλήσεως, ὡς π. χ. ἡ διέυρυνσις τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ. ἄ. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἀγωγός, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ μεταβιβαζόμενοι διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων ἐρεθισμοὶ φέρονται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἀντιθέτως ἄλλοι πάλιν ἐρεθισμοὶ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου μεταβιβάζονται πρὸς τὰ περιφερικὰ νεῦρα.

Ἡ φαϊά οὐσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐνώνεται πρὸς τὸ ἄνω μέρος μὲ τὰ κοιλώματα τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖται ἐκ πέντε μερῶν: Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Ὁ ἔσχατος ἐγκέφαλος, ὅστις εἶναι συνέχεια τοῦ νωτιαίου καὶ ὀνομάζεται προμήκης μυελός. 2) Ὁ ὀπίσθιος ἐγκέφαλος ἢ ἡ παρεγκεφαλῆς. 3) Ὁ μέσος ἐγκέφαλος. 4) Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τοὺς ὀπτικούς θαλάμους καὶ 5) ὁ πρόσθιος ἐγκέφαλος, ὁ ὁποῖος χωρίζεται δι' αὐλακος εἰς δύο ἡμισφαίρια.

1) Ὁ προμήκης μυελός ὡς ὄργανον ἀντανακλαστικῶν κινήσεων ρυθμίζει τὰς σπουδαιότερας λειτουργίας τοῦ ὄργανισμοῦ, ἢτοι τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, τὴν ἀναπνοήν, τὴν πέψιν καὶ ἄλλας. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἀγωγός, ὅπως ὁ νωτιαῖος μυελός.

2) Ἡ παρεγκεφαλῆς εἶναι ὁμοίως ὄργανον ἀντανακλαστικῶν λειτουργιῶν καὶ ρυθμίζει τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν του.

3) Ὁ μέσος ἐγκέφαλος ἔχει σχέσιν μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς ὄρασεως καὶ τῆς ἀκοῆς.

4) Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος χρησιμεύει ὁμοίως εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ὄρασεως, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Ἐχει κυρίως μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ διέρχονται πολλοὶ δρόμοι συνδέοντες τὸν πρόσθιον ἐγκέφαλον μὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μὲ τὸν νωτιαῖον μυελόν.

5) Ὁ πρόσθιος ἐγκέφαλος εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἡμισφαιρίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαιρεῖται μὲ ἐντομάς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθείας, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται αὐλακες, εἰς λοβούς. Οἱ λοβοὶ ἀναλόγως τῆς θέσεώς των ὀνομάζονται μετωπιαῖοι, κροταφικοί, κεντρικοί, βρεγματικοί καὶ ἰνιακοί. Οἱ μετωπιαῖοι χωρίζονται ἀπὸ μὲν τοὺς κροταφικοὺς διὰ τῆς λεγομένης αὐλακος τοῦ Σουλβίου, ἀπὸ δὲ τοὺς κεντρικοὺς διὰ τῆς αὐλακος τοῦ Ρολάνδου. Οἱ κεντρικοὶ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς ἰνιακοὺς διὰ τῆς βρεγματοῖνιακῆς αὐλακος.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἡμισφαιρίων εἶναι λεῖα μὲν εἰς τὰ κατώ-

τερα ζῶα, εἰς τὰ τελειότερα δὲ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀνώμαλος. Τὰ μεταξὺ τῶν αὐλάκων τμήματα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου λέγονται ἔλικες. Αὐλακες καὶ ἔλικες ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν λοβόν, ὅπου εὐρίσκονται: μετωπιαίαι, κροταφικαί, βρεγματικαί κτλ., ἀναλόγως δὲ τῆς θέσεώς των ἐπὶ τοῦ λοβοῦ: ἄνω, μέση καὶ κάτω αὐλαξ ἢ ἔλιξ κ.ο.κ.

Τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ προσθίου ἐγκεφάλου εἶναι τὸ κυρίως ὄργανον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Τὰ αἰσθήματα, τὰ ἄλλα ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, αἱ ἐκούσiai κινήσεις κτλ. ὄργανον ἔχουν τὴν φαιάν οὐσίαν τῶν ἡμισφαιρίων. Ἐάν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἐγκεφάλου ὑποστῇ ἀτροφίαν ἢ παθολογικὰς ἀλλοιώσεις, διαταράσσεται σοβαρώτατα ὁ ψυχικὸς βίος. Ὅταν εἰς τὰ ζῶα ἐξαίρεσωμεν τὰ ἡμισφαίρια, παρατηροῦμεν ὅτι ἐξαφανίζεται ἡ συνειδησις καὶ πᾶσαι αἱ κινήσεις αὐτῶν γίνονται ἀντανακλαστικαί· ἐλλεῖπει δηλ. ὁ ἀνώτερος ρυθμιστὴς τοῦ ψυχικοῦ βίου.

3. ΤΟ ΣΥΜΠΑΘΗΤΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου ὀχρᾷ ἀμέσως ὡς τὸ κεντρικόν, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται, ἀλλ' ἑμμέσως. Τὸ σύστημα τοῦτο ρυθμίζει τὴν λειτουργίαν τῶν σπλάγχχνων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ σώματος. Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη: τὸ κυρίως συμπαθητικόν καὶ τὸ παρασυμπαθητικόν.

Τὸ κυρίως συμπαθητικὸν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ στελέχους, τῶν συνδεδεικῶν κλάδων καὶ τῶν περιφερικῶν ἰνῶν. Στέλεχος ὀνομάζονται τὰ γαγγλιακὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τοποθετημένα εἰς δύο στοίχους ἐκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Συνδεδεικτοὶ κλάδοι εἶναι οἱ νευρίται, οἱ ὁποῖοι φυόμενοι εἴτε ἐκ κυττάρων τοῦ νωτιαίου μυελοῦ εἴτε ἐκ τῶν γαγγλιακῶν κυττάρων τοῦ στελέχους συνδέουν τὸ συμπαθητικὸν σύστημα μετὰ τὸ κεντρικόν. Τέλος αἱ περιφερικαὶ ἴνες φύονται ἐκ τῶν γαγγλίων τοῦ στελέχους καὶ καταλήγουν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε δι' ἄλλων συμπαθητικῶν γαγγλίων εἰς τὰ περιφερικὰ ὅργανα (σπλάγχχνα).

Τὸ παρασυμπαθητικὸν ἀποτελεῖται ἐξ ἰνῶν, αἱ ὁποῖαι φύονται ἀπὸ τὸν μέσον ἐγκέφαλον, τὸν προμήκη καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Αἱ ἀναχωροῦσαι ἐκ τοῦ μέσου ἐγκεφάλου καταλήγουν εἰς τὸ ὀφθαλμικὸν γάγγλιον καὶ συντελοῦν εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν ὀφθαλμῶν. Ὅσαι φύονται ἐκ τοῦ προμήκου, χρησιμεύουν διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας, τῶν βρόγχων, τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων καὶ ἄλλων ὀργάνων. Αἱ ἴνες τέλος, αἱ ὁποῖαι φύονται ἐκ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ρυθμίζουν τὴν λειτουργίαν τῶν γεννητικῶν καὶ ἄλλων ὀργάνων.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελίς
1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας	5
2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη	6
3. Αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας	8
4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας	9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαιρέσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.—Τὰ αἰσθήματα.	
1. Τὸ αἶσθημα ἐν γένει	15
2. Διαιρέσεις τῶν αἰσθημάτων	17
3. Αἰσθήματα θερμοκρασίας, πίεσεως καὶ πόνου	18
4. Αἰσθήματα γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως	21
5. Ἀκουστικά αἰσθήματα	23
6. Ὀπτικά αἰσθήματα	25
7. Αἰσθήματα ὄργανικά, μυϊκά καὶ στατικά	32
8. Σχέσεις μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος. Νόμοι τῶν αἰσθημάτων	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.—Αἱ παραστάσεις.	
1. Ὅρισμός, εἶδη καὶ ιδιότητες τῆς παραστάσεως	39
2. Παραστατικοὶ τύποι	44
3. Σύνδεσις καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων	46
4. Οἱ ἰδιαιτέροι ὄροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων	49
5. Μνήμη καὶ ἀνάμνησις	56
6. Ἡ φαντασία	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.—Αἱ κυρίως γνωστικαὶ λειτουργίαι.	
1. Ἡ ἀντίληψις	63
2. Παραίσησις καὶ ψευδαἰσθησις	67
3. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου	68
4. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου	75
5. Ἡ συνείδησις	78
6. Ἡ προσοχή	80
7. Ἡ διάνοησις	86
8. Ἐννοια καὶ γλῶσσα	95

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.—Τὰ συναίσθηματα.	Σελίς
1. Τὸ συναίσθημα καθόλου	101
2. Χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου	106
3. Εἶδη τῶν συναισθημάτων	112
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.—Ἡ Βούλησις.	
1. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως	118
2. Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου	122
3. Αἱ ὁρμαὶ	127
4. Ἐλευθερία καὶ χαρακτήρ	129
5. Ἡ συνείδησις τοῦ ἑγῶ	132

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἡ φυσιολογικὴ βάση τῶν ψυχικῶν φαινομένων

1. Τὸ νευρικὸν σύστημα	136
2. Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα	137
3. Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα	141

Σημείωσις διὰ τὸν διδάσκοντα.

Τὰ διὰ στοιχείων μικροῦ ὀφθαλμοῦ (τῶν 8 στιγμῶν) ἐκτυπωθέντα χωρὶα τοῦ παρόντος βιβλίου δύνανται νὰ παραλείπωνται κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἂν ὁ διδάσκων ἤθελε κρίνει τοῦτο δι' οἰονδήποτε λόγόν ἐνδεδειγμένον.

